

DONKERE WOLKEN BOVEN ROME

HERODIANUS

DONKERE WOLKEN BOVEN ROME

HET ROMEINSE RIJK IN DE DERDE EEUW

Vertaling M.F.A. Brok, herzien door Vincent Hunink
Inleiding en toelichtingen Olivier Hekster

Athenaeum—Polak & Van Gennep
Amsterdam 2017

Oorspronkelijke titel *Ab excessu divi Marci*

Copyright vertaling © 1973 M.F.A. Brok / Unieboek BV, Bussum
Copyright herziening © 2017 Vincent Hunink / Athenaeum—Polak &
Van Gennep, Weteringschans 259, 1017 XJ Amsterdam
Copyright inleiding en toelichtingen © 2017 Olivier Hekster

Omslag Mijke Wondergem
Omslagbeeld © georgeclerk / Getty Images
Binnenwerk Perfect Service

ISBN 978 90 253 0799 8 / NUR 683
www.uitgeverijathenaeum.nl
www.vincenthunink.nl

INHOUD

Inleiding 7

Boek 1 17

Boek 2 51

Boek 3 85

Boek 4 116

Boek 5 143

Boek 6 161

Boek 7 180

Boek 8 205

Noten 223

Lijst van Romeinse keizers 273

Register 275

Over deze uitgave 283

INLEIDING

Het werk van Herodianus beschrijft de geschiedenis van Rome van de dood van keizer Marcus Aurelius in 180 n.Chr. tot de regering van Gordianus III in 238 n.Chr. Dat waren turbulente jaren. Burgeroorlogen en aanvallen van over de grenzen zorgden geregeld voor strijd. Tenminste zeventien keizers heersten over (delen van) het Romeinse rijk. Daarnaast werd het geteisterd door ziekte. Ongeveer driehonderdduizend mensen stierven aan de zogenoemde 'Antonijnse pest'; een uitbraak van waarschijnlijk pokken of mazelen, die tot hoge sterftecijfers leidde. In sommige gebieden kwam maar liefst twintig procent van de bevolking om. De macht van senatoren, die tot dan toe de belangrijkste rol speelden in het bestuur van het Romeinse rijk, nam zo sterk af dat aan het einde van deze jaren een professioneel soldaat keizer kon worden zonder ooit Rome te bezoeken (Maximinus Thrax, 235-238). Zijn dood luidde een jaar in waarin zes verschillende keizers de macht probeerden te grijpen. Geen van hen zou een natuurlijke dood sterven. De regeerperiode van de keizers Gordianus I en II (238) zou bovendien slechts ongeveer drie weken duren. Hun opvolger, Gordianus III, was pas dertien jaar toen hij aan de macht kwam. Maar de periode die Herodianus beschrijft, kenmerkt zich niet alleen door politieke instabiliteit. Er vonden belangrijke politieke en culturele gebeurtenissen plaats. In deze jaren verleende keizer Caracalla (211-217) bijvoorbeeld burgerrecht aan alle vrije inwoners van het Romeinse rijk. Het waren ook belangrijke jaren voor het Romeinse recht, met juristen op vooraanstaande politieke posities, en christelijke auteurs als Tertullianus, Cyprianus en Origines schreven invloedrijke werken. Ten slotte was deze tijd ook de voorbode van een militair en politiek nog veel instabieler periode in de rest van de derde

eeuw, die als ‘de crisis van de derde eeuw’ bekend is komen te staan.¹ De jaren tussen 180 en 235 waren voor het Romeinse rijk historisch gezien dus heel interessant en kenden meerdere gezichten. Daarom is het ook jammer dat we maar weinig teksten uit de oudheid over hebben die deze periode goed beschrijven. Er is een aantal veel latere teksten overgeleverd, waaronder de deels fictieve keizersbiografieën in de *Historia Augusta* en latere samenvattingen van een belangrijke wereldgeschiedenis door de Griekssprekende senator Cassius Dio (ca. 163/4-ca. 229), maar slechts één compleet overgeleverde contemporaine historische tekst.² Dat is het werk van Herodianus.

Herodianus

Van de auteur weten we heel weinig. Hij schreef Grieks, maar niets duidt erop dat hij uit het huidige Griekenland (de Romeinse provincie *Achaea*) kwam. Er is gesuggereerd dat hij in Alexandrië geboren is, maar die stad krijgt weinig aandacht in zijn werk (alleen een uitgebreide passage in 4,9-36). Een geboorteplaats in Klein-Azië lijkt meer voor de hand te liggen. Het Syrische Antiochië wordt vaak genoemd. De stad komt regelmatig in de tekst voor, hoewel Herodianus opvallende fouten in de geschiedenis en geografie van de regio maakt. Het karakter van de Syriërs wordt weliswaar meermaals in de tekst genoemd (2,7,9; 2,10,7; 3,11,8), maar lang niet altijd positief. En als hij over de Syriër Saturninus schrijft: ‘Oosterlingen hebben vaak een scherp praktisch inzicht’, (3,11,8) lijkt hij een buitenstaander. Westelijke delen van Klein-Azië komen vaak in de tekst voor, zoals de steden Byzantium, Nicomedië en Ilium (het vroegere Troje), wat erop zou kunnen wijzen dat Herodianus in die omgeving geboren is. Maar ook hier zijn er soms slordigheden te vinden in Herodianus’ beschrijvingen van de omgeving. Uiteindelijk valt er weinig meer over te zeggen dan dat Herodianus hoogstwaarschijnlijk uit Romeins Klein-Azië afkomstig was. Dat hij in zijn tekst niets over zijn afkomst zegt is op zichzelf interessant. Hij wijkt daarin duidelijk af van de meeste andere Griekssprekende auteurs.³

Herodianus houdt niet alleen zijn afkomst verborgen, hij schrijft ook weinig over zijn sociale status en werkende leven. Het zou kun-

nen dat hij een tijd in Rome heeft doorgebracht, maar in welke functie is onduidelijk. Hij schrijft hierover in één zin, wanneer hij aan het begin van zijn werk stelt dat zijn boek gaat ‘over gebeurtenissen die ik zelf heb gezien en gehoord gedurende heel mijn leven. Aan een aantal daarvan heb ik persoonlijk deelgenomen door mijn functies in keizerlijke en openbare dienst’. (1,2,5) Wat die functies waren is onbekend. Moderne auteurs verschillen sterk van mening over de sociale afkomst van Herodianus; bijna alles tussen (zoon van) een vrijgelatene en senator passeert de revue. Zo zou zijn relatief positieve beschrijving van Macrinus (4,12-15), de eerste *equester* (ridder) die keizer werd, erop kunnen wijzen dat hij zelf ook tot die sociale klasse behoorde. De nadruk op ‘keizerlijke dienst’ suggereert een positie nabij het hof, maar de opmerking is zo vaag dat er weinig méér van te maken valt.

Misschien is dit wel het belangrijkste om in gedachten te houden bij het lezen van Herodianus’ werk: de auteur beschrijft zichzelf en zijn positie nauwelijks, en dan alleen in de meest algemene termen. Dat moet een bewuste keuze geweest zijn. Herodianus benadrukt zijn kennis van zaken, niet zijn achtergrond of voorkeuren.⁴

We kunnen iets meer zeggen over de tijd waarin Herodianus leefde en schreef, hoewel ook daar veel onzeker is. In het voorwoord schrijft hij dat hij geen gebruik maakt van ‘materiaal uit de tweede hand, niet onbekend en oncontroleerbaar’, en dat zijn werk betrekking heeft ‘op een periode die nog vers in het geheugen ligt van de lezers’. (1,1,3) Ook later in de tekst benadrukt hij dat hij een ooggetuige was van gebeurtenissen. (1,15,4; 2,15,7; 3,8,10; 4,8,2) Dit soort claims past in een antieke historiografische traditie: veel antieke historici schreven dat ze bij gebeurtenissen aanwezig geweest waren. Het betekent niet dat Herodianus echt ooggetuige was, maar wel dat het voor contemporaine lezers van Herodianus geloofwaardig moest zijn dat de auteur de gebeurtenissen meegemaakt kón hebben. Een verschijningsdatum na 250 ligt daarom niet voor de hand. De negatieve beschrijvingen van Gordianus I en II (238) zouden risicovol geweest zijn tijdens de regeerperiode van Gordianus III (238-244), die liet benadrukken hoe heldhaftig zijn grootvader

en oom geweest waren. Herodianus' zin 'zo was het einde van Gordianus [I], die na een gelukkig leven stierf als schijnkeizer' (7,9,10) zou Gordianus III beslist niet welgevallig geweest zijn. Dit alles maakt waarschijnlijk dat Herodianus schreef tijdens de regeerperiode van Philippus Arabs (244-249).⁵

Herodianus' werk en betrouwbaarheid

De jaren die Herodianus – al dan niet aan het hof – meemaakte waren uitzonderlijk onrustig. Dat realiseerde hij zich ook. Als belangrijke reden voor het opschrijven van 'zijn' geschiedenis noemt hij dat er niet eerder 'zo'n snelle opeenvolging van regeringen [was], niet zulke hachelijke situaties bij opstanden en buitenlandse oorlogen, niet zoveel onrust in de provincies, zoveel verwoestingen van steden in eigen land en in vele door barbaren bewoonde gebieden, niet zoveel aardbevingen en epidemieën, niet zulke schokkende en vroeger zelden of nooit vermelde wendingen in de levensloop van pretendenten of keizers'. (1,1,4)

Een dergelijke nadruk op het belang van de periode die beschreven wordt is heel gebruikelijk in de antieke geschiedschrijving. Tot op zekere hoogte was elke antieke geschiedschrijver in competitie met zijn voorganger: mijn oorlog is groter dan zijn oorlog. Maar de nadruk in het werk van Herodianus op (fictieve) speeches die hij zijn protagonisten in de mond legt, en de eerdergenoemde opmerking dat hij alleen zaken bespreekt die hij uit de eerste hand weet, is specifiek, en wijst erop dat Herodianus zich in de traditie van Thucydides plaatste. De nadruk op historische ontwikkelingen en op geografie en etnografie (met allerhande onzorgvuldigheden) past daarnaast in de traditie van Herodotus. Geen bescheiden voorbeelden.

Eén van Herodianus' bijzondere talenten is zijn vermogen beeldende scènes te beschrijven. Door een goedgekozen detail weet hij vaak veel op te roepen. Herodianus beschrijft bepaalde momenten zonder veel woorden of franje, maar roept daarmee wel een bijna filmisch beeld op. Een mooi voorbeeld daarvan is de moord van Caracalla op zijn broer Geta in aanwezigheid van hun moeder Julia

Domna: ‘Op een keer waren de broers samen bij hun moeder, Geta uit liefde voor haar, Antoninus voor de beoogde aanslag. Toen doorstak hij zijn broer. Geta werd dodelijk getroffen, zijn bloed stroomde over de borst van zijn moeder en hij overleed’. (4,4,3) Caracalla, op zijn beurt, wordt vermoord ‘terwijl hij bezig was zijn onderkleding naar beneden te trekken’. (4,13,5) De laatste moorden in het boek zijn minstens zo beeldend beschreven. De keizer Pupienus en Balbinus worden door soldaten hardhandig afgezet: ‘Ze grepen de oude heren beet, scheurden hun de eenvoudige kleren van het lijf die zij binnenshuis droegen en sleepten hen naakt het paleis uit onder de meest beschamende mishandelingen [...] Ze wilden hen niet vermoorden in het paleis maar levend folteren en zo langer zien lijden.’ (8,8)

Het werk kent veel van dit soort sterke passages en bevat een veelheid aan anekdotes. Daarnaast houdt Herodianus ervan om hoofdpersonen met elkaar te contrasteren. Toen de ‘goede’ keizer Marcus Aurelius stierf, zo schrijft hij, ‘rouwde heel de daar aanwezige legermacht over Marcus’ dood en de burgerbevolking was niet minder ontdaan. Er was niemand onder de bewoners van het Romeinse rijk die het droevige bericht aanhoorde zonder tranen’. (1,4,8) Septimius Severus, over wie Herodianus minder positief is, wordt na zijn sterven alleen door soldaten betreurd. Zelfs zijn zoon Caracalla probeert volgens Herodianus van hem af te komen: ‘En zijn vader, met zijn lange ziekbed en die trage gang naar de dood? Die vond hij maar lastig en een sta-in-de-weg. De jongeman probeerde zelfs doktoren en dienaren ertoe te brengen bij de verzorging van de oude man dingen verkeerd te doen, zodat hij sneller van hem verlost zou zijn’. (3,15,1) Opvallend genoeg zegt Herodianus niets over de geruchten dat Commodus, de zoon van Marcus Aurelius, ook geprobeerd had zijn vader te laten vergiftigen.⁶ Dat past blijkbaar niet in het contrast dat hij wil schetsen.

Dit soort bewuste tegenstellingen en de verhalende manier van schrijven, leiden soms tot twijfels over Herodianus’ betrouwbaarheid. Zijn werk is door moderne auteurs lang weggezet als ‘een mengelmoes van clichés [...] meer een historische roman dan een

historisch werk' en zijn tekst is wel afgedaan als onzorgvuldig, misleidend, oppervlakkig en moralistisch.⁷ Maar de laatste jaren lijkt er een zekere herwaardering plaats te vinden. Hoewel Herodianus voor de jaren tot 230, naast zijn eigen observaties, veel gebruik maakt van het werk van Cassius Dio, levert hij soms ook extra informatie, en is hij op bepaalde plaatsen ook kritischer dan Dio. Belangrijker nog is dat hij de periode veel minder dan die laatste (en dan in de veel later geschreven *Historia Augusta*) vanuit senatoriaal oogpunt beschrijft. Alle antieke auteurs schrijven vanuit een beperkte en bevooroordeelde positie, maar Herodianus is een minder 'elitaire' auteur en vormt zodoende een welkome aanvulling.

Herodianus over de donkere wolken boven Rome

Of Herodianus' tekst overal feitelijk betrouwbaar is blijft, zoals vaak bij antieke historici, de vraag. Belangrijker is misschien de relevantie van zijn werk. Kunnen we door de tekst van Herodianus beter begrijpen hoe Romeinen over hun eigen tijd dachten? Hierop lijkt het antwoord 'ja'. Omdat we het hele werk van Herodianus hebben, kunnen we goed lezen welke ontwikkelingen de auteur ziet in de tijd die hij beschreef. Zijn algemene beeld is weinig hoopvol.

Het boek begint met Marcus Aurelius, als een hoogtepunt dat niet valt te evenaren. Daarna volgt verval. Herodianus volgt in zijn werk de verschillende keizers, troonpretendenten en hun familie en getrouwen. Mensen zijn continu met elkaar in strijd. Beschrijvingen van gebeurtenissen in de provincies hebben stevast betrekking op rampen die daar plaatsvonden, of op militaire schermutselingen en strijd. Waar bij de dood van Marcus Aurelius niemand in het Romeinse rijk 'het droevige bericht aanhoorde zonder tranen', kan geen enkele latere heerser de verschillende groepen binnen het rijk bijeenbrengen. Kindkeizers worden gemanipuleerd door hun moeder of raadgevers, militair capabele leiders worden in Rome door middel van complotten aan de kant geschoven, leiders die senatoren achter zich weten te krijgen worden door soldaten afgezet. De macht is gefragmenteerd, en Herodianus richt zich vooral op (vermeende) machtshebbers.

Het werk is voor het overgrote deel gevuld met karakterbeschrijvingen (door een alwetende verteller) van een beperkt aantal hoofden en bijfiguren.⁸ Die hebben specifieke rollen – en zijn bijna altijd egocentrisch. De manipulatieve generaal Laetus zet zijn troepen pas in als hij denkt dat Severus dood is (3,7). De leugenachtige Julia Maesa vertelt soldaten dat haar kleinzoon Bassianus (later bekend als de eigenaardige keizer Elagabalus) een bastaardzoon van Caracalla is, om hem zo aan de macht te laten komen (5,3), Maximinus Thrax, die heldhaftige gevechten tegen barbaren wist te winnen, heeft een ‘een open oor voor boze roddels’ en gedraagt zich in Rome als een tiran (7,3). Op Marcus Aurelius na handelt bijna iedereen in Herodianus’ werk uit eigenbelang, en iedereen liegt.⁹

De keuze van Herodianus om met zijn verhaal de fragmentatie en het verval van het Romeinse rijk toe te lichten betekent dat hij vaak negatieve zaken benadrukt en alle heersers negatief spiegelt aan Marcus Aurelius, zijn voorbeeld van het best mogelijke keizerschap. Zelfs als keizers proberen om Marcus Aurelius na te volgen gaat het mis. Zo kiest keizer Macrinus, de niet-senatoriale keizer, ervoor om nadat hij de troon heeft veroverd niet naar Rome te gaan: ‘In plaats daarvan bleef hij zijn tijd verdoen in Antiochië. Hij besteedde veel aandacht aan zijn baard, wandelde meer dan nodig op zijn gemak rond en sprak langzaam en met moeite tegen bezoekers, zodat hij vaak niet te verstaan was vanwege zijn zachte stemgeluid. Hierin wilde hij de typische manier van doen van Marcus imiteren, maar in zijn verdere levenswijze volgde hij hem niet na’. (5,2,3-4) Maar heersers als Septimius Severus en Maximinus Thrax gaan wel naar Rome, om daar volgens Herodianus al te tiranniek op te treden. Het verval komt ook tot uiting in de aandacht die Herodianus geeft aan allerlei gruwelijke details. Het lijkt soms een aaneenschakeling van plunderingen, moord en leugens.

Minder aandacht besteedt Herodianus aan wat er buiten Rome gebeurt. Gebeurtenissen buiten de grenzen van het Romeinse rijk blijven al helemaal buiten beeld. Dat duidt op zijn beperkingen als historicus. Zo zou de opkomst van de ‘Perzen’ (de Sassaniden, die vanaf 226 het rijk van de Parthen hadden overgenomen en zo

de oosterse buren van Rome werden) het Romeinse rijk in de derde eeuw enorm in de problemen brengen. Herodianus beschrijft die opkomst slechts in een paar zinnen, vooral om Alexander Severus te omschrijven, die volgens hem te weinig militaire ervaring had (6,2). Hoewel de Romeinse legioenen een nederlaag lijden, roemt Herodianus hun kracht en moed: 'Alleen als zij in de minderheid waren hadden zij verliezen geleden. Zodoende was het dodencijfer van beide legers vrijwel gelijk en leek de zege van de resterende barbaren vooral te hebben berust op numerieke omvang, niet op gevechtskracht. De verzwakking van de barbaren blijkt wel duidelijk

uit het volgende. Drie of vier jaar lang hielden zij zich rustig en hadden ze zelfs geen leger onder de wapenen'. (6,6,5) De grote nederlagen die Rome in de tweede helft van de derde eeuw zouden treffen, en waarin Romeinse keizers door 'barbaren' gedood en gevangen zouden worden, kan Herodianus zich nog niet voorstellen. In zijn werk ziet de moderne lezer de donderwolken boven Rome, maar het echte onweer volgde pas na zijn dood.

In de tijd van Herodianus omvatte het Romeinse rijk de volgende gebieden:¹⁰

Europa

Brittannië: de noordelijke grens was door Hadrianus (117-138) bepaald op de lijn Carlisle-New Castle (de Muur van Hadrianus). Antoninus Pius (138-161) verplaatste de grens naar het noorden tot de lijn Firth of Clyde-Firth of Forth (Muur van Antoninus). Septimius Severus beperkte het gebied weer tot zuidelijk van de Muur van Hadrianus.

Vasteland van Europa: ten westen van de lijn Eems, IJssel, Rijn tot de omgeving van Mainz. Vandaar liep een versterkte fortenlinie (limes) tot aan de Donau, stroomafwaarts naar Wenen. Verder volgde de grens de Donau tot aan de omgeving van Belgrado, gevolgd door een fortenlinie, die Zevenbergen in Roemenië omsloot en rustte op de Transsylvaanse Alpen. Vervolgens werd tot aan de Zwarte Zee de Donau weer als grens aangehouden.

Azië

In Turkije liep de grens ongeveer tot aan de Eufraat, vandaar langs deze rivier in zuidelijke richting tot Salhiye (Dura Europos) en verder zuidwestelijk via Palmyra, Zelaf, Salkhad naar de Golf van Akaba. Tussen Tigris en Eufraat lag een omstreden gebied, de provincie Mesopotamië, die zich uitstreckte tot de rivier de Chaboeras (Khabur).

Afrika

Dit gebied beperkte zich tot Egypte en een smalle kuststrook begrensd door de Sahara. Het was een welvarende zone, belangrijk voor de graantoevoer van Rome, en een gebied dat weinig te lijden zou krijgen tijdens de militaire problemen in de derde eeuw.

BOEK 1

DE REGERING VAN COMMODUS

1. Voorwoord

De meeste schrijvers die zich hebben beziggehouden met historisch onderzoek en zich ertoe zetten feiten uit het verleden in de herinnering terug te roepen hadden daarmee in eerste instantie slechts één doel voor ogen: blijvende roem verwerven vanwege hun culturele belangstelling. Ze vreesden blijkbaar tot de domme massa gerekend te worden als ze zich niet lieten horen. Daarom bekommerden zij zich bij de weergave van de feiten minder om de waarheid, en legden zij zich vooral toe op een bloemrijke stijl. Daarbij rekenden zij erop dat zij gerust hun fantasie wat konden laten werken. Door de aangename lectuur zou hun succes verzekerd zijn en zou men er niet toe komen hun historische betrouwbaarheid te onderzoeken. Sommige auteurs wilden hun vijandschap of haat tegen tirannen laten uitkomen of keizers, steden of particuliere burgers vleien of eren. Daarom hebben zij onbenullige, futiele gebeurtenissen stilistisch groter laten uitkomen dan de waarheid rechtvaardigt.

Mijn aanpak is anders. Ik heb de stof voor mijn geschiedwerk juist met pijnlijke zorg voor de waarheid bijeengebracht. Het is geen materiaal uit de tweede hand, niet onbekend en oncontroleerbaar, en het heeft betrekking op een periode die nog vers in het geheugen van de lezers ligt. Ik meende namelijk dat het ook voor het nageslacht niet onplezierig zou zijn kennis te nemen van de vele bijzondere gebeurtenissen die zich in dit korte tijdsbestek voordeden. Kijk ter vergelijking maar eens naar de hele periode vanaf Augustus (het moment waarop de staatsvorm van Rome veranderde in een monarchie). In die ongeveer tweehonderd jaar tot aan de tijd

van Marcus vind je niet zo'n snelle opeenvolging van regeringen, niet zulke hachelijke situaties bij opstanden en buitenlandse oorlogen, niet zoveel onrust in de provincies, zoveel verwoestingen van steden in eigen land en in vele door barbaren bewoonde gebieden, niet zoveel aardbevingen en epidemieën, niet zulke schokkende en vroeger zelden of nooit vermelde wendingen in de levensloop van pretendenten of keizers.¹

Sommigen van hen bleven lange tijd aan de regering, anderen regeerden maar kort. Enkelen brachten het niet verder dan de titel en een bewind van een paar dagen en werden terstond weer ten val gebracht. Gedurende zestig jaar werd het bestuur over het Romeinse rijk gedeeld door meer machthebbers dan normaal is in zo'n periode, wat aanleiding gaf tot vele vreemde en verrassende ontwikkelingen. De al wat oudere onder hen wisten door hun ervaring in staatszaken een juiste houding voor zichzelf te bepalen en hun onderdanen met redelijke zorg te besturen. Echt jonge keizers leefden er maar op los en braken met vele tradities. Het is wel duidelijk dat bij deze verschillen in leeftijd en kwaliteiten ook de prestaties niet hetzelfde waren.

Het verloop van al die gebeurtenissen ga ik nu beschrijven, in chronologische volgorde en voor iedere regering afzonderlijk.

2. Marcus Aurelius, de ideale keizer

Keizer Marcus had verscheidene dochters, maar slechts twee zoons.² Daarvan stierf er een (Verissimus was zijn naam) op zeer jeugdige leeftijd. De zoon die hem overbleef, Commodus geheten, werd door zijn vader met de grootste zorg opgevoed. Van overal riep hij de bekendste geleerden uit de provincies tegen niet te versmaden honoraria naar het hof om zijn zoon voortdurend te begeleiden en te onderrichten.

Toen zijn dochters de huwbare leeftijd hadden bereikt liet hij ze trouwen met de voortreffelijkste mannen uit de senatorenstand. Daarbij was het criterium niet oeroude adel of aanzien ontleend aan buitengewone rijkdom. Zijn voorkeur ging uit naar evenwichtige en karaktervolle personen, want alleen geestelijke eigenschappen beschouwde hij als onvervreemdbaar bezit van de mens.

Hij streefde naar zedelijke volmaaktheid in de ruimste zin. Daarbij deed hij in belangstelling voor klassieke literatuur voor geen Griek of Romein onder. Dat blijkt onder meer uit wat ons van hem is overgeleverd in woord of geschrift.³ Voor zijn onderdanen toonde hij zich een begrijpend en minzaam vorst. Wie zich tot hem wendde ontving hij vriendelijk en hij verbood de soldaten van zijn lijfwacht mensen die hem op straat wilden aanspreken weg te jagen. Hij was de enige keizer die zijn filosofische principes niet waarmaakte door erover op te geven of door uitgebreide kennis van leerstellingen te tonen, maar door zijn waardig gedrag en ingetogen leven. De periode van zijn regering bracht dan ook een groot aantal wijze mannen voort. Onderdanen richtten zich in hun leven vaak naar de idealen van hun heerser.

Zijn dappere, tactvolle optreden tegenover de bewoners van het noorden en oosten was een bewijs van zijn militaire en politieke bekwaamheid.⁴ Daarover is in detail geschreven door vele geleerde auteurs. Mijn boek begint bij het einde van Marcus en gaat over gebeurtenissen die ik zelf heb gezien en gehoord gedurende heel mijn leven. Aan een aantal daarvan heb ik persoonlijk deelgenomen door mijn functies in keizerlijke en openbare dienst.

3. Zorgen van Marcus om zijn zoon

Toen Marcus een oud man was geworden en niet alleen door zijn leeftijd maar ook door alle drukte en zorgen was versleten, werd hij ernstig ziek tijdens zijn verblijf in Pannonië.⁵ Hij gaf zichzelf niet veel hoop meer op herstel en zag dat zijn zoon nog maar nauwe-

lijks volwassen was. Dat stemde hem bezorgd. Als de jongen in de periode waarin hij tot volwassenheid kwam over absolute en onbeperkte macht zou beschikken, zonder de steun van een vader, ging dat mogelijk verkeerd. Hij zou zich kunnen afkeren van wijze lessen en verstandige levensgewoonten en zich overgeven aan drankmisbruik en losbandigheid (jonge mensen verliezen gemakkelijk de waardevolle lessen van de opvoeding uit het oog en vervallen tot een leven van plezier).

Vanwege zijn belezenheid werd hij het meest verontrust door bekende voorbeelden van anderen die op jeugdige leeftijd op de troon waren gekomen. Zoals bijvoorbeeld Dionysius, de tiran van Syracuse, die door zijn gebrek aan zelfbeheersing bij zijn jacht op nieuwe genoegens geen prijs te hoog vond.⁶ Of hij dacht aan de brutale terreur die de opvolgers van Alexander de Grote over hun onderdanen uitoefenden, waardoor ze diens roemrijk bewind teniet hadden gedaan: Ptolemaeus, die zelfs verliefd werd op zijn eigen zuster in strijd met de zeden van Macedoniërs,⁷ en Antigonos,⁸ die de god Dionysos in alles wilde imiteren en een krans van klimop op het hoofd droeg, in plaats van de hoed met het onderscheidingsteken van de Macedonische koningen, en in zijn hand een klimopstaf in plaats van een scepter.

Nog meer zorgen gaven hem de voorbeelden van recenter datum: het optreden van Nero, die zelfs niet terugschrok voor moord op zijn moeder en zich de risee maakte van zijn volk,⁹ of de misdaden van Domitianus, die bijna het summum van wreedheid waren.¹⁰ Met zulke voorbeelden van tirannieke heersers voor ogen was Marcus terecht benauwd en vol bange voor gevoelens.

Niet weinig verontrustten hem ook de Germaanse stammen aan de grenzen van het rijk, die hij nog niet geheel had onderworpen. Sommige had hij door onderhandelingen tot bondgenoten gemaakt, andere met de wapens overwonnen. Maar er waren ook nog stammen die gevluht waren en zich voor het ogenblik hadden te-

ruggetrokken uit vrees voor de aanwezigheid van een keizer zoals hij.¹¹ De nieuwe keizer zouden zij misschien aanvallen, dacht hij, uit minachting voor diens jeugd. Barbaren komen al bij het minste of geringste in beweging.

4. Dood van keizer Marcus Aurelius

Zwaar gebukt onder die zorgen riep hij zijn raadslieden en verwanten,¹² voorzover aanwezig, bijeen en vroeg ook zijn zoon aan zijn bed te komen. Toen iedereen er was richtte hij zich een beetje op en begon als volgt te spreken.

Het is heel gewoon dat de toestand waarin jullie mij zien jullie verdriet doet. De menselijke natuur is geneigd tot medelijden met het ongeluk van een medemens en als men het leed met eigen ogen ziet roept dat nog meer deernis op. Maar ik heb, geloof ik, nog iets meer van jullie te verwachten. Mijn eigen gevoelens voor jullie laten mij met recht ook vertrouwen op genegenheid van jullie kant. Nu is voor mij het moment gekomen om te ervaren dat ik jullie niet voor niets zo lang heb overladen met eer en omringd met zorgen. En jullie hebben nu de gelegenheid je dankbaarheid te tonen door te bewijzen dat jullie mijn weldaden niet vergeten zijn.

Jullie zien hier mijn zoon. Jullie hebben hem zelf opgevoed, hij is nog maar net volwassen. Hij heeft daarom mensen nodig om hem de goede koers te wijzen in het noodweer en de stormen van het leven. Anders komt hij door zijn nog gebrekkige kennis van zijn plichten misschien in verkeerd vaarwater en verliest hij zich in minderwaardige praktijken. Ik hoop daarom dat jullie, die met zovelen zijn, vaders voor hem zult willen zijn in plaats van deze éne vader, dat jullie voor hem zorgen en hem het beste adviseren. Want ook al strooit een tiran met geld, het kan zijn willekeur niet goedmaken, en geen lijfwacht is in staat een heerser afdoende te beschermen als hij ook niet de sympathie van zijn onderdanen bezit. Welke heersers kunnen zonder gevaar een lange regering tot een goed einde brengen? Heersers die hun onderdanen geen vrees inboezemen door hun wreedheid, maar liefde door hun goedheid. Als onderdanen niet noodgedwongen dienstbaar zijn maar tot gehoorzamen zijn overreed, blijven zij loyaal en zonder onoprechte vleierij en hebben zij recht op hetzelfde vertrouwen. Zij komen nooit in opstand tenzij ze daartoe gedreven worden door bruut geweld.

Het is moeilijk je begeerten te matigen en te beperken wanneer je alle macht in handen hebt. Maar als jullie mijn zoon in die zin adviseren en hem blijven herinneren aan de woorden die hij nu met eigen oren hoort, zullen jullie hem tot een uitstekend regent maken voor jezelf en voor allen. Zo zullen jullie ook op de beste wijze mijn nagedachtenis eren. Ja, alleen zo kunnen jullie die vereeuwigen.

Bij deze woorden beving de keizer een flauwte die hem belette verder te spreken. Uit zwakte, in ademnood zakte hij terug op zijn bed. Alle aanwezigen kregen diep medelijden, zodat sommigen zich niet meer konden beheersen en hardop begonnen te huilen.

Marcus leefde nog een dag en een nacht en toen stierf hij. Voor zijn tijdgenoten betekende zijn dood een blijvend gemis, voor het nageslacht liet hij een onuitwisbare herinnering na aan zijn voortreffelijkheid.

Toen het bericht zich verspreidde rouwde heel de daar aanwezige legermacht om Marcus' dood en de burgerbevolking was niet minder ontdaan. Er was niemand onder de bewoners van het Romeinse rijk die het droevige bericht aanhoorde zonder tranen. Allen prezen hem als uit één mond, sommigen als hun goede vader, anderen als een voortreffelijk keizer, weer anderen noemden hem een dapper generaal of een wijs en mild regent. En alle mensen spraken oprecht.

5. Commodus bij de soldaten

Gedurende enkele dagen was de zoon druk met de begrafenisplechtigheden voor zijn vader. Daarna besloten de raadgevers de jonge vorst naar de legerplaats te brengen om de soldaten toe te spreken, hun een gratificatie aan te bieden, zoals gebruikelijk bij de troonsbestijging van een keizer, en hen zo door een royale gift voor zich te winnen.¹³ Alle troepen kregen bevel zich op de gewone appelplaats te verzamelen. Daarop trad Commodus voor het front en bracht de voor een keizer voorgeschreven offers. Toen besteed hij het podium

dat midden in het kamp was opgericht, vroeg de raadslieden van zijn vader bij hem te komen staan (er waren veel ervaren mannen aanwezig) en sprak als volgt.

Wat er is gebeurd doet mij en jullie evenzeer verdriet, dat weet ik zeker. Jullie zijn niet minder bedroefd dan ik. Want al bij leven van mijn vader liet ik mij in niets op jullie voorstaan en ook hij had ons allemaal even lief. Hij noemde mij liever zijn strijdmakker dan zijn zoon. Zoon wees volgens hem alleen maar op natuurlijke verwantschap, de andere titel was een uitdrukking van gemeenschappelijke verdienste. Toen ik nog klein was bracht hij mij vaak bij jullie en vertrouwde mij toe aan jullie zorgen. Daarom reken ik er ook op dat ik zonder moeite jullie volledige sympathie zal verwerven. De ouderen zijn mij die als hun pleegkind verschuldigd, en mijn leeftijdgenoten zou ik met recht ook mijn medeleerlingen in het soldatenhandwerk kunnen noemen, want vader had ons allen even lief en leerde ons allen de vaardigheden waarin we nu uitblinken.

Het lot gaf mij het keizerschap na hem, maar niet als een toevallige gift, zoals de keizers voor mij, die zich alleen konden beroemen op gezag dat ze aan anderen dankten. Nee, ik ben de enige die in een keizerlijk paleis is geboren.¹⁴ Zelfs de doeken waarin ik gewikkeld werd waren niet die van een gewoon burgerkind. Direct bij de geboorte kwam ik in het keizerpurper, het zonlicht zag mij tegelijk als mens en als keizer. Als jullie dat bedenken kan jullie genegenheid, dunkt me, niet uitblijven. Ik ben geen keizer die jullie wordt voorgesteld, maar een die jullie door geboorte is gegeven.

Mijn vader is nu door zijn hemelvaart in het gezelschap van de goden: hij is één van hen. Bij ons berust thans de zorg voor de wereldse zaken en het bestuur van het rijk hier op aarde. Jullie taak is het onze positie te verbeteren en te consolideren. En dat kan, door de laatste sporen van deze oorlog uit te wissen en het Romeinse rijk uit te breiden tot aan de Oceaan in het hoge noorden.¹⁵ Voor jullie zelf brengt dat roem en het is een waardige wederdienst ter nagedachtenis van ons aller vader. Denk maar dat hij meeluistert naar mijn woorden, dat hij toezicht houdt op onze daden. We mogen blij zijn onze plicht te doen onder het oog van zo'n getuige!

Jullie vroegere heldendaden zijn terug te voeren op zijn geniale strategie. Maar voor alle daden die jullie nu enthousiast onder leiding van mij, jullie jonge keizer, gaan verrichten komt de roem van loyale trouw en dapperheid toe aan jullie persoonlijk. Wat mijn jeugd aan prestige tekortkomt zullen jullie ten volle goedmaken door dapper optreden. Laat de barbaren bij het begin van een nieuw regime de kracht ervan voelen! Dan worden ze meteen afgeschrikt van brutaal optreden tegen mijn jeugdig gezag en blijven ze in de toekomst voorzichtig uit schrik voor eerdere ervaringen.

Zo sprak Commodus. Door royale giften verzekerde hij zich van de welwillendheid van de soldaten en keerde daarop terug naar het keizerlijk hoofdkwartier.

6. Commodus' besluit naar Rome terug te keren

Gedurende een korte periode regeerde hij geheel in de geest van zijn raadslieden. Die waren van vroeg tot laat in zijn gezelschap, adviseerden hem steeds het beste en gunden hem niet meer vrije tijd dan voldoende was voor gezonde ontspanning. Maar ongemerkt kwamen er enkele vrijgelatenen die functies aan het hof bekleedden tussenbeide: zij probeerden de levenswijze van de jonge vorst ten kwade te beïnvloeden. Steun daarvoor kregen ze van profiteurs uit Commodus' omgeving en van allen die geluk afmeten naar de genoegens van de maag en de mogelijkheden voor perversiteiten. Zij herinnerden hem aan het verrukkelijke leven in Rome, met verhalen over al het heerlijks dat daar te horen en te zien was, en somden voor hem op wat de stad aan vertier bood. De oevers van de Donau hadden volgens hen in geen enkel seizoen iets te bieden. Geen enkel gewas groeide er welig, het was er altijd koud en mistig. 'Majesteit,' zeiden ze, 'houdt u toch op dit bevroren, uit de grond opgegraven water te drinken!'¹⁶ Anderen genieten intussen van warme bronnen en koele fonteinen, van de lauwe nevel en de heldere luchten waaraan alleen Italië rijk is.' Zo spiegelde de jonge man visioenen voor en prikkelden zijn verlangen naar een genoeglijker leven.

Onverwachts riep Commodus zijn raadslieden bijeen en zei dat hij heimwee had naar het vaderland. Hij geneerde zich echter de werkelijke motieven voor zijn plotselinge verlangen te bekennen. Daarom deed hij alsof hij bang was dat een van de rijke senatoren in Rome zich intussen van de residentie meester zou maken, soldaten en voorraden bijeen zou brengen en dan als vanuit een sterke citadel een poging zou doen de macht te veroveren. De bevolking was talrijk genoeg om daaruit een groot leger van uitgelezen soldaten te formeren.

Terwijl de jonge keizer met dat soort excuses kwam sloeg de anderen de schrik om het hart, ze keken radeloos voor zich uit. Maar Pompeianus, de oudste van allemaal en met Commodus verwant via een huwelijk (hij was getrouwd met diens oudste zuster)¹⁷ zei ten slotte het volgende.

Het is begrijpelijk, mijn zoon en vorst, dat u naar huis verlangt. Wij zelf hebben evenveel heimwee naar het leven in het vaderland. Maar de gedachte dat onze taak hier belangrijker is en dringender doet ons dat verlangen opzijzetten. Van de genoegens daar zult u nog uw hele leven kunnen genieten, en eigenlijk is Rome toch daar waar de keizer is.

De oorlog onvoltooid achterlaten is eerloos en gevaarlijk. Daarmee geven we de barbaren zelfvertrouwen, want die schrijven dat niet toe aan ons verlangen naar huis terug te keren, maar beschouwen ons vertrek als angstige vlucht. Omgekeerd zal het roemrijk voor u zijn om na volledige onderwerping van allen, na uitbreiding van het noordelijk deel van ons rijk tot aan de Oceaan, in triomfstocht terug te keren in de stad, met krijgsgevangen koningen en aanvoerders uit het barbarenland in boeien geslagen in de stoet. Dat heeft de Romeinen vóór u groot en beroemd gemaakt. Verder hoeft u niet bang te zijn dat iemand ginds naar de macht grijpt, want de meest invloedrijke senatoren zijn hier bij u,¹⁸ het hele leger is hier en beschermt u, de hele keizerlijke thesaurie is hier. Bovendien bent u door de herinnering aan uw vader verzekerd van de eeuwige trouw en sympathie van uw onderdanen.

Met deze woorden probeerde Pompeianus hem te bepraten en op verstandiger gedachten te brengen. En inderdaad bracht hij de jongeman even in verlegenheid. Commodus trok zich zijn woorden aan en kon geen redelijk antwoord vinden. Daarom liet hij zijn raadslieden gaan met de mededeling dat hij nog eens nauwkeurig zou overdenken wat hem te doen stond.

Toen zijn persoonlijke dienaren echter bij hem bleven aandringen, verbrak hij het contact met zijn raadslieden. Per schriftelijke order belastte hij vertrouwde commandanten met de zorg voor het Donaugebied en gaf hun opdracht de aanvallen van de barbaren te keren. Tevens kondigde hij zijn vertrek aan.

De commandanten namen het bestuur over het hun toegewezen gebied op zich. In korte tijd onderwierpen zij de meeste stammen gewapenderhand, andere wonnen zij zonder veel moeite voor een bondgenootschap doordat zij hun flinke subsidies toekenden. Barbaren zijn van nature belust op geld, en zonder zich te bekommeren om hun veiligheid verschaffen zij zich het noodzakelijke levensonderhoud ofwel door plundertochten en invallen of door zich te verplichten tot vrede in ruil voor grote afkoopsommen. Commodus kende hun methodes en was bereid zijn rust te kopen. Met zijn onbeperkte middelen betaalde hij alles wat ze vroegen.¹⁹

7. Aankomst van Commodus in Rome

Toen de datum van het vertrek gepubliceerd was raakte heel het leger in rep en roer.²⁰ Iedereen wilde met hem mee naar huis om verlost te zijn van het verblijf in vijandelijk land en om te genieten van het prettige leven in Rome.

Zodra het nieuws tot Rome was doorgedrongen en boden waren aangekomen met het officiële bericht van 's keizers komst, was de bevolking buiten zichzelf van vreugde. Men had hoge verwachtingen.

gen van het bezoek van de jonge vorst: de jongen zou vast het evenbeeld zijn van zijn vader.

Commodus volbracht de reis met jeugdige voortvarendheid. In de steden die hij passeerde werd hij overal met keizerlijke praal ontvangen. Als hij zich aan de feestvierende bevolking vertoonde wekte zijn verschijning bij allen gevoelens van enthousiaste genegenheid.

Toen hij dichterbij kwam trok de voltallige senaat en heel de bevolking van Rome hem al ver buiten de stad tegemoet. Ze wilden hun nieuwe keizer zien die van zo hoge geboorte was, ze konden hun ongeduld niet meer bedwingen, ieder wilde er het eerst bij zijn. Men droeg lauwertakken en alles wat er in dat jaargetijde aan bloemen bloeide, zoveel men maar kon dragen.

Ja, het verlangen naar hem was oprecht, want hij was in hun midden geboren en grootgebracht, als derde opeenvolgende keizer in zijn familie en bovendien uit een oud adellijk Romeins geslacht. Van vaderskant stamde hij namelijk af van aanzienlijke senatorenfamilies,²¹ en zijn moeder Faustina was keizerin geweest; bovendien was zij de dochter van keizer Antoninus Pius en afstammeling van Hadrianus in de vrouwelijke lijn.²² In feite kon zij haar stamboom terugvoeren op Trajanus, die haar overgrootvader was. Tot zover wat betreft Commodus' afkomst.

De charme van zijn jeugd werd nog verhoogd doordat hij een opvallende verschijning was. Hij had een regelmatige lichaamsbouw en een knap gezicht, dat al mannelijke trekken vertoonde. Zijn ogen stonden helder en hadden een vurige glans, zijn haar was van nature blond en gekruld, er lag een soort fonkeling over als hij in de zon liep. Sommige toeschouwers dachten dat hij er goudpoeder over had laten strooien alvorens in het openbaar te verschijnen. Anderen zochten het in het bovennatuurlijke: hij was geboren 'met een hemelse stralenkrans om de slapen'. En op zijn wangen stonden reeds de eerste sporen van baardgroei.

Zo zagen de Romeinen hun keizer. Ze ontvingen hem met allerlei zegewensen en overstelpten hem met kransen en bloemen. Toen hij de stad was binnengereden ging hij eerst naar het heiligdom van Jupiter en de andere tempels. Daarna dankte hij de senaat en de troepen die in Rome als garnizoen waren achtergebleven voor hun blijken van loyaliteit. Vervolgens trok hij zich terug in zijn paleis.²³

8. Samenzwering van Lucilla

Gedurende enkele jaren hield hij de vrienden van zijn vader in hoge eere en steunde hij bij zijn beleid nog geheel op hun adviezen. Maar toen hij het bestuur over het rijk in eigen hand had genomen plaatste hij Perennius²⁴ aan het hoofd van de lijfwacht,²⁵ een Italiër, die getoond had een knap militair te zijn. Dat was ook de voornaamste reden dat hij hem benoemde tot commandant van de lijfwacht. Perennius maakte echter misbruik van de jeugdige onervarenheid van de keizer en haalde hem over zijn tijd te besteden aan pleziertjes en braspertijen. Hierdoor leidde hij diens aandacht af van de staatszorg en keizerlijke plichten.

Op die manier kreeg Perennius zelf het hele bestuur van het rijk in handen. Hij werd daartoe gedreven door een onverzadigbare hebzucht, die maakte dat hij nooit tevreden was met wat hij kreeg, maar een onstilbaar verlangen had naar wat hem nog niet toebehoorde. Zijn eerste actie was de adviseurs die Marcus had aangesteld in een kwaad daglicht te plaatsen. Vervolgens maakte hij de jonge keizer onzeker door iedereen die rijk was of van oude adel verdacht te maken. Hij hoopte dat de keizer hen dan uit de weg zou laten ruimen, dan kreeg hij zelf de kans en de macht zich hun bezittingen toe te eigenen.

Een tijdlang werd de jonge man nog weerhouden door de herinnering aan zijn vader en eerbied voor diens vrienden. Maar het leek wel of een boosaardig en duivels toeval erop uit was een eind te ma-

ken aan zijn zelfbeheersing en bezonnenheid tot dat moment. Onverwacht deed zich het volgende voor.

Commodus' zuster Lucilla was de oudste van Marcus' kinderen.²⁶ Zij was eerst gehuwd geweest met keizer Lucius Verus, die door Marcus tot mederegent was aangesteld.²⁷ Marcus had hem daarbij zijn dochter ten huwelijk gegeven en beschouwde die huwelijksverwantschap als de hechtste band voor loyale samenwerking. Maar toen Lucius was overleden huwde haar vader haar uit aan Pompeianus, met behoud van haar keizerlijke privileges. Ook Commodus had zijn zuster haar eerbewijzen volledig laten behouden. Zo zat zij in de theaters in de keizerlijke loge en werd het heilige vuur voor haar uit gedragen.²⁸

Maar toen Commodus trouwde met Crispina moest Lucilla haar voorrang wel afstaan aan de echtgenote van de keizer.²⁹ Zij kon dat maar moeilijk verkroppen en vatte eerbetoon aan die andere vrouw op als een persoonlijke belediging. Haar eigen man Pompeianus was Commodus zeer genegen, zo wist zij, en tegen hem durfde zij niet te reppen over een staatsgreep. Er was echter een schatrijke jonge edelman, een zekere Quadratus,³⁰ met wie zij volgens de geruchten een heimelijke liefdesaffaire had. Voorzichtig polste zij hem over zijn politieke standpunt, en voortdurend beklagde zij zich bij hem over haar recht op voorrang. Zo haalde ze hem al spoedig over tot een plan dat rampzalig zou blijken voor de man zelf en voor de hele senaat.

Hij won enkele voornamen senatoren voor een samenzwering en betrok ook een zekere Quintianus,³¹ eveneens lid van de senaat en een impulsieve en onbesuisde jongeman, in het complot. Die zou een dolk bij zich steken en, als hij een gunstig moment en een geschikte plaats vond, op Commodus afstormen en hem vermoorden. De rest, zei Quadratus, zou hij zelf wel in orde brengen door royaal met geld te strooien.

Quintianus verborg zich in de hal van het amfitheater – daar is het schemerdonker en hij dacht er onopgemerkt te blijven – haalde zijn dolk tevoorschijn en viel Commodus plotseling aan, met een luide verklaring dat dit wapen hem ‘gestuurd was door de senaat’.³² Maar terwijl hij zijn tijd verknoeide met zijn toespraak en het demonstren van zijn dolk werd hij gegrepen door de soldaten van de lijfwacht. Hij moest boeten voor zijn domme optreden, hoewel hij alleen zijn bedoeling had aangekondigd zonder aan de uitvoering toe te komen. Het enige wat hij bereikte was dat hij zelf werd ontdekt en gepakt, en dat Commodus er voortijdig van hoorde en maatregelen kon nemen.

Deze gebeurtenis werd voor de jonge keizer de eerste en belangrijkste reden om haat op te vatten jegens de senatoren. De woorden van Quintianus hadden hem diep getroffen. Hij zag hen nu collectief als vijanden, doordat de woorden van zijn belager hem steeds bijbleven.

Perennius had nu ook een goed excuus en voldoende argumenten voor zijn plannen. Hij was immers steeds de keizer aan het bewerken om de meest vooraanstaanden uit te roeien en hun macht te beknotten. Zo kon hij zich meester maken van hun bezittingen en werd hij de rijkste man van zijn tijd. Hij liet ook een grondig onderzoek instellen, dat ertoe leidde dat Commodus zijn zuster ter dood liet brengen.³³ Ook iedereen die bij de samenzwering betrokken was geweest, of op enigerlei wijze daarvan was verdacht, werd zonder pardon geëxecuteerd.

9. Mislukte staatsgreep van Perennius

Zo wist Perennius³⁴ iedereen uit de weg te ruimen voor wie Commodus ontzag had en die hem vaderlijke genegenheid bewezen en bezorgd waren om zijn welzijn. Toen hij zich zo in een machtige positie had gedrongen, probeerde hij zich meester te maken van de heerschappij. Hij wist Commodus te bewegen aan zijn zoons, on-

danks hun jeugdige leeftijd, het commando op te dragen over de troepen in Illyrië.³⁵ Zelf zorgde hij voor een zeer groot bedrag aan baar geld om daarmee het leger door omkoping tot muiterij te bewegen. Zijn zoons brachten in het geheim een troepenmacht bijeen om macht over het rijk te krijgen zodra Perennius Commodus uit de weg had geruimd.

De samenzwering kwam op een merkwaardige wijze aan het licht. De Romeinen vierden een godsdienstig feest voor Jupiter Capitolinus,³⁶ waarbij iedereen naar de feestvierende hoofdstad komt voor muziekkuitvoeringen en sportevenementen. De keizer woont het feest doorgaans bij en heeft zitting in de jury met een groep priesters, die volgens een rooster periodiek worden aangewezen. Ook toen was de keizer gekomen om de deelnemende artiesten te horen en hij had plaatsgenomen in de keizerlijke loge. Het theater was in alle rust volgelopen met toeschouwers en de hoge ambtenaren zaten op de speciale rijen, ieder op de voor hem gereserveerde plaats.³⁷ Voordat op het toneel ook maar iets was gezegd of gebeurd rende een man in filosofendracht het podium op, met een staf in zijn hand en een bedelzak om zijn ontblote bovenlichaam.³⁸ Midden op het toneel bleef hij staan, bracht door een handgebaar het publiek tot zwijgen en sprak toen als volgt.

Voor feestvieren, keizer Commodus, is dit niet het goede moment voor u, verdoe uw tijd niet met schouwspelen en festiviteiten. Het zwaard van Perennius hangt u boven het hoofd! Het gevaar is niet meer onderweg maar bevindt zich al hier! Als u niet oppast bent u er geweest voordat u het weet! Perennius brengt hier in de stad een legermacht bijeen om u aan te vallen, zijn zoons zijn bezig de troepen in Illyrië op hun hand te brengen. Als u niet snel tot handelen overgaat bent u verloren!

Het is niet na te gaan waardoor deze man precies gedreven werd. Was het een door de goden gewild toeval? Of kwam hij als onbekende en onbeduidende figuur tot dit waagstuk om zich naam te verwerven? Hoopte hij misschien een royale beloning van de keizer te krijgen? Hoe dan ook, toen hij dat zei was Commodus met stom-

heid geslagen. Iedereen dacht wel dat die mededeling klopte, maar deed intussen of men het niet geloofde.

Perennius gaf bevel de man te arresteren: blijkbaar een krankzinnige die leugens debiteerde, de man moest levend worden verbrand. En inderdaad onderging hij die straf voor zijn overijlde openhartigheid.

Maar Commodus' vertrouwelingen³⁹ en zijn zogenaamde vrienden, die Perennius allang haatten – hij was lastig en onverdraaglijk door zijn argwaan en arrogantie – zagen nu hun tijd gekomen en waagden het hem te beschuldigen. Kennelijk was het beschikt dat Commodus zou ontsnappen aan de aanslag en dat Perennius en zijn zoons een jammerlijk einde zouden vinden.

Want korte tijd later kwamen enkele soldaten buiten weten van Perennius' zoon naar Rome,⁴⁰ met geldstukken bij zich waarop zijn beeltenis stond. Hoewel Perennius commandant van de lijfwacht was gingen ze hem uit de weg en lieten ze de munten zien aan Commodus. Zo brachten ze de keizer op de hoogte van het complot, iets waarvoor ze natuurlijk goed werden beloond.

Terwijl Perennius nog nergens van wist en zelfs geen vermoeden had van de ontwikkelingen, stuurde Commodus 's nachts iemand naar hem toe om hem te onthoofden. Meteen zond hij, om het nieuws voor te blijven, een paar mensen uit naar Perennius' zoon die sneller moesten reizen dan eventuele geruchten. Zo konden ze hem in de gaten houden terwijl hij nog onkundig was van de situatie in Rome. Commodus had hem ook een vriendelijke brief geschreven, waarin hij hem opdroeg naar Rome te komen, met de opmerking dat deze uitnodiging een promotie inhield.

De zoon was nog niet op de hoogte van de opzet en de genomen besluiten, en evenmin van het lot van zijn vader. Toen de boden het bevel overbrachten en eraan toevoegden dat ook zijn vader hem

die opdracht gaf (mondeling, niet schriftelijk, ‘de brief van de keizer was wel afdoende’) had de jongeman geen argwaan. Hij was wel ontstemd en teleurgesteld omdat hij niet de kans had gekregen zijn plannen uit te voeren, maar ging toch op weg. Hij vertrouwde op zijn vaders macht, die, dacht hij, nog bestond. Maar eenmaal op Italiaans grondgebied aangekomen werd hij door een commando uit de weg geruimd. Zo vonden vader en zoon hun einde.

Van toen af stelde Commodus twee bevelhebbers aan over de garde,⁴¹ in de overtuiging dat het veiliger was zo’n machtspositie niet toe te vertrouwen aan één man. Een gedeelde macht, zo meende hij, zou te gering zijn om ambities te wekken voor het keizerschap.

10. Opstand van Maternus

Kort daarna werd weer een nieuw complot tegen hem beraamd. Dat verliep als volgt. Er was een zekere Maternus,⁴² een beroepsmilitair die zich in vele gevaarlijke situaties had gewaagd. Hij deserteerde echter, haalde anderen van hetzelfde onderdeel over met hem mee te gaan en bracht zo in korte tijd een grote groep criminelen bijeen. Eerst deed hij aanvallen op dorpen en boerenhofsteden en plunderde die. Toen hij later over een groot kapitaal beschikte bracht hij door rijke geschenken te beloven en aandeel te geven in de buit een nog grotere groep criminelen bijeen. Ze konden nu niet meer gelden als een roversbende maar als een leger. Van toen af richtten ze hun aanvallen op grote steden. Ze braken daar met geweld de gevangenissen open, lieten alle vastgezette misdadigers vrij, beloofden hun straffeloosheid en verzekerden zich door die gunsten van hun steun. Heel het Gallische en Iberische land liepen ze onder de voet, waarbij ze de grootste steden aanvielen, sommige landstroken platbrandden en andere plunderden, waarna ze zich terugtrokken.

Toen dat aan Commodus werd gerapporteerd schreef hij woedende brieven aan de gouverneurs van de provincies. Hij verweet hun slap optreden en gelastte onmiddellijk troepen te concentreren ter

bestrijding van de rovers. Maar bij het nieuws dat er een geregeld leger tegen hen werd samengetrokken verlieten die de streken die ze aan het plunderen waren. Langs een korte, moeilijk begaanbare route slopen ze onopgemerkt Italië binnen. Maternus begon nu te denken aan verder reikende plannen en met name aan keizer worden. Al zijn vroegere ondernemingen waren buiten verwachting succesvol uitgevallen, en zo besloot hij de kroon op het werk te zetten door een bijzonder groot waagstuk. Of anders, nu hij toch eenmaal in groot gevaar was, wilde hij in elk geval een opzienbarend en roemrijk einde vinden.

Hij vond dat hij niet over voldoende troepen beschikte om zich met Commodus te meten in een geregelde en openlijke strijd. De meerderheid van het volk van Rome was de keizer nog gunstig gezind, dacht hij, en Commodus kon ook nog rekenen op de sympathie van zijn lijfgarde. Alleen in handig en slim optreden lag hoop op succes, en zo beraamde hij het volgende plan.

Aan het begin van de zomer⁴³ houden de Romeinen op een bepaalde dag een processie voor de Moeder der goden. Alle symbolen van welvaart, alle keizerlijke schatten die vanwege materiaal of bewerking bewondering wekken, worden in optocht voor de godin uit gedragen. Op die dag heeft iedereen onbeperkte vrijheid om allerlei soorten grappen uit te halen en iedereen mag zich vermommen zoals hij wil. Geen waardigheid is zo groot, zo uitzonderlijk, of je mag je naar believen uitdossen met de tekenen ervan. Je mag een ander spelen en je ware identiteit verbergen, zodat vaak moeilijk te onderscheiden valt wie de echte is en wie de imitator. Dat feest, zo meende Maternus, bood een geschikte gelegenheid zijn aanslag te camoufleren. Hij wilde daarbij zelf het uniform van een gardesoldaat aantrekken en zijn gezellen in dezelfde dracht steken en zich zo mengen onder het gros van de gardisten. Zo zouden ze dan worden gezien als onderdeel van de processie en kon hij Commodus plotseling overvallen – niemand was daarop verdacht – en uit de weg ruimen.

Maar de opzet werd verraden door enkelen van zijn mensen, die al eerder in Rome waren aangekomen en de aanslag bekend maakten. Ze werden daartoe gedreven door afgunst, want het zinde hen niet dat ze straks onder een keizer zouden dienen en niet meer onder een roverhoofdman. Nog voor het feest werd Maternus gearresteerd en onthoofd en ook zijn medesamenzweerders kregen hun verdienste straf.

Commodus bracht een offer aan de godin, kondigde een algemene dankdag af en liet het feest normaal doorgaan. Opgewekt nam hij deel aan de processie voor de godin en na de plichtigheid vierde het volk een dankfeest voor de redding van de keizer.

11. Legende van de Moeder der goden

De Romeinen kennen een bijzondere verering voor deze godin. Daarvoor hebben zij een specifieke reden, waarop ik in historische bronnen ben gestuit.⁴⁴ Het lijkt mij goed de kwestie te vermelden omdat de Grieken er in het algemeen niet van op de hoogte zijn.⁴⁵

Men vertelt dat het beeld van de godenmoeder uit de hemel is neergedaald. Het is onbekend van welk materiaal het is gemaakt en wie de maker is, men neemt aan dat het geen werk is van mensenhand. Het verhaal gaat dat het in het verre verleden uit de hemel is neergedaald in een dorpje in Frygië genaamd Pessinus (de naam zou zijn ontleend aan het uit de hemel 'vallen' van het beeld).⁴⁶ Bij andere auteurs vinden we een verhaal over een gevecht op die plaats tussen de Frygiër Ilos en de Lydiër Tantalos.⁴⁷ Volgens sommigen ging het om het gebruik van bepaalde wegen, volgens anderen om de schaking van Ganymedes. Doordat de strijd lang onbeslist bleef zouden aan beide zijden veel doden zijn gevallen (de plaats zou haar naam dan danken aan die ramp). Er is ook een verhaal dat Ganymedes daar is geschaakt en verdwenen, toen zijn broer en zijn minnaar hem uit elkaar trokken. Na de verdwijning van het lichaam werd het leed van de jongen verlicht tot de mythe van de roof door Jupiter. In het

bovengenoemde Pessinus vierden de Frygiërs dolle feesten bij de rivier de Gallus, die langs het dorp stroomt (daaraan ontleen de aan de godin gewijde eunuchen hun naam).⁴⁸

Toen de macht van de Romeinen zich uitbreidde kregen zij naar verluidt een orakel: hun rijk zou in stand blijven en zelfs machtiger worden als zij de godin der Pessinuntiërs naar hun hoofdstad zouden brengen.⁴⁹ De Romeinen zonden daarom gezanten naar Frygië, vroegen om het beeld en verkregen het zonder moeite. Zij brachten namelijk hun verwantschap in het geding en konden de genealogie opnoemen vanaf de Frygiër Aeneas tot aan hun eigen volk.

Het beeld werd vervoerd op een schip en kwam aan in de delta van de Tiber, die de Romeinen vroeger gebruikten om schepen aan te meren. Maar daar bleef het schip stilliggen, blijkbaar door een of andere goddelijke kracht. Want hoewel de Romeinen er met man en macht aan trokken bleef het steken in de modder. Het voer niet eerder stroomopwaarts dan dat de priesteres van Vesta erheen was gebracht. Die priesteres had de verplichting maagd te blijven, maar was ervan beschuldigd zich te hebben laten verleiden, en op het moment van het vonnis had zij het volk gesmeekt het oordeel over te laten aan de godin uit Pessinus. Nu maakte zij haar gordel los en bevestigde die aan de voorsteven van het schip. Intussen bad ze dat het schip zich zou laten voorttrekken als zij maagdelijk en onge-rept was. En zie, zodra de gordel bevestigd was, vervolgde het schip zonder moeite zijn weg. De Romeinen waren even blij verrast over de wijze waarop de godheid zich manifesteerde als over de eerbaarheid van het meisje.

Tot zover dit verslag over de godin uit Pessinus. Het is misschien wat opgepoetst maar bevat toch niet onaardige informatie voor wie weinig afweet van Romeinse geschiedenis.

Nadat Commodus was ontsnapt aan de aanslag van Maternus vergrootte hij zijn lijfwacht en vertoonde zich nog maar zelden in het

openbaar. Meestal verbleef hij in de buiten Rome liggende dorpen en de verder van de stad gelegen keizerlijke landgoederen en hield hij zich afzijdig van de rechtspraak en zijn andere keizerlijke plichten.

12. Epidemie en volksoproer tegen Cleander

In die tijd heerste in Italië een epidemie. De grootste verspreiding kreeg die in Rome, doordat de stad normaal al dicht bevolkt is en bovendien een aantrekkingspunt vormt voor mensen van her en der. Er deed zich een grote sterfte voor onder zowel de mensen als de lastdieren. Commodus verhuisde toen op advies van bepaalde artsen naar Laurentum.⁵⁰ Men dacht dat het klimaat daar gezond was, omdat het er koeler is en er veel schaduw is door uitgestrekte laurierbossen (daar komt ook de naam vandaan). Men zei ook dat de besmetting daar geen uitwerking had, vanwege de welriekende geur van de laurierolie en de aangename schaduw van de bomen.

Zo stopten ook de mensen in de stad op voorschrift van de doktoren hun neusgaten en oren vol met welriekende zalf en brandden ze voortdurend reukwerken en maakten ze veel gebruik van parfums. Volgens sommigen zou de geur, als men er tijdig bij was, de poriën van de zintuigen opvullen en zo verhinderen dat ze de besmette lucht konden opnemen. En als er tevoren reeds besmetting was binnengedrongen, zou die worden geneutraliseerd door de grote kracht van het aroma. Desondanks kreeg de ziekte een zeer grote verspreiding, zodat er grote sterfte heerste onder de mensen en alle dieren die met hen in contact kwamen.⁵¹

De stad werd in die tijd ook geteisterd door hongersnood. De schuld daarvan lag bij een zekere Cleander,⁵² een Frygiër, zo'n slaaf die wordt verkocht bij een publieke veiling. Hij was aan het keizerlijk hof beland en samen met Commodus opgegroeid. Later kreeg hij door diens toedoen een eervolle en invloedrijke positie, ja, het bevel over de speciale lijfwacht werd hem toevertrouwd, en hij ver-

kreeg het ambt van opperkamerheer en zelfs het commando over de keizerlijke garde. Maar door zijn zucht naar rijkdom en luxe kreeg hij aspiraties om keizer te worden. Hij wist een groot kapitaal te vergaren en daarmee kocht hij een enorme voorraad koren op, dat hij buiten de markt hield. Hij hoopte het volk en de soldaten voor zich te winnen door hen eerst in een noodsituatie te brengen door gebrek aan levensmiddelen. Als hij ze vervolgens inpalmde door royale uitdelingen, zouden ze van hem afhankelijk worden door gebrek aan noodzakelijke levensbehoeften. Verder bouwde hij een enorme sporthal en stelde die als badhuis open voor het publiek. Zo probeerde hij de massa naar zich toe te lokken.

Maar de Romeinen hadden een hekel aan hem, gaven hem de schuld van hun problemen en gruwden van zijn niet te verzadigen hebzucht. Eerst begonnen ze scheldwoorden tegen hem te schreeuwen bij massale demonstraties in de theaters. Ten slotte trokken ze en masse naar Commodus toen die in de nabijheid van Rome verbleef en schreeuwden: 'Dood aan Cleander!' Tijdens deze protesten hield Commodus zich in zijn particuliere vertrekken onledig met zijn pleziertjes. Wat het gesprek van de dag was wist hij absoluut niet, want Cleander voorkwam dat ook maar iets van wat zich afspeelde aan de keizer werd gerapporteerd.

Ineens, zonder dat de mensen erop verdacht waren, verscheen de voltallige keizerlijke ruitergarde⁵³ in volle wapenrusting, op bevel van Cleander, en begon zonder onderscheid op iedereen in te hakken met sabels. De mensen waren niet in staat zich te verweren, ze stonden ongewapend tegenover gewapenden en te voet tegenover ruiters. Daarom vluchtten ze en namen de wijk naar de stad. Er vielen veel slachtoffers, deels door de soldaten neergesabeld en door de paarden vertrapt, deels ook vonden ze de dood doordat ze in het gedrang werden platgedrukt en onder de voet gelopen.

De ruiters achtervolgden hen in een wilde charge tot aan de poorten van Rome en doodden ieder die hun in handen viel, zonder ie-

mand te sparen. Maar toen de mensen die in de stad waren achtergebleven dit gruwelijk optreden bemerkten, sloten ze de deuren van hun huizen, klommen op de daken en gooiden stenen en dakpannen naar de ruiters. Die kregen nu zelf te verduren wat zij anderen hadden aangedaan. Zonder kans op een gevecht van man tegen man werden ze door de menigte van veilige afstand bekogeld. Zo liepen ze verwondingen op zonder iets te kunnen uitrichten en sloegen ten slotte op de vlucht. Daarbij lieten ze echter veel doden achter. Door de aanhoudende regen van stenen gleden de paarden uit als ze op losse keien traptten, en wierpen hun berijders af. Toen aan weerszijden veel slachtoffers waren gevallen kwam eindelijk ook de in de stad gelegeerde infanterie, die een geweldige hekel had aan de keizerlijke ruitergarde, het volk te hulp.

13. Einde van Cleander

Hoewel er een complete burgeroorlog was, wilde niemand de keizer inlichten uit angst voor Cleander. Maar Fadilla,⁵⁴ de oudste zuster van Commodus, die om die reden gemakkelijk en informeel toegang tot hem had, kwam opeens haastig bij hem binnen lopen. Met loshangende haren viel ze voor hem neer, een toonbeeld van diepe ellende, en ze sprak als volgt.

Majesteit, terwijl u hier rustig zit en geen weet hebt van de ontwikkelingen, bevindt u zich in het grootste gevaar. En wij, uw dierbaren, zien de dood voor ogen. Het volk van Rome en het grootste deel van de troepen hebben u in de steek gelaten. Onze eigen mensen bedreigen ons met gruwelen die wij van geen barbaren zouden verwachten, en de personen die u hebt overladen met de grootste weldaden blijken nu uw bitterste vijanden. Cleander heeft het volk en de soldaten tegen u in het geweer gebracht. Ten gevolge van een heftige partijstrijd staan zijn tegenstanders en aanhangers gewapend tegenover elkaar. Ze vermoorden elkaar, overal in de stad stroomt het bloed van burgers. Ook wij zullen in die gewelddadige strijd tussen beide partijen betrokken raken, tenzij u ingrijpt! Laat direct die misdadige dienaar uit de weg ruimen! Hij heeft al zoveel ellende veroorzaakt, en weldra wordt hij ook ons fataal.

Na deze woorden scheurde zij haar kleren. Enkelen van de aanwezigen, die door de woorden van Commodus' zuster nu ook durfden te spreken, brachten de keizer volkomen in verwarring. Eerst was hij radeloos, maar uit angst voor een noodsituatie, die zo acuut was dat geen uitstel meer mogelijk was, besloot hij Cleander bij zich te laten komen. Die wist niet dat de keizer was ingelicht, maar had wel zo'n vermoeden.

Zodra hij er was liet Commodus hem arresteren en onthoofden. Het afgeslagen hoofd liet hij op een lange lans steken en zo de stad in dragen. Een vermakelijk en welkom schouwspel voor het volk.

Zo werd het gevaar bezworen en staakten beide partijen de strijd. De soldaten omdat ze zagen dat de man voor wie ze gevochten hadden dood was, en bovendien uit angst voor de woede van de keizer. Ze begrepen nu wel dat ze misleid waren en dat hun actie tegen zijn zin was geweest. En het volk was meer dan tevreden: er was wraak genomen op de man die verantwoordelijk was voor hun ellende.

Commodus liet ook de kinderen van Cleander doden – die had twee zoons – en allen die golden als zijn vrienden werden ter dood gebracht. Hun lichamen werden door de straten gesleept en op allerlei manieren geschonden. Ten slotte werden de verminkte lijken naar de riolen gesleept en erin geworpen. Zo kwamen Cleander en zijn kliek aan hun einde. Je zou zeggen dat de natuur af en toe via één man een voorbeeld wil stellen: door een minieme en onverwachte wending kan het lot een mens verheffen uit de diepste diepte tot de grootste hoogte, en vervolgens ook weer ten val brengen.

Commodus was diep geschokt door het oproer. En hij vreesde dat het volk nu ook tegen hem in opstand zou komen. Toch waagde hij het op advies van zijn vertrouwelingen naar Rome terug te keren, waar hij door de bevolking met alle mogelijke heilwensen werd ontvangen: een enthousiaste menigte begeleidde hem bij zijn terugkeer naar het paleis.

Nu hij echter al zo vaak aan gevaren had blootgestaan werd hij argwanend tegenover iedereen. Hij moordde zonder medelijden, schonk zonder meer geloof aan iedere beschuldiging en liet niemand meer bij zich toe die goed bekendstond. Hij deed ook geen poging meer op de goede weg te blijven, maar was volkomen verslinderd aan mateloos lichamelijk genot, dat hem dag en nacht onafgebroken bezighield. En iedereen die karakter had of hem nog maar enigszins aan zijn opvoeding herinnerde werd als een gevaarlijke intrigant van het hof verjaagd. Grappenmakers en schunnige acteurs⁵⁵ hadden hem helemaal in hun macht. Hij liet zich onderrichten in het besturen van renwagens en het vechten met wilde dieren. Zijn vleiers prezen die bezigheden als bij uitstek geschikt om zijn durf te tonen. Hij gaf er zich echter met grotere hartstocht aan over dan betamelijk was voor een verstandig vorst.

14. Brand in Rome en excessen van Commodus

In die periode deed zich ook een aantal wonderlijke natuurverschijnselen voor. Men zag sterren de hele dag door schijnen, andere hadden een langgerekte vorm en leken midden in de lucht te hangen.⁵⁶ Er werden allerlei soorten dieren geboren met afwijkingen: monsterlijke vormen, misvormde ledematen.⁵⁷ Het grootste voor- teken wekte niet alleen schrik voor het moment, maar verontrustte ook experts in voortekens en rampzalige voorvallen ten aanzien van de toekomst. Zonder voorafgaande storm, zonder onweerswolken – er werd tevoren alleen een lichte aardschok gevoeld – brandde de tempel van Pax tot de grond toe af, het grootste en prachtigste gebouw van de stad.⁵⁸ Mogelijk is de bliksem 's nachts ingeslagen of is de brand uitgebroken ten gevolge van de aardschok.

Het was de rijkste van alle tempels, volgepakt met gouden en zilveren wijgeschenken omdat men het zo'n veilige plaats vond. Iedereen had ook de gewoonte daar zijn bezittingen in bewaring te geven.⁵⁹ De brand bracht die nacht dan ook velen van rijkdom tot armoede. Daarom had iedereen reden tot klagen: heel de bevolking

om het verlies van staatseigendommen, ieder voor zich om verloren eigen bezit.

Nadat het vuur de tempel en de bijgebouwen had vernield verteerde het ook het grootste deel van de stad, inclusief een aantal prachtige gebouwen. Toen ging ook de tempel van Vesta in vlammen op en werd het beeld van Pallas⁶⁰ aan de blikken van de mensen blootgesteld. Dat beeld, dat ooit uit Troje was meegebracht, vereren de Romeinen zonder dat iemand het mag zien. Toen zagen onze tijdgenoten het voor de eerste maal sinds het uit Troje naar Italië was gekomen, want de Vestaalse maagden pakten het snel op en droegen het midden over de Via Sacra⁶¹ naar het paleis van de keizer.

Ook veel andere fraaie wijken van de stad gingen in vlammen op. Het vuur woedde heel wat dagen, terwijl het zich naar alle kanten uitbreidde. De vlammen doofden niet voordat hevige regenval de brand tot staan bracht. Daarom werd deze ramp ook zonder meer toegeschreven aan goddelijk ingrijpen. De mensen geloofden toen dat de brand door de wil en macht van de goden was ontstaan en ook weer geblust. Sommigen trokken verdere conclusies uit de gebeurtenissen: de vernietiging van de tempel van Pax betekende dat er oorlog ophanden was. Die voorspelling is maar al te waar gebleken gezien het verdere verloop van de gebeurtenissen, zoals ik later zal vertellen.

Door de vele, verschrikkelijke rampen die de stad voortdurend troffen verloor Commodus bij het volk veel van zijn populariteit. Men zocht zelfs de oorzaak van de onophoudelijke reeks ongelukken in zijn executies zonder vorm van proces en zijn overige misdragingen. Zijn doen en laten was namelijk voor niemand een geheim, en hij wilde niet eens dat het verborgen bleef. Privégedragingen die hem werden verweten durfde hij nu publiekelijk te vertonen.

In zijn dronkenmanswaan ging hij zo ver dat hij om te beginnen zijn familienaam niet meer wilde dragen. In plaats van Com-

modus en zoon van Marcus liet hij zich Hercules, zoon van Jupiter, noemen.⁶² De Romeinse kleding en de keizerlijke dracht legde hij af en hij bekleedde zich met een dierenhuid en droeg een knots in de hand. Ook droeg hij purperen en goudbestikte gewaden, zodat hij zich belachelijk maakte door in één kostuum vrouwelijke luxe en heroïsche kracht te suggereren.⁶³

Tot zover over zijn uiterlijk. Hij veranderde ook de namen van de maanden. De oude benamingen schafte hij af en benoemde ze alle met zijn eigen eretitels, waarvan de meeste natuurlijk op Hercules sloegen, als de dapperste der dapperen.⁶⁴ Overal in de stad richtte hij ook standbeelden voor zichzelf op en vlak voor het senaatsgebouw stond hij met een boog afgebeeld, gereed om te schieten. Hij wilde namelijk dat zelfs zijn standbeelden de senaat schrik zouden inboezemen. (Na zijn dood heeft de senaat dat beeld laten neerhalen en vervangen door een standbeeld van de Vrijheid.)

15. Commodus als dierenvechter en gladiator

Commodus deinsde nergens meer voor terug. Hij gaf bijvoorbeeld opdracht om op staatskosten spelen te organiseren in het amfitheater, en beloofde dat hij bij die gelegenheid alle wilde dieren eigenhandig zou doden en tweegevechten zou leveren met de best getrainde jongemannen. Toen het gerucht daarover zich verspreidde stroomden belangstellenden uit geheel Italië en de aangrenzende provincies toe om te aanschouwen wat ze nooit tevoren hadden gezien of zelfs maar horen vertellen. Daarbij kwamen nog de verhalen over Commodus' trefzekerheid en zijn ambitie om bij het werpen en schieten nooit te missen. Als trainers had hij de knapste Parthische boogschutters en de handigste Moorse speerwerpers, maar hij was hen allen in vaardigheid de baas.

Toen de dagen voor de voorstellingen waren aangebroken was het amfitheater volledig gevuld. Voor Commodus was een cirkelvormige verhoging aangebracht, want hij wilde bij zijn strijd met de wil-

de dieren niet in gevaar komen maar ze van bovenaf en vanuit een veilige plaats bestoken met zijn speren. Zo bewees hij dus eerder zijn trefzekerheid dan zijn onverschrokkenheid. Herten en gazellen en andere gehoornde dieren, behalve stieren, liep hij gewoon in de arena achterna. Hij achtervolgde ze, schoot voordat ze zich uit de voeten konden maken en doodde ze met welgemikte treffers. Leeuwen, panter en ander edel wild schoot hij al rondlopend neer vanaf zijn verhoging. Nooit zag men hem een tweede speer gebruiken of een wond toebrengen die niet meteen dodelijk was. Want direct als het beest zich in beweging zette trof hij het midden in de kop of in het hart. Nooit zocht hij een ander doel of raakte zijn speer een plek van het lichaam waar de verwonding niet fataal was.

Uit alle streken ter wereld werden wilde dieren voor hem bijeengebracht. Ja, toen zagen we beesten die we tot dan toe alleen hadden bewonderd op schilderijen. Bij zijn slachtpartijen liet hij het Romeinse volk tot dan toe onbekende dieren zien uit India en Ethiopië en alle mogelijke soorten wild uit noord en zuid. En iedereen was inderdaad verbluft over zijn trefzekerheid. Soms nam hij pijlen met halvemaaanvormige punten. Dan mikte hij bij Mauretaniëse struisvogels, die zich geweldig snel kunnen voortbewegen met hun rappe poten en machtige vleugelslagen, op de bovenkant van de hals en sneed ze zo de kop af. Ze bleven dan nog rondlopen alsof ze niet waren geraakt, terwijl ze door de kracht van het schot hun kop allang kwijt waren.

Toen een panter eens de knecht die hem uit de kooi moest laten had neergesmeten en klaarstond om hem te verscheuren, was de keizer hem voor met zijn speer. Hij doodde het dier en redde de man het leven, omdat hij met zijn scherpe speer de scherpe tanden voor was. Een andere keer werden uit de onderaardse kelders honderd leeuwen tegelijk losgelaten. Hij doodde ze allemaal met evenzoveel speren. De kadavers lagen in een lange rij en iedereen kon ze daarom op zijn gemak tellen en constateren dat er geen speer te veel was gebruikt.

Tot dan toe genoot Commodus nog enige sympathie bij de massa, al was zijn optreden allerminst in overeenstemming met de keizerlijke waardigheid, afgezien dan van de getoonde onverschrokkenheid en trefzekerheid. Maar toen hij zover ging dat hij ontkleed in het amfitheater optrad en als een gladiator bewapend tweegevechten hield, zag het publiek een beschamend tafereel. Hier was de hooggeboren keizer der Romeinen, de man die kon bogen op zoveel oorlogsroem van zijn vader en zijn voorvaderen. Maar dan niet in een soldatenuniform, of in een dracht die het Romeinse rijk eer deed, om daarin tegen barbaren te vechten. Nee, hij gooide zijn waardigheid te grabbel met die weerzinwekkende, volkomen ontorende uitrusting.

Bij zijn gevechten als gladiator bleef hij zijn tegenstanders overigens moeiteloos de baas. Hij kon ze gewoon verwonden, terwijl zij alleen maar in de verdediging bleven. Ze zagen in hem namelijk de keizer, niet een gladiator.

In zijn krankzinnigheid ging hij zelfs zo ver dat hij ook niet meer in zijn paleis wilde wonen. Hij wenste te verhuizen naar de kazerne van de gladiatoren.⁶⁵ Ook gaf hij orders hem niet langer Hercules te noemen maar de naam te gebruiken van een beroemde, pas overleden gladiator. Verder liet hij van de enorme kolos die de Romeinen vereren omdat het beeld de zonnegod voorstelt, het hoofd afhakken en er het zijne opzetten.⁶⁶ Op de sokkel liet hij de gebruikelijke keizerlijke eretitels en familienamen aanbrengen. Maar in plaats van 'Germanicus' stond er 'Overwinnaar van duizend gladiatoren'.

16. Een ongehoord plan van Commodus

Aan zijn krankzinnige optreden en tirannieke bewind moest een einde komen, het kon niet anders.

Op de eerste dag van het jaar diende Commodus in het openbaar te verschijnen.⁶⁷ De Romeinen vierten nieuwjaar als feestdag ter ere

van de oudste van de inheemse goden van Italië. [...] Ze zeggen dat Saturnus al zijn gastvriend was toen hij door Jupiter uit zijn macht was ontzet en op aarde was gekomen. Uit angst voor de machtswel-lust van zijn zoon werd zijn verblijf daar geheim gehouden. Aan dat feit zou die streek van Italië ook haar naam te danken hebben en La-tium genoemd zijn, een woord dat uit het Grieks is overgenomen. Daarom vieren de inwoners van Italië ook nu nog eerst het feest ter ere van de verborgen god, de Saturnalia, en op de eerste dag van het nieuwe jaar het feest voor hun Italische god.

Janus' beeld heeft twee gezichten omdat met hem het jaar begint en eindigt.

Dat feest was dus aanstaande en daarbij schudden de Romeinen el-kaar de hand, wisselen gelukwensen uit en verrassen elkaar door munten te schenken en samen te genieten van de producten van land en zee.⁶⁸ Op die dag trekken ook de magistraten naar wie het jaar wordt genoemd hun officiële toga aan, die zij één jaar zullen dragen.

Tijdens die algemene feestelijkheden moest ook Commodus in het openbaar verschijnen. Hij wilde echter niet vanuit het paleis ver-trekken, zoals gebruikelijk, maar vanuit de kazerne van de gladia-toren en zich bij die gelegenheid niet aan de Romeinen vertonen in de purpergezoomde keizerlijke toga maar in de dracht van de gladi-atoren. Die zouden hem dan escorteren als een van hen.

Dit plan deelde hij mee aan Marcia,⁶⁹ zijn favoriete maîtresse, die hij behandelde als zijn wettige vrouw en die alle voorrechten had van een keizerin behalve het recht op het heilige vuur. Toen zij hoorde van zijn idiote, misplaatste plan viel ze voor hem op de knieën en hield niet op hem te smeken: hij moest de keizerlijke waardigheid niet te schande maken en zijn leven niet in gevaar brengen door zich zo af te geven met gladiatoren en avonturiers. Haar dringen-de smeekbeden haalden echter niets uit en in tranen verliet ze de keizer.

Die ontbood daarop Laetus, commandant van de garde,⁷⁰ en opperkamerheer Eclectus⁷¹ en gaf hun orders alles in gereedheid te brengen. Hij wilde overnachten in de gladiatorenkazerne en vandaar plechtig uittrekken voor de nieuwjaarsoffers, zodat alle Romeinen hem in zijn gladiatorendracht zouden kunnen bewonderen. Ook zij smeekten hem en baden hem om niet een plan door te drijven dat voor een keizer geen pas gaf.

17. Moord op Commodus

Commodus stuurde hen woedend weg. Hij trok zich terug in zijn slaapkamer alsof hij ging rusten, want het was zijn gewoonte 's middags siësta te houden. Daar nam hij echter een schrijftablet (van het type gemaakt van dun geschaafde plaatjes lindehout, zo verbonden dat ze naar twee kanten te vouwen zijn) en stelde een lijstje op van personen die 's nachts geëxecuteerd moesten worden. De eerste naam was die van Marcia, dan volgden Laetus en Eclectus en daarna een hele reeks voorname senatoren. Hij wilde de oudste nog levende vrienden van zijn vader uit de weg ruimen: blijkbaar geneerde hij zich zulke integere mannen als getuigen te hebben van zijn immoreel gedrag. Voor zover het om rijke mannen ging, speelde hij met de gedachte hun bezittingen weg te geven en te verdelen onder soldaten en gladiatoren. De soldaten zouden die dan krijgen als prijs voor hun bescherming, de gladiatoren als beloning voor hun amusement.

Met deze notities erop liet hij het schrijftablet op zijn bed liggen, in de veronderstelling dat niemand op zijn slaapkamer zou komen. Hij had echter niet gerekend op een kleine jongen, zo'n jochie dat Romeinen 'met een verfijnde smaak' altijd graag om zich heen hebben en dat dan naakt rondloopt, getooid met goud en juwelen. Commodus was dol op hem en sliep dikwijls met hem samen. Het jochie werd *Philocommodus* genoemd, een naam die wel aangaf hoe verliefd de keizer op hem was.

Zodra Commodus was weggegaan voor zijn gebruikelijke bad en slemppartij, liep de jongen, zoals zo vaak, wat te rommelen en ging de slaapkamer binnen. Hij nam het schrijftablet op, dat nog op het bed lag, om ermee te spelen en ging de kamer weer uit. Heel toevallig kwam hij Marcia tegen. Ze was al even gek op de jongen, omhelsde en kustte hem en ontfutselde hem het schrijftablet, bezorgd dat hij een of ander belangrijk stuk zou vernielen door er in zijn onnozelheid mee te spelen. Maar toen ze het handschrift van Commodus herkende werd ze extra nieuwsgierig naar de inhoud.

Bij de ontdekking dat het een doodvonnis was en dat zijzelf als eerste zou moeten sterven, dan Laetus en Eclectus en verder nog anderen, kon ze een kreet van schrik niet onderdrukken. Welja, Commodus! dacht ze bij zichzelf. Dat is dus de dank voor mijn trouw en mijn liefde, voor al die jaren dat ik jouw dronken brutaliteiten heb verdragen. Maar jij zult met je dronken kop je nuchtere vrouw niet de loef afsteken!

Hierna ontbood zij Eclectus. Het was normaal dat hij in haar ver trekken kwam, want hij was opperkamerheer en misschien had hij ook wel een liefdesaffaire met haar, zoals verteld werd. Ze gaf hem het tablet met de woorden: 'Kijk eens wat voor feest we vandaag gaan vieren!'

Eclectus las het en was eerst volkomen van zijn stuk gebracht. Maar hij was een Egyptenaar, dus hij handelde van nature impulsief en snel en geleid door emoties. Hij verzegelde het document en liet het door een vertrouwde dienaar naar Laetus brengen om het te lezen. Deze schrok niet minder en kwam direct naar Marcia toe voor overleg met haar en Eclectus, met als excuus dat hij met hen het keizerlijke bevel inzake de gladiatorenkazerne moest bespreken.

Ze wekten de indruk zich met serieuze kwesties bezig te houden en werden het intussen eens dat ze snel moesten toeslaan, anders wa-

ren ze verloren. Geen tijd meer voor wachten of uitstel! Het leek het beste om Commodus te doden met vergif. Marcia beloofde dat ze daar meteen voor zou zorgen. Het was immers haar gewoonte persoonlijk de eerste drank te mengen en aan Commodus aan te bieden. Want wijn uit handen van een geliefde vrouw smaakte lekkerder, vond hij.

Toen Commodus terugkeerde van zijn bad deed zij het vergif in de beker, loste het op in geurige wijn en gaf hem die te drinken. Hij had dorst van het herhaaldelijk baden en trainen met wilde dieren en dronk de wijn op zonder iets te merken, alsof het zijn gebruikelijke drankje was. Direct overviel hem een diepe loomheid en hij ging op bed liggen. Het was van vermoeidheid, dacht hij, dat hij zijn ogen niet open kon houden. Eclectus en Marcia gelastten iedereen de kamer te verlaten en naar de eigen appartementen te gaan. Ze zorgden er zo voor dat hij door niemand gestoord kon worden. Ditzelfde overkwam Commodus wel vaker, want hij was een stevige drinker, die in de loop van de dag veelvuldig een bad nam, op onregelmatige tijden at en geen vaste tijd had om te rusten, omdat hij steeds weer meeging in nieuw en ander amusement. Op ieder moment dat zich dat voordeed gaf hij daaraan toe, hij was er helemaal aan verslaafd.

Commodus sliep een tijdje. Maar toen het gif in zijn maag en ingewanden was gekomen werd hij misselijk en begon enorm te braken. Het kan zijn dat het voedsel en de overvloedige drank die hij al eerder genoten had het gif uitstootten, misschien ook had hij tevoren tegengif ingenomen, zoals sommige vorsten wel doen bij alles wat ze nuttigen. Hoe dan ook, het braken hield abnormaal lang aan. De anderen werden bang dat hij al het gif zou opgeven en weer nuchter zou worden: dan waren ze allemaal verloren. Daarom bepraatten ze een zekere Narcissus, een jonge man nog, die nergens bang voor was en oersterk. Hij moest naar Commodus' slaapkamer gaan en hem wurgen, iets waarvoor ze hem een royale beloning in het vooruitzicht stelden. Narcissus liep vlug naar binnen, kneep hem de keel

dicht terwijl hij nog buiten bewustzijn was door vergif en wijn, en bracht hem zo om het leven.

Aldus vond Commodus zijn einde, na een regering van dertien jaar na de dood van zijn vader.⁷² Hij was de edelst geborene van alle keizers voor hem, uiterlijk de knapste man van zijn tijd en had een bijna volmaakt gebouwd lichaam. En wat betreft zijn onverschrokkenheid: als boogschutter en speerwerper was hij trefzeker als geen ander. Jammer genoeg deed hij deze natuurlijke gaven teniet door zijn schandelijke manier van leven, zoals hierboven verteld.

BOEK 2

VIJF KEIZERS IN EEN JAAR

1. Pertinax troonkandidaat

Toen de samenzweerders Commodus uit de weg hadden geruimd, zoals in het eerste boek van mijn geschiedenis beschreven staat, wilden zij hun daad geheimhouden. Daarbij was hun eerste zorg dat de paleiswacht niets zou merken. Daarom rolden zij het lijk in een oude deken en bonden die stevig vast. Twee slaven die zij konden vertrouwen lieten zij het pak op de nek nemen en stuurden ze ermee weg alsof het overtollig beddengoed was. De slaven droegen het lijk naar buiten, midden tussen de wachten door. Enkelen van hen lagen in een dronkenmansslaap, sommigen waren wel wakker maar dommelden in, het hoofd steunend op de handen waarmee ze hun speer omklemd hielden. Anderen maakten zich helemaal niet druk over wat er uit de slaapkamer werd gedragen, want dat ging hun verder niet aan.

Zo werd het lijk van de keizer midden in de nacht ongemerkt de hoofdpoot uit gedragen. Daarna lieten ze het op een wagen laden en naar een plaats buiten de stad brengen.

Daarop overlegden Laetus en Eclectus samen met Marcia wat hun verder te doen stond. Wat de doodsoorzaak betreft besloten zij de mededeling te verspreiden dat de keizer plotseling was gestorven aan een beroerte. Dat bericht zou grif geloof vinden, dachten ze, omdat er allang kritiek was op Commodus' onverzadelijke en mateloze wellust.

Maar allereerst moesten ze iemand zoeken om het bestuur over te nemen, liefst een bezadigd man op jaren. Dat zou voor henzelf veilig zijn en voor het hele volk een opluchting na een periode van wrede, ongeremde tirannie. Toen zij samen de kandidaten nagingen, vonden ze niemand die zo geschikt was als Pertinax.¹

Deze was geboren in Italië, had vele militaire commando's en openbare ambten met ere vervuld en menige overwinning behaald tegen de Germanen en de barbaren uit het Oosten. Hij was de enig overgeblevene van de algemeen gerespecteerde vrienden van Commodus' vader.² Commodus had hem laten leven, omdat hij de man was met het hoogste aanzien van Marcus' vrienden en generaals. Misschien was hij onder de indruk van zijn integriteit, misschien ook had hij hem bij zich gehouden omdat hij onbemiddeld was. Ook dit was namelijk een van de kwaliteiten die men in hem prees: hij had de meeste vertrouwensposities bekleed van allemaal maar was ook de minst gefortuneerde van allemaal.

Bij deze Pertinax kwamen Laetus en Eclectus midden in de nacht aan, terwijl alles in diepe rust was. Ze waren in gezelschap van een klein aantal deelgenoten in de samenzwering. Bij het huis kwamen ze voor een dichte deur te staan en ze wekten de portier. Toen die opendeed en soldaten voor de deur zag met daarbij Laetus, die hij kende als commandant van de garde, ging hij dat dodelijk verschrikt en overstuur aan zijn meester melden. Maar Pertinax liet hun vragen binnen te komen. Het ongeluk dat hij iedere dag had verwacht, zo zei hij, stond nu blijkbaar te gebeuren. Men vertelt dat hij onverstoorbaar kalm bleef. Hij kwam zelfs niet van zijn bed en wachtte hen af zonder van houding te veranderen.

Toen Laetus en Eclectus binnenkwamen, waarschijnlijk toch om hem te doden, vertoonde hij geen spoor van angst. Zonder te verbleken heeft hij hen naar verluidt als volgt toegesproken.

Allang, ja iedere nacht verwachtte ik dat op deze manier een eind aan mijn leven zou komen. En sinds ik als enige over was van de vrienden van Commodus' vader, was ik steeds verbaasd waarom hij mijn executie bleef uitstellen. Kom, maak het kort. Dan hebben jullie je orders uitgevoerd en ben ik verlost van deze mij steeds kwellende onzekerheid en voortdurende vrees.

Daarop zei Laetus: 'Zwijgt u alstublieft, want zulke woorden zijn u en heel uw levenswerk onwaardig. Wij zijn hier niet om u te doden, maar om onszelf en het Romeinse rijk te redden. De tiran is dood en heeft zijn verdiende loon. Wat hij van plan was ons aan te doen, dat hebben wij hem zelf laten voelen. Wij zijn nu hier om u de keizerlijke waardigheid aan te bieden, omdat wij weten dat u in de kring van de senatoren opvalt door uw integere levenswijze en grote autoriteit. Verder geniet u de sympathie en de achting van het volk door de eerbied die men uw leeftijd toedraagt. Daarom verwachten we dat wat wij nu doen bij iedereen welkom is en ons het leven redt.'

Daarop antwoordde Pertinax: 'Alsjeblieft, hou een oude man niet langer voor de gek en zie mij niet aan voor een lafaard. Je hoeft mij geen valse hoop te geven om mij dan op je gemak te vermoorden.'

'Goed dan,' zei Eclectus weer, 'u vertrouwt blijkbaar niet wat wij zeggen. Neemt u daarom dit document en leest u het.³ U kent immers de hand van Commodus, voor u is het dagelijks werk zijn handschrift te lezen. Daarna zult u begrijpen aan welk gevaar wij zijn ontsnapt. Nee, onze woorden zijn geen komedie maar de zuivere waarheid.'

Pertinax las het stuk door en kreeg weer vertrouwen in de mannen, die oude vrienden van hem waren. Nadat hij het hele verhaal had gehoord gaf hij zich ten slotte gewonnen.

2. De nieuwe keizer bij de garde

Het leek het beste eerst naar de kazerne van de pretorianen te gaan, dan konden ze zien hoe de soldaten reageerden. Laetus verzekerde dat hij hun instemming zou krijgen, omdat ze voor hem als commandant een zeker ontzag hadden.

Ze namen alle aanwezigen mee en haastten zich naar de kazerne. De nacht was inmiddels grotendeels voorbij en vanwege de aanstaande feestdag was iedereen voor zonsopgang al druk in de weer. Ze stuurden meteen enkele vertrouwde aanhangers de stad in om overal luidkeels het nieuws te verkondigen: Commodus was overleden, Pertinax op weg naar de kazerne voor aanvaarding van het keizerschap.⁴

Toen dat bericht zich verspreidde gingen de mensen als dwazen tekeer. Men rende door de straten, ieder ging het nieuws dolblij vertellen aan kennissen, vooral aan notabelen of welgestelden. Want Commodus had het vooral op die groepen voorzien gehad, dat was bekend.

De mensen liepen tempels en altaren langs en brachten eensgezind dank aan de goden. Allerlei kreten waren te horen. Hier werd geroepen dat de tiran er geweest was, daar sprak men van de gladiator, anderen hanteerden grovere termen.⁵ Alle woorden die men vroeger uit angst achterwege liet kwamen nu gemakkelijk boven, men voelde zich veiliger en vrijer.

De meesten liepen snel naar de kazerne. Ze vreesden namelijk dat de soldaten niet meteen akkoord gingen met het keizerschap van Pertinax. Diens bewind zou gebaseerd zijn op humane principes en dat zouden de pretorianen nooit accepteren, was de verwachting. Die waren namelijk gewend blindelings een tiran te gehoorzamen en waren ingesteld op plundering en geweldpleging. Om hen dus te dwingen tot inschikkelijkheid liep men er massaal te hoop.

Op het moment dat de menigte aankwam in de kazerne gingen Laetus en Eclectus juist naar binnen met Pertinax bij zich. Laetus liet de soldaten aantreden en sprak hen als volgt toe.

Onze keizer Commodus is gestorven aan een beroerte. De schuld van die ellendige dood ligt alleen bij hemzelf. Hij stoorde zich niet aan ons, terwijl wij hem toch altijd aanraadden wat het beste was voor zijn gezondheid. Jullie weten hoe hij leefde. Geen wonder dat hij is gestikt in overdaad. Welnu, hij heeft dus het lot gekregen dat voor hem was voorbestemd. Want doodsoorzaken verschillen van mens tot mens, maar ze leiden allemaal naar hetzelfde eind.

In zijn plaats brengen wij en het volk van Rome nu iemand anders bij jullie: een man met een respectabele leeftijd en gematigde levensstijl die in de praktijk blijkt heeft gegeven van grote kwaliteiten. De ouderen onder jullie hebben zijn prestaties als militair commandant zelf nog ervaren, de anderen hebben hem altijd geacht en bewonderd in de vele jaren dat hij stadsprefect was.⁶

Het lot geeft ons niet alleen een keizer maar ook een goede vader. Zijn bestuur zal niet alleen jullie bevallen die hier gardedienst verrichten, maar even goed de soldaten die gestationeerd zijn op de oevers van de grote rivieren en aan de grenzen van het Romeinse rijk: zij hebben hem meegemaakt en zullen terugdenken aan zijn optreden. En de barbaren zullen wij niet meer te vriend hoeven houden door hun ervoor te betalen.⁷ Die zullen terugdenken aan wat ze te verduren kregen tijdens zijn commando en zich uit angst schikken.

Tijdens deze toespraak van Laetus hielden de omstanders zich niet meer in. Terwijl de soldaten nog afwachtten en aarzelden riepen de omstanders Pertinax uit tot Augustus. Ze noemden hem vader en kenden hem alle gebruikelijke eretitels toe. Toen stemden ook de soldaten eindelijk in met het geroep en begroetten Pertinax als Augustus,⁸ zij het met minder groot enthousiasme, eerder gedwongen door de aanwezigheid van het volk. Ze waren immers van alle kanten door de menigte ingesloten, numeriek in de minderheid en ongewapend, zoals voorschrift was op een religieuze feestdag.

Toen de militairen de gebruikelijke eden op zijn naam hadden afgelegd en de offers hadden gebracht, escorteerden volk en soldaten zwaaiend met lauriertakken Pertinax naar het keizerlijk paleis. Het liep toen reeds tegen zonsopgang.⁹

3. Inhuldiging van Pertinax in de senaat

Zo was Pertinax, zoals gezegd, nog in het donker door de soldaten en het volk naar het paleis begeleid en daar geïnstalleerd. Daar werd hij overvallen door hevige twijfels. Hij leek een man zonder zenuwen, die was opgewassen tegen alle problemen, maar door de huidige situatie was hij toch van zijn stuk gebracht. Niet dat hij bang was voor zijn eigen veiligheid (vaak had hij grotere gevaren onbekommerd getrotseerd), maar hij gaf zich rekenschap van de plotselinge omslag na tirannie en van de hoge afkomst van bepaalde senatoren. Die zouden zo'n machtsovergang niet accepteren, vreesde hij: eerst een keizer die in het purper was geboren en dan iemand die was opgekomen uit een burgerlijk milieu zonder aanzien?¹⁰ Goed, men kon hem wel prijzen om zijn integere levenswijze en eren om zijn prestaties als militair, maar in voorname afkomst kon hij niet tippen aan aristocratische families.

Na dageraad ging hij naar het senaatsgebouw. Zonder evenwel het vuur voor zich uit te laten dragen, en er mocht ook geen ander symbool mee van de keizerlijke waardigheid, hij wilde eerst horen hoe de senaat erover dacht.¹¹ Maar al direct bij zijn binnenkomst brachten de senatoren hem eensgezind een ovationele hulde en begroetten hem als Augustus en keizer.

Toch wilde hij eerst niet: die positie zou maar afgunst wekken, hij had zijn leeftijd als excuus, er waren heel wat mannen van oude adel voor wie het keizerschap passender was. Hij nam zelfs Glabrio bij de hand en trok hem mee, met de uitnodiging plaats te nemen op de keizerlijke troon.

Deze Glabrio¹² behoorde tot het oudste geslacht van de adel (hij be-
weerde in rechte lijn af te stammen van Aeneas, de zoon van Venus
en Anchises) en had ook tweemaal het consulaat bekleed. Maar deze
zei: 'U houdt mij voor de voornaamste van allen. Maar juist ik sta de
troon gaarne af aan u. Samen met alle anderen draag ik de hoogste
macht met instemming aan u over.'

Allen begonnen aan te dringen en te smeken. Daarop besteede Parti-
nax aarzelend en met tegenzin de troon en sprak als volgt.¹³

Uw onvoorwaardelijke bereidheid in te stemmen met de mij verleende eer, uw bui-
tengewone enthousiasme en uw uitgesproken voorkeur voor mij boven mannen van
zo hoge adel uit uw midden kunnen de gedachte aan vleierij niet doen opkomen.
Ze vormen voor mij een duidelijke garantie van uw loyaliteit. Iemand anders zou
hieruit moed putten en zich bereid verklaren de opgedragen taak zonder aarzelen te
aanvaarden. Ja, hij zou kunnen denken dat zijn ambt gemakkelijk wordt, omdat
zijn onderdanen zich zo loyaal tonen.

Maar ik? Het is allemaal zo groot, zo uitzonderlijk... als ik denk aan deze eer ben
ik verbijsterd en het vervult mij van angst en aanzienlijke zorgen. Want als je gro-
te weldaden ontvangt is een adequate vergelding moeilijk haalbaar. Ontvangt ie-
mand een kleine weldaad en geeft hij een grote ervoor terug, dan lijkt dat niet zozeer
iets gemakkelijks als wel een teken van dankbaarheid. Maar als de eerste weldoener
een niet te overtreffen gunst verleent ligt het anders. Een niet evenredige tegengunst
geldt dan niet als iets onmogelijks, nee, men spreekt dan van gebrek aan fijngevoe-
ligheid, van ondankbaarheid. Ik zie dan ook duidelijk dat mij een niet alledaagse
taak is opgelegd, indien ik mij de geweldige eer die ik van u heb ontvangen waar-
dig moet tonen.

Een voorrangspositie berust niet op de zetel die men inneemt maar op prestaties,
als men die positie niet te schande maakt. Hoe meer de mensen het verleden veraf-
schuwen, des te meer zien ze uit naar de toekomst: dan komt alles goed. Wandaden
blijven ze zich altijd herinneren, want wat leed doet laat zich niet gemakkelijk uit-
wissen. Bij weldaden echter vervaagt met het genot ervan ook de herinnering eraan.
Vrijheid doet niet evenveel plezier als slavernij leed brengt.

Wanneer je zonder vrees mag houden wat je hebt, geldt dat niet als een reden voor dankbaarheid. Je krijgt dan gewoon waar je recht op hebt, heet het. Maar wie wordt beroofd van zijn eigendom bewaart een eeuwige herinnering aan degene die hem heeft geschaad. En treedt er misschien een verandering ten goede op voor de gemeenschap als geheel? Dan hebben mensen niet het gevoel dat ze daar persoonlijk beter van worden. Ieder voor zich heeft weinig oog voor wat landsbelang is en van algemeen nut. En als iemands persoonlijk voordeel niet voldoet aan de verwachting vindt hij dat hij er maar weinig op vooruit is gegaan.

En dan zijn er altijd de mensen die profiteren van de ongecontroleerde geldsmijterij van een tirannieke bewind. De overgang naar zuiniger, matiger beheer, die dan door geldgebrek noodzakelijk is, beschouwen zij niet als verstandige spaarzaamheid, niet als aangepast en gezond financieel beleid. Nee, zij doen het af als krenterigheid en miezerig leven. Zij zien niet in dat een politiek van royaal en in het wilde weg uitdelen alleen kan blijven bestaan door plundering en uitbuiting. Maar een systeem dat de welvaart met overleg en redelijk verdeelt, zonder wanbeheer, zonder iemand rijkdom te verschaffen waarop hij geen recht heeft, dat vraagt om welbewuste spaarzaamheid ten aanzien van de reguliere inkomsten.

Dat ziet u zeker duidelijk in. Daarom moet u mij helpen vanuit de overtuiging dat het landsbestuur moet berusten op samenwerking. Als wij zo leven onder een aristocratisch bewind,¹⁴ niet langer onder tirannie, kunt u goede hoop hebben en die ook voorhouden aan alle onderdanen.

Met deze woorden deed Pertinax de senaat zeer veel genoegen. Door allen werd hij luid toegejuicht, men droeg hem alle keizerlijke waardigheden op en betuigde hem ook persoonlijk hulde. Daarop werd hij begeleid naar de tempel van Jupiter¹⁵ en de andere tempels. Nadat hij daar de gebruikelijke offers voor het welslagen van zijn regering had gebracht keerde hij terug naar het keizerlijk paleis.

4. Reacties op Pertinax' troonrede

Toen de inhoud van zijn troonrede en zijn proclamatie aan het volk bekend werd veroorzaakte dat algemene vreugde. Men kon ver-

wachten in hem een verstandig en mild bestuurder en vader te krijgen, geen despoot. Want hij gelastte de soldaten hun brute optreden tegenover de burgers te staken, verbood hun bijlen te dragen en de mensen op straat te molesteren, en deed zijn best het openbare leven weer terug te brengen tot een normale en geordende toestand. Ook bij audiënties en rechtszittingen liet hij zijn mildheid en menslievendheid duidelijk blijken.

De oudere generatie was met hem ingenomen omdat hij hen herinnerde aan het bestuur van Marcus, dat hij in alle ernst trachtte na te volgen. Van de andere burgers won hij de sympathie omdat zij na een periode van wrede en brutale tirannie nu weer een normaal en onbevreesd leven konden leiden.

De berichten over zijn milde bestuur werden bekend bij alle door Rome onderworpen of bevriende naties, en bij alle garnizoenen. De goden zelf, zo ging men denken, steunden zijn bewind. Zelfs barbaren die vroeger altijd verzet boden en rebelleerden sloten zich nu vrijwillig aan: met vrees dachten zij terug aan zijn bekwaamheid in vroegere oorlogen. Bovendien zou hij niemand bewust benadelen, vertrouwde men, omdat hij ieder het zijne wilde geven en afkerig was van vriendjespolitiek en bruut geweld. Van overal kwamen gezantschappen, iedereen deelde in de vreugde over het bestuur van Pertinax bij de Romeinen. Alle onderdanen betuigden publiekelijk en persoonlijk hun vreugde over het ordelijke en milde bestuur van hun keizer.

Maar wat allen genoegendeed was juist reden tot ergernis voor de in Rome gelegeerde troepen, die dienden als lijfwacht van de keizers. Zij zagen zich de mogelijkheid ontnomen voor plundering en geweldpleging en werden weer gedwongen tot legaal en gedisciplineerd optreden. Pertinax' milde en menslievende optreden zagen zij als een persoonlijke belediging: het was vernederend, een beknotting van hun onbeperkte macht. Zo'n ordelijk regime accepteerden zij niet.¹⁶

Aanvankelijk gehoorzaamden ze korte tijd zijn bevelen, zij het onder protest en met tegenzin. Maar na nog geen twee maanden keizerschap, waarin hij in korte tijd veel verstandige en nuttige maatregelen had getroffen en er voor de onderdanen goede hoop gloorde, sloeg ten slotte een boosaardig lot toe. Ineens raakte alles behekst, het doorkruiste de prachtige plannen die de onderdanen ten goede zouden komen.

Het eerste project was dit:¹⁷ al het land in Italië en de provincies dat niet bebouwd werd en geheel braak lag mocht in vrije eigendom overgaan aan ieder die het wilde bewerken en bebouwen, zelfs al maakte het deel uit van de keizerlijke domeinen. De omvang van de percelen hing af van ieders wensen en mogelijkheden. De betreffende boeren kregen tien jaar vrijstelling van alle belastingen en een garantie voor ongestoord blijvend bezit.

Verder verbood hij op keizerlijke domeinen zijn naam aan te brengen. Die waren namelijk volgens hem geen persoonlijk bezit van de keizer maar behoorden tot het gemeenschappelijk bezit van de Romeinse staat. Alle directe belastingmaatregelen tijdens het tirannieke bewind van zijn voorganger om gemakkelijk aan geld te komen (zoals belastingen op het gebruik van rivieroever, kaden, stedelijke havens en vrije passage op wegen) schafte hij af. Die voorzieningen maakte hij weer onbelast, zoals vanouds.

Hij had nog meer plannen om de welvaart van zijn onderdanen te verhogen, zoals viel op te maken uit zijn algemene beleid. Zo had hij onder andere de aangevers¹⁸ de stad uit gejaagd en bevel gegeven hen overal gerechtelijk te vervolgen. Doel was dat niemand bedreigd zou worden door ongegronde aanklachten of daarvan het slachtoffer kon worden. Alle onderdanen, en vooral de senatoren, verwachtten dat zij voortaan veilig en gelukkig konden leven.

Zo gematigd was hij, zo wars van pretenties,¹⁹ dat hij zijn zoon (toch al een opgroeiende jongen) niet meenam naar zijn paleis maar liet

wonen in zijn familiehuis. Vandaar bleef hij de gewone lessen en sportscholen bezoeken en hij kreeg een opvoeding als een normaal burger. Zo leidde hij een leven zoals andere jongens, zonder de weelde en praal van het hof.

5. De moord op Pertinax

Op die manier ontwikkelde alles zich voorspoedig en heerste er goed bestuur. Alleen de pretorianen namen geen genoegen met die situatie. Zij verlangden terug naar de vrijheid om te plunderen en te intimideren die ze onder het tirannieke bewind van Pertinax' voorganger hadden gehad en naar het vrijgevochten, losbandige leven van die periode. Daarom kwam het plan op om de keizer, die zo streng en lastig voor hen was, uit de weg te ruimen en een opvolger te zoeken die hun weer onbeperkte, ongecontroleerde vrijheid zou garanderen.

Terwijl niemand ergens op verdacht was en heel de stad in diepe rust verkeerde,²⁰ stormden zij onverwachts in grote opwinding en zonder aanwijsbare aanleiding de kazerne uit. Midden op de dag drongen zij het paleis binnen met gevelde lansen en getrokken zwaarden. De paleisbedienden waren door die verrassende en onvoorziene actie volkomen van hun stuk gebracht. Ze stonden met weinigen tegenover een overmacht, ongewapend tegenover gewapenden, en dus wachtten ze de aanval niet af. Of ze nu wacht moesten houden bij de hoofdingang of de overige ingangen, zonder uitzondering verlieten ze hun post en sloegen op de vlucht. Slechts een klein aantal bleef de keizer trouw en meldde hem de overval. Ze raadden hem aan ook te vluchten en zich onder bescherming te stellen van het volk.

Op die voor dat moment nuttige raad ging Pertinax niet in. Zo'n manier van doen was eerloos en laf, vond hij, en in strijd met de keizerlijke waardigheid en zijn eerdere leven en gedrag. Daarom wilde hij niet vluchten of zich verbergen maar het gevaar onder ogen zien.

Hij ging naar buiten om met de overvallers te spreken, in de hoop dat hij hen kon bepraten en afbrengen van hun redeloze agressie.

Zo kwam hij dan zijn vertrek uit en liep naar hen toe. Hij informeerde naar de reden van hun agressieve houding en deed zijn best hen af te houden van ondoordachte daden. Ook in die omstandigheden bleef zijn houding vastberaden en dwong hij respect af, en wist hij zijn keizerlijke waardigheid te behouden. Zijn optreden verried geen spoor van paniek of lafheid of een neiging te smeken om genade. Hij sprak hen als volgt aan.

Als ik door jullie gedood word betekent dat voor mij niet veel. Ik ben een oude man en heb tot op hoge ouderdom met ere mogen leven, en aan ieder mensenleven komt een keer een eind. Maar voor jullie? Men houdt jullie voor bewakers en beschermers van de keizer, jullie moeten gevaren van buitenaf van hem afweren. En nu worden jullie keizermoordenaars? Jullie gaan je handen bezoedelen met het bloed van een medeburger? Ja, het bloed van jullie keizer? Pas maar op! Zo'n daad zal nu gelden als heiligschennis en wordt jullie later nog fataal.²¹ Want heb ik jullie ooit iets misdaan? Ik ben mij er niet van bewust.

Als jullie nog treuren om de dood van Commodus, bedenk dan dat daar niets vreemd aan is. Hij moest sterven, want ook hij was maar een mens. Of denken jullie dat zijn dood het gevolg was van een complot? Daarmee heb ik dan niets van doen. Ik sta buiten elke verdenking, dat weten jullie best, ik weet niet wat zich heeft afgespeeld, net zomin als jullie. Koesteren jullie een verdenking, richt de aanklacht dan tegen anderen. En hoe dan ook: al is Commodus dood, het zal jullie aan niets ontbreken wat jullie naar behoren en verdienste verstrekt kunnen krijgen. Zonder dwang of geweld jegens mij.

Zo ongeveer probeerde hij tegen hen te praten en hij leek een paar man al te overtuigen. Aardig wat soldaten draaiden zich om en waken terug, uit ontzag voor de oude, gerespecteerde vorst. Maar anderen²² stortten zich op de oude man terwijl die nog sprak, en vermoordden hem.²³

Na deze gruwelijke daad namen ze ijlings de wijk naar de kazerne, geschrokken van hun eigen waagstuk. Ze wilden een aanval van het volk vóór zijn, want ze wisten dat de mensen hun daad hoog zouden opnemen. Daarom sloten ze alle poorten en toegangen af en bleven binnen de muren. Op de hoektorens zetten ze posten uit om zich te verdedigen, voor het geval het volk een aanval zou doen op de kazerne.

Dit was dan het eind van Pertinax, wiens leven en beleid hierboven zijn beschreven.²⁴

6. Keizerschap voor de hoogste bieder

Toen de moord op de keizer bekend werd bij het volk leidde dat tot algemene radeloosheid en verdriet. De mensen liepen hysterisch her en der, zwierven doelloos rond op zoek naar de moordenaars, die ze niet konden vinden en niet konden straffen. Vooral de leden van de senaat waren ontsteld over het gebeurde en beschouwden het als een ramp voor de gehele gemeenschap dat ze een milde vader en krachtige bestuurder verloren hadden. Ze vreesden weer voor tirannie, want zo'n regime was blijkbaar naar de zin van de soldaten.

Na een of twee dagen trokken de gewone burgers zich allemaal terug in hun huizen, bezorgd om hun eigen leven. De hoge functionarissen echter vluchtten de stad uit naar hun landgoederen, het liefst zo ver mogelijk van Rome. Zij wilden niet door hun aanwezigheid in gevaar komen als er een nieuw bestuur kwam.

Ondertussen hadden de gardetroepen gemerkt dat het volk zich rustig hield en dat niemand het waagde hen ter verantwoording te roepen voor de moord op de keizer. Ze bleven in de kazerne en handhaafden de afsluiting, maar lieten een paar man die hard konden schreeuwen op de muur klimmen voor een publieke aankondiging: het keizerschap was te koop. De hoogste bieder zouden zij de

macht geven, luidde de belofte, en hij kreeg een gewapend geleide naar het keizerlijk paleis.

Toen dit aanbod bekend werd hielden de meer respectabele senatoren, die tot de oude kern behoorden, met name de leden van de oude adel en degenen die nog vermogend waren (de kleine groep die na Commodus' tirannieke bewind was overgebleven) zich verre van de kazerne. Het keizerschap onteren en omlaaghalen door het te kopen? Ze peinsden er niet over.

Een zekere Julianus,²⁵ die het consulaat al eens had bekleed en de naam had schatrijk te zijn, dacht er anders over. Hij kreeg het aanbod van de soldaten te horen toen hij tegen het donker zat te feesten en al zwaar beschonken was. Het was zo'n figuur met een slechte reputatie wegens losbandig leven. Zijn vrouw en dochter en de hele kliek van profiteurs aan zijn tafel kregen hem zo ver dat hij van zijn rustbed opsprong en naar de kazerne snelde om te zien wat daar aan de hand was. Onderweg bleven ze hem aansporen: het keizerschap lag voor het grijpen, hij kon het binnenhalen, geld had hij genoeg, met royale schenkingen kon hij iedereen overtreffen, als er al concurrenten waren.

Aangekomen bij de kazerne beloofde hij luid roepend dat hij alles zou geven wat ze wilden. Geld had hij in overvloed, zei hij erbij, zijn geldkisten zaten boordevol goud en zilver.

Op hetzelfde moment kwam echter ook iemand anders het keizerschap kopen. Het was Sulpicianus,²⁶ eveneens oud-consul, destijds stadscommandant van Rome en schoonvader van Pertinax.²⁷ Maar hem accepteerden de soldaten niet, uit angst voor zijn verwantschap met Pertinax. Er kon wel eens een complot achter zitten om de moord op de keizer te wreken. Ze lieten een ladder neer en Julianus moest op de muur klimmen. De poorten wilden ze namelijk niet openen voordat ze wisten hoe hoog het bedrag was dat hij hun zou aanbieden.

Eenmaal boven op de muur kwam Julianus eerst met beloften. Hij zou de nagedachtenis van Commodus in ere herstellen, zijn eretels hernieuwen en de standbeelden die de senaat omver had laten halen weer oprichten. Verder zou hij hun weer de vrije hand geven in alles waarin ze dat onder diens bewind hadden gehad. En voor iedere soldaat was er geld, meer dan ze durfden te vragen of ooit dachten te krijgen.²⁸ En geen gedraal bij de betaling, hij zou het geld meteen thuis laten halen.

Het aanbod was genoeg om de soldaten te overreden. Opgetogen over wat hun te wachten stond riepen zij Julianus uit tot keizer en ze besloten dat hij naast zijn familienaam ook Commodus genoemd zou worden. Toen namen ze de vaandels op waaraan ze de beeltenissen van Commodus weer hadden bevestigd, en maakten zich op om Julianus te begeleiden.

Nog in de kazerne bracht deze eerst de voor een keizer gebruikelijke offers. Daarna liet hij zich door de soldaten naar buiten begeleiden met een aanmerkelijk sterker escorte dan normaal. Want ja, via geweld en tegen de wil van het volk had hij de macht gekocht in een schandelijke en schaamteloze intrige, dus hij vreesde terecht verzet bij het volk.

Daarom verschenen de soldaten in volle wapenrusting en stelden zich in gevechtsformatie op met hun geïmproviseerde keizer in hun midden om zo nodig zelfs slag te leveren. Schilden en speren hielden ze boven hun hoofd, bang dat vanaf de huizen stenen op de stoet geworpen zouden worden. Zo brachten ze hem naar het paleis. Geen van de burgers durfde zich te verzetten, maar ook juichte er niemand zoals normaal bij de installatie van een keizer. Integendeel, de mensen stonden op afstand en vervloekten hem, riepen scheldwoorden omdat hij het keizerschap had verkregen door geld.

Toen raakte voor het eerst de discipline van de soldaten ernstig ondermijnd. Ze leerden een onverzadigbare hebzucht te hebben in

strijd met alle fatsoen, en minachting voor eerbied jegens gezagsdragers. Want ondanks hun gruwelijke optreden bij de moord op de keizer had niemand hen ter verantwoording durven roepen. Die weerzinwekkende veiling en verkoop van de keizerlijke waardigheid was door geen mens verhinderd. Dit was de grondoorzaak van het ontstaan van een mentaliteit zonder eer of tucht. Met consequenties voor de toekomst, want hun hebzucht en minachting voor gezagsdragers werd steeds groter, tot aan bloedvergieten toe.²⁹

7. Julianus in financiële moeilijkheden

Toen Julianus het bestuur had aanvaard nam hij terstond alle tijd voor feesten en braspartijen. De zorgen voor staatszaken vatte hij licht op, hij gaf zich helemaal over aan een leven van luxe en excessen. Spoedig bleek ook dat hij de garde voorgelogen en bedrogen had, want hij kon zijn beloften aan hen niet waarmaken. Zijn eigen vermogen was niet zo groot als hij had gepocht en in de staatskassen zat ook niets meer. Die waren leeg als gevolg van Commodus' extravagantie en oeverloze, onbezonnen uitgaven.

Het bleek dus allemaal bluf, de soldaten zagen zich in hun verwachtingen bedrogen en werden woedend. Het volk voelde de stemming onder de soldaten aan en durfde Julianus nu minachting te tonen. Hij werd nu nagejouwd als hij in het openbaar verscheen en uitgelachen om zijn immorele en dubieuze genoegens.³⁰

Bij de renbaan, bij uitstek de plaats waar de mensen samenkomen en zich laten horen,³¹ vervloekten ze Julianus. Men riep om Niger³² als beschermers van het Romeinse rijk en voorvechter van een waardig keizerschap. Hij moest hun zo snel mogelijk te hulp te komen, was het verzoek, want wat zij te verduren kregen was verschrikkelijk.

Niger had lang geleden het consulaat bekleed. In de tijd van deze gebeurtenissen in Rome was hij gouverneur van het toen nog on-

gedeelde Syrië,³³ een uitgestrekte provincie en in die tijd de grootste: heel Fenicië en het gebied tot aan de Eufraat stonden onder zijn gezag. Niger was al op middelbare leeftijd en had vele belangrijke functies met ere vervuld. Hij gold als evenwichtig en competent, als iemand die zich spiegelde aan het leven van Pertinax. Vooral die eigenschappen trokken de Romeinen aan. Telkens als er een massa volk bijeen was klonk de roep om hem. Men hoonde Julianus waar hij bij stond, terwijl Niger, die ver van Rome was, werd gehuldigd met keizerlijke eretitels.

Toen Niger bericht kreeg hoe de bevolking van Rome over hem dacht, dat zijn naam voortdurend opkwam als er mensen bijeen waren, liet hem dat natuurlijk niet onberoerd. Hij zou de macht gemakkelijk in handen kunnen krijgen, meende hij, vooral door dat de garde alle belangstelling voor Julianus had verloren vanwege diens niet nagekomen financiële beloften. Daarnaast werd Julianus geminacht door het volk: dat gekochte keizerschap was hij niet waardig.

Zo kreeg Niger enige hoop op de troon. Eerst ontbood hij legioenscommandanten en soldaten met prestige bij de troep in groepjes bij zich thuis. Met hen voerde hij gesprekken en hij probeerde hen te winnen voor zijn plan door hen op de hoogte te brengen van de berichten uit Rome. Zijn bedoeling was dat dit nieuws zich zou verspreiden en bekend zou raken bij de soldaten en de bevolking van het oosten in het algemeen. Dan zou iedereen spoedig zijn kant kiezen, hoopte hij, omdat men eruit kon opmaken dat hij niet op eigen initiatief een opstand voorbereidde om het keizerschap te verkrijgen, maar zogezegd geroepen werd en naar Rome trok als redder in de nood.

Inderdaad werd iedereen enthousiast. Meteen begon men druk op hem uit te oefenen en aan te dringen, men wilde actief meedoen. Syriërs zijn van nature onstandvastig en willen de bestaande orde altijd graag omverwerpen.³⁴ Bovendien hadden ze ook echt sympa-

thie voor Niger, omdat hij een mild bestuurder was voor iedereen en een trouw bezoeker van de feesten die ze organiseerden. Syriërs houden namelijk van feestvieren en vooral de inwoners van Antiochië, een grote, welvarende stad, vierten bijna het hele jaar door feest, in de stad zelf en in de omliggende dorpen. Niger organiseerde voor hen telkens weer theatervoorstellingen, hun speciale genoeg, en gaf hun volop de gelegenheid voor feesten en plezier maken: hij deed wat ze graag wilden. Geen wonder dat hij groot aanzien genoot.

8. Niger tot keizer uitgeroepen

Niger beseftte dit wel, en riep op een afgesproken dag de legerafdelingen van alle kanten bijeen. Ook de bevolking stroomde daar samen. Niger besteeg een voor hem opgetrokken verhoging en sprak de aanwezigen als volgt toe.

Mijn bedachtzame aard en voorzichtigheid in grote ondernemingen is jullie wellicht al geruime tijd bekend. Ik zou hier niet bij jullie verschijnen voor deze toespraak wanneer het mij ging om een puur persoonlijke keuze uit ongegronde hoop of nog grotere ambitie.

Feit is dat de inwoners van Rome mij roepen. Door hun niet-aflatend geschreeuw dringen zij erop aan hun de helpende hand te bieden en niet te dulden dat ons rijk, waarvan de roem en macht teruggaan tot een ver voorgeslacht, op schandelijke wijze voor iedereen voor het grijpen ligt. Wanneer men een onderneming als deze begint zonder gegronde aanleiding heet dat terecht overijld en roekeloos. Maar evengoed levert aarzeling na noodkreten verwijten op van lafheid en verraad. Daarom ben ik hier gekomen. Ik wil van jullie horen wat jullie denken en wat er volgens jullie moet gebeuren, ja, ik wil jullie als adviseurs en partners in deze situatie. Want loopt alles gunstig af, dan brengt dat mij én jullie voordeel.

Geen vage, loze verwachtingen roepen mij. Nee, dat doet het Romeinse volk, waarvan de goden heerschappij en bestuur over heel de wereld gaven. Dat doet het rijk, dat als een schip in nood verkeert en nog niemand heeft gevonden bij wie het in vei-

lige handen is. Onze onderneming is dan ook zonder risico's: wij hebben de instemming van wie ons roepen en er is niemand die zich verzet of tegenstand biedt. En er komen berichten uit Rome over de soldaten die hem de keizertitel hebben verkocht: die zijn niet langer zijn trouwe dienaren aangezien hij zijn beloften niet is nagekomen. Graag verneem ik hoe jullie hierover denken.

Na zo'n betoog werd hij terstond door heel het leger en de verzamelde menigte uitgeroepen tot keizer en aangesproken als Augustus.³⁵ Men bekleedde hem met het keizerlijk purper en improviseerde de overige tekenen van de keizerlijke waardigheid. Met het vuur³⁶ voorop bracht men Niger naar de tempels van Antiochië en installeerde hem vervolgens in zijn huis, dat voortaan niet meer gold als privéwoning maar als keizerlijk paleis. Daarom versierde men het ook van buiten met alle tekenen van de keizerlijke macht.

Niger was buitengewoon gelukkig met die reacties. Hij had de macht praktisch al in handen, dacht hij, gezien de stemming in Rome en de algemene sympathie bij de mensen. Het nieuws verspreidde zich razendsnel over alle provincies op het vasteland tegenover Europa.³⁷ Iedereen haastte zich om aan Niger onderdanigheid te betonen en er kwamen gezantschappen uit Klein-Azië naar Antiochië, alsof Niger al officieel als keizer was erkend.

Ook de satrapen en koningen ten oosten van Tigris en Eufraat³⁸ stuurden hem gelukwensen en beloofden hem zo nodig hulp. Hij liet zijn antwoord vergezeld gaan van kostbare geschenken en dank voor hun sympathieke geste en toezeggingen, maar zei geen bondgenoten nodig te hebben. Het gezag had hij al stevig in handen en hij zou gaan regeren zonder bloedvergieten.

In die optimistische verwachting ging hij volledig op. Zozeer dat hij de zorg voor het bestuur verwaarloosde en zich willoos overgaf aan een leven van luxe en plezier samen met de inwoners van Antiochië, met enkel aandacht voor feesten en shows. Voor een opmars naar Rome, waaraan hij eigenlijk zijn energie moest besteden, had

hij geen aandacht. Hij had zo snel mogelijk de legers in Illyrië moeten bezoeken om ze te winnen voor zijn zaak voordat een ander het deed, maar hij bracht ze zelfs niet op de hoogte van de gebeurtenissen.³⁹ Als de troepen daar ervan hoorden zouden ze het wel eens zijn, hoopte hij, met de wens van het Romeinse volk en de beslissing van de legioenen in het oosten.

9. Voorbereidingen van Septimius Severus

Zo gaf Niger zich over aan illusies en liet zich in slaap wiegen door loze, vage hoop. Intussen werd het nieuws bekend in Illyrië en Pannonië bij alle troepen aldaar. Die zijn er gestationeerd op de oevers van Rijn en Donau om invallen van barbaren te verhinderen en de grenzen van het Romeinse rijk te bewaken. Het commando over heel Pannonië⁴⁰ (toen nog onder eenhoofdige leiding) was in handen van Severus,⁴¹ geboren in Libya, een competent en energiek bestuurder, gewend aan hard en sober leven en uitermate goed bestand tegen lichamelijke inspanning. Een man ook die snel beslissingen kon nemen en een eenmaal genomen beslissing zonder dralen uitvoerde.

Toen Severus uit berichten van de vaste koeriersdienst had opge maakt dat het Romeinse rijk tot anarchie dreigde te vervallen, besloot hij de macht te grijpen. De ene keizer minachtte hij om zijn zorgeloosheid, de andere om zijn misereabele bestuur.⁴² Hiertoe werd hij mede aangezet door dromen, die schenen aan te duiden dat hij iets dergelijks mocht verwachten, en verder door orakels en andere tekenen die voorkennis verschaffen van de toekomst. Die gelden allemaal als juist en waar wanneer de uitkomst naar wens is.

De meeste feiten heeft Severus zelf voor de geschiedenis bewaard in zijn autobiografie⁴³ en in de opschriften op van staatswege opgestelde beelden. Maar de beslissende en belangrijkste droom, die de volledige vervulling van zijn verwachting leek in te houden, wil ik hier niet onvermeld laten.

Die droom kreeg hij in de tijd dat het bericht hem had bereikt over de machtsovername door Pertinax. Na de parade, de offerplechtigheid en de eedaflegging op keizer Pertinax keerde hij 's avonds naar huis terug en viel in slaap. Hij droomde toen dat hij een forse volbloed hengst zag, opgetuigd met het keizerlijke hoofdstel en bereden door Pertinax. Die reed op dat paard dwars over de Via Sacra in Rome.⁴⁴ Bij de ingang van het forum, waar vroeger ten tijde van de republiek het volk bijeenkwam voor de volksvergaderingen, schudde het paard volgens de droom de keizer af en wierp hem op de grond. Terwijl Severus er zelf als toevallige toeschouwer bij stond kroop het paard onder hem, nam hem op zijn rug, droeg hem doodgemoedereerd verder en bleef toen onbeweeglijk midden op het forum staan. Daar hief het Severus zo hoog mogelijk op, zodat iedereen hem kon zien en huldigen. Tot op de huidige dag staat op die plaats het grote bronzen standbeeld dat die droom uitbeeldt.

Die ervaringen vervulden hem met hoge aspiraties. Hij geloofde dat hij door de goddelijke voorzienigheid tot het keizerschap werd geroepen. Daarom peilde hij de mening van zijn ondergeschikten. Eerst zocht hij contact met legioenscommandanten, bataljonscommandanten en mannen met enig prestige, via bijeenkomsten in groepjes. Hij vertelde hoe het ervoor stond met het bestuur van het rijk en suggereerde dat de ondergang nabij was: er was niemand die het krachtig en naar behoren bestuurdde. De in Rome gelegeerde troepen verweet hij dat ze niet loyaal waren en hun soldaten-eesd hadden gebroken door het bloed van hun keizer en medeburgers te vergieten, en hij hamerde erop dat het hun plicht was de moord op Pertinax te wreken en te bestraffen.

Hij wist namelijk dat alle troepen in Illyrië goede herinneringen hadden aan de tijd van Pertinax' commando. Want tijdens de regering van Marcus had Pertinax met hen veel overwinningen behaald op de Germanen, en na zijn aanstelling als gouverneur en militair commandant van Pannonië had hij grote moed getoond in gevechten met de vijand. Tegenover ondergeschikten had hij zich steeds

welwillend en vriendelijk gedragen, met een verstandig en redelijk gebruik van zijn macht. Daarom hielden zij zijn nagedachtenis in ere en waren ontstemd over zijn gruwelijke behandeling.

Severus haakte hierop in en bracht hen zonder moeite waar hij hen wilde hebben. Daarbij voerde hij schijnmotieven aan: het was hem niet echt te doen om de heerschappij, persoonlijke macht was niet zijn doel, nee, hij wilde wraak voor het bloed van die goede keizer.

De mensen daar in Illyrië zijn sterk en forsgebouwd. Geboren vechters, bloeddorstig, maar anderzijds traag van begrip en niet in staat snel te begrijpen of er bij iemands woorden of daden boze opzet of list in het spel is. Toen Severus deed alsof hij de moord op Pertinax betreurde en wilde wreken geloofden ze hem grif. Ze lieten zich door hem inpakken, riepen hem uit tot keizer en gaven hem de macht in handen.

Zodra hij wist hoe de Pannoniërs hierin stonden zond hij brieven naar de aangrenzende provincies en naar alle gouverneurs van de noordelijke gebieden onder Romeins gezag. Met grote, prachtige beloften bracht hij ze allemaal gemakkelijk op zijn hand. Niemand zo gewiekst als hij wanneer het erom ging anderen voor zich te winnen en te overtuigen van zijn goede bedoelingen. Daarbij had hij geen respect voor een eed als het beter uitkwam die te breken en als liegen voordeliger was. De woorden die over zijn tong kwamen gaven niet weer wat er in zijn binnenste omging.

10. Severus' toespraak tot zijn soldaten

Zo wist hij dus via brieven in het geveel te komen bij iedereen in de provincie Illyrië, inclusief gouverneurs, en hen te winnen voor zijn plannen. Daarop gaf hij zijn troepen bevel van overal vandaan samen te komen. In die order noemde hij zich Severus Pertinax, want hij speculeerde erop dat die naam niet alleen populair zou zijn bij de Illyriërs, maar ook bij het volk van Rome vanwege de herinne-

ring aan de vermoorde keizer. Hij liet hen bijeenkomen op de appelplaats, besteeg een voor hem opgericht spreekgestoelte en sprak als volgt.

Jullie loyaliteit en verering voor de goden, bij wie jullie de eed van trouw hebben afgelegd, en jullie respect voor de keizers, voor wie jullie eerbied koesteren, blijken duidelijk: jullie zijn ontstemd over wat die troepen in Rome, die beter parade kunnen lopen dan vechten, hebben gewaagd. En ik? Ik heb het vroeger nooit durven denken – jullie kennen mijn volgzzaamheid tegenover keizers – maar nu is het mijn vurige wens ten einde te brengen en te voltooien wat jullie streven is, en niet toe te zien hoe het Romeinse rijk in puin ligt.

Voorheen, tot in de regering van Marcus, werd dat rijk op waardige wijze bestuurd en dwong het respect af in de hele wereld. Daarna kwam Commodus aan de macht. Die maakte wel fouten wegens zijn jeugdige leeftijd, maar die bleven toch in de schaduw van zijn edele afkomst en de herinnering aan zijn vader. Hij verdiende eigenlijk meer medelijden om zijn dwalingen dan haat. Het meeste wat onder zijn bestuur gebeurde schrijven we niet aan hem toe, maar aan de vleiers aan zijn hof, aan de kliek die hem verleidde tot excessen en hielp bij de uitvoering. Daarna viel het keizerschap toe aan een oude man die ieders achting genoot. De herinnering aan zijn dapperheid en goedheid leeft nog diep in jullie harten. Maar de troepen in Rome wilden hem niet en ruimden die voortreffelijke vorst door moord uit de weg. En nu is er een of andere figuur die dit machtige rijk over land en zee op beschamende wijze heeft gekocht. Zoals jullie horen, wordt hij door het volk gehaat en de soldaten daar, die hij heeft bedrogen, vertrouwen hem niet langer.

Zelfs als die troepen loyaal voor hem zouden willen vechten, overtreffen jullie hen als geheel in aantal en vooral in moed. Jullie zijn getraind in de praktijk van de oorlog, omdat jullie altijd tegenover vijanden staan en gewend zijn ontberingen te lijden, je niet te bekommeren om hitte of koude, over bevroren rivieren te lopen en gesmolten ijs te drinken in plaats van bronwater.⁴⁵ Jullie zijn ook getraind in de jacht en in alle opzichten zo voortreffelijk toegerust om dapperheid te tonen dat niemand jullie kan weerstaan, als iemand dat al wil. Uit inspanningen blijkt wat een soldaat waard is, niet uit weelde. Maar ginds zwelgen ze daarin en kunnen ze

er niet meer buiten. Daarom zullen ze jullie krijgsgeschiedenis niet eens kunnen weerstaan, laat staan jullie aanval.

Een enkeling maakt zich wellicht ongerust over de ontwikkelingen in Syrië.⁴⁶ Maar dat stelt allemaal weinig voor, de troepen daar hebben amper zelfvertrouwen, dat is wel duidelijk. Ze hebben zich niet buiten hun eigen gebied gewaagd, ze durfden niet te denken aan een opmars naar Rome. Ze zijn al blij als ze daar kunnen blijven. Hun luxeleventje van alledag vinden ze voldoende profijt van hun nog wankele heerschappij.

Met alles smakelijk en speels de spot drijven, daar zijn Syriërs goed in, vooral de inwoners van Antiochië.⁴⁷ En dát zijn dan naar verluidt de aanhangers van Niger! En de andere provincies en andere steden? Die doen alleen maar alsof ze zich aan hem onderwerpen. Ze hebben tot nu toe niemand gevonden die een waardig keizer kan zijn, het is allemaal bij gebrek aan een krachtig en wijs vorst.

Stel, ze komen te weten dat het leger in Illyrië eensgezind heeft gekozen. Stel, ze horen mijn naam... Die is bij hen niet onbekend en onbeduidend, aangezien ik daar als militair commandant een bestuursfunctie heb vervuld.⁴⁸ Welnu, besef het goed: ze zullen mij niet beschuldigen van slapheid of gebrek aan moed, en jullie dapperheid en strijdkracht niet durven weerstaan. Want ze zijn verre jullie minderen in postuur en training wanneer het aankomt op gevechten van man tegen man.

Laten we daarom de eersten zijn die Rome bezetten. Daar is de zetel van het keizerchap. Van daaruit zullen we de rest van het rijk gemakkelijk onder controle houden, vertrouwend op de voorspellingen van de goden en op jullie militaire en fysieke kracht.

Na deze woorden juichten de troepen Severus toe. Ze verleenden hem de namen Augustus en Pertinax en gaven blijk van hun grote enthousiasme en volledige inzet.

11. Severus' opmars naar Italië

Severus gaf nu geen tijd meer voor uitstel, maar beval de mannen zich marsklaar te maken met zo weinig mogelijk bepakking. Daarna kondigde hij de afmars naar Rome aan, en nadat hij extra soldij en rantsoenen had laten verstrekken ging hij op weg.

Dankzij een hoog marstempo en maximale inspanningen vorderde hij snel. Nergens onderbrak hij de mars en gaf hij gelegenheid tot rusten behalve om de soldaten even op adem te laten komen, en dan weer door.⁴⁹ Zelf deelde hij hun vermoeienissen, verbleef in een eenvoudige tent en liet zich het eten en drinken brengen dat, zoals hij wist, iedereen kreeg voorgezet. Nergens was bij hem iets te bespeuren van vorstelijke weelde. Hierdoor versterkte hij zijn populariteit bij de soldaten nog. Ze respecteerden hem omdat hij niet alleen hun ontberingen deelde, maar zelfs de eerste was wanneer inspanning werd vereist. Al zijn bevelen voerden ze met enthousiasme uit.

Nadat hij door Illyrië was getrokken bereikte hij de grens van Italië. Hij was daar eerder dan enig bericht de inwoners had kunnen bereiken, en zo zagen ze hem daar als keizer in hun midden voordat men had gehoord dat hij in aantocht was. De Italische steden raakten in grote paniek toen ze de opmars van zo'n geweldige troepenmacht vernamen. De Italiërs waren namelijk al lang vrij van militaire dienst en oorlog en wijdden zich in pais en vree aan landbouw.

Zolang Rome een republikeins bewind had en de senaat de legercommandanten aanstelde waren alle inwoners van Italië verplicht tot militaire dienst, en zo veroverden zij de macht te land en ter zee in onafgebroken oorlogen met Grieken en barbaren. Er was dan ook geen deel van de wereld, geen windstreek waarheen zij hun heerschappij niet uitbreidden. Maar toen Augustus de alleenheerschappij verkreeg onthief hij de Italiërs van militaire verplichtingen en

training. Aan de grenzen van het rijk vestigde hij forten en kampementen, waarin hij buurtroepen legerde tegen vaste betaling, als beschermers van het Romeinse rijk. Verder beveiligde hij het grondgebied door het te begrenzen met grote rivieren, uitgestrekte grachten, bergruggen en onbegaanbare gebieden.⁵⁰

Bij het bericht van Severus' opmars met zo'n enorm leger raakte men dus begrijpelijkerwijs in paniek, de situatie was echt abnormaal. Men waagde het dan ook niet zich tegen hem te verzetten of hem tegen te houden. Integendeel, de mensen trokken hem tegemoet met lauwertakken en ontvingen het leger met wijd geopende poorten. Severus hield overal slechts zo lang halt als nodig was om een dankoffer te brengen en de bevolking toe te spreken, dan haastte hij zich verder richting Rome.

Toen dit aan Julianus werd gerapporteerd was hij volslagen radeeloos. Hij hoorde hoe sterk en talrijk het Illyrische leger was en kon niet vertrouwen op het volk, want dat haatte hem, en geen steun verwachten van de gardetroepen, die hij had bedrogen. Hij bracht daarom al het beschikbare geld bijeen, uit eigen bezit en dat van zijn vrienden, en legde beslag op wat er nog resteerde in openbare kassen en tempelschatten. Daarmee trachtte hij vervolgens de soldaten een gratificatie te geven om zo hun sympathie te krijgen. Die namen de grote bedragen wel aan maar waren hem niet dankbaar. Hij betaalde nu zijn schuld af, redeneerden ze, van een gratificatie was geen sprake.

Zijn vrienden adviseerden Julianus met zijn troepen de stad te verlaten en de vijand voor te zijn door bezetting van de Alpenpassen. Dat zijn zeer hoge bergen – niet te vergelijken met enig gebergte in ons deel van de wereld – die als een beschermende muur rond Italië liggen.⁵¹ Dit is nog een van de voordelen die de natuur aan Italië geeft: een ondoordringbare barrière vóór hun land vanaf de Adriatische tot aan de Tyrrheense Zee.

Maar Julianus waagde geen stap buiten Rome. Hij nam contact op met zijn troepen en vroeg hun zich te wapenen, te trainen voor de strijd en grachten rondom de stad te graven. Hij trof verder voorbereidingen om in de stad slag te leveren met Severus. Zo zette hij alle olifanten in die de Romeinen gebruiken voor optochten: hij liet de dieren trainen om torens met mannen erin op hun rug te dragen. Hiermee zou hij de Illyriërs in paniek brengen, dacht hij, en de ruitertij van zijn tegenstander verwarren door de aanblik van die reusachtige dieren, die ze nog nooit eerder hadden gezien. De hele stad was wapens aan het maken en bereidde zich voor op oorlog.

12. Chaos in Rome

Terwijl de troepen van Julianus nog afwachtten en de oorlog voorbereidden werd gemeld dat Severus al nabij was. Hij had een groot deel van zijn troepen opdracht gegeven zich in kleine afdelingen te splitsen en te infiltreren in de stad. Die verdeelden zich over alle toegangswegen en velen kwamen 's nachts onopgemerkt Rome binnen in burgerkleding met hun wapens eronder verborgen. Zo was de vijand al in de stad, terwijl Julianus zich nog geen zorgen maakte en niet beseftte wat er aan de hand was. Maar toen de waarheid doordrong tot de stadsbevolking raakte iedereen in grote paniek. Uit angst voor Severus' overmacht deden de mensen alsof ze aan zijn zijde stonden, door Julianus te beschuldigen van lafheid en Niger van besluiteloosheid en gebrek aan doorzettingsvermogen. Ze stonden verstoeld toen ze hoorden dat hij al bij de stad was.

Julianus was met stomheid geslagen en volkomen radeloos, hij wist niet hoe hij de situatie meester moest worden. Toen liet hij de senaat maar bijeenkomen en stelde voor een brief aan Severus te zenden met een aanbod van een akkoord. Severus zou de titel van keizer krijgen en deelgenoot worden in de macht. De senaat stemde wel in met dat voorstel, maar toen men zag dat Julianus de moed had opgegeven en geen hoop meer had, schaarden allen zich achter Severus.

Een dag of twee later hoorden ze dat Severus weldra voor de stad zou staan. Ze negeerden Julianus volkomen en kwamen bijeen in het senaatsgebouw op uitnodiging van de consuls, die normaal het bestuur in Rome overnemen als de keizerlijke troon vacant is. Ze kwamen dus bijeen en overlegden wat er moest gebeuren, terwijl Julianus nog in het keizerlijk paleis verbleef. Hij jammerde over zijn ellendige situatie en smeekte om een kans, hij wilde afstand doen van de troon en al zijn macht afstaan aan Severus.

Toen de senaat hoorde dat Julianus zo gedemoraliseerd was en zijn lijfwacht hem uit vrees voor Severus in de steek had gelaten, namen een besluit: executie van Julianus en benoeming van Severus als enige keizer. Men stuurde Severus een gezantschap onder leiding van de magistraten en hun meest eminente collega's om hem alle eerbewijzen van het keizerschap over te brengen.⁵²

Naar Julianus zond men een van de krijgstribunen.⁵³ Die moest de laffe, armzalige oude man doden, die zijn ellendige einde gekocht had met zijn eigen geld. Men vond hem alleen en door iedereen verlaten en hij werd smadelijk jammerend terechtgesteld.⁵⁴

13. Sancties tegen de pretorianen

Door het nieuws over de senaatsbesluiten en de executie van Julianus groeide Severus' hoop op nog groter succes. Hij besloot een list te gebruiken om de moordenaars van Pertinax te overweldigen en gevangen te nemen.

In het geheim zond hij persoonlijke brieven aan krijgstribunen en centurio's met grote beloften als zij de soldaten in Rome zouden overhalen gewillig te gehoorzamen aan bevelen van Severus. Tevens stuurde hij een dagorder naar de kazerne met het bevel alle wapens in de kwartieren achter te laten en buiten de stad te komen in paradedenue, zoals dat wordt gedragen bij een escorte van de keizer voor een offer of feest. Daar zouden zij de eed van trouw aan Severus af-

leggen, en ze konden goede hoop hebben dat ze de garde van Severus mochten worden.

De soldaten vertrouwden op die woorden en lieten zich overreden door hun krijgstrubunen. Ze lieten al hun wapens achter en begaven zich haastig op weg, allen in paradedenue met lauwertakken in de hand. Zo kwamen ze aan bij het kamp van Severus. Op het bericht dat ze op de appelplaats stonden aangetreden zei Severus hun in een kring te gaan staan, het leek alsof hij een welkomstspeech tot hen zou gaan afsteken.

Severus betrad het spreekgestoelte en zij kwamen daar dichterbij om hem eenstemmig toe te juichen. Toen werden ze allemaal op één commando klemgezet. Dat had Severus zijn troepen tevoren gelast: zodra de mannen daar stonden met het gezicht naar hem toe en hun aandacht was afgeleid, moesten ze hen omsingelen alsof het een actie was tegen de vijand, maar niemand verwonden of slaan. Ze moesten ze alleen op hun plaats houden en bewaken door ze te omgeven met een ring van wapenen. Met speren en lansen dreigen mocht wel, dan zou de rest afzien van strijd uit angst voor verwondingen, want ze stonden dan ongewapend tegenover wapenen en met weinigen tegenover velen.

Toen hij ze gevangen had binnen de ring van wapenen als in een net, zei Severus het volgende met luide stem en grote nadruk.

Jullie zien nu metterdaad dat wij jullie de baas zijn: in tactiek, in troepensterkte en in aantal bondgenoten. Jullie zijn gemakkelijk ingerekend, zonder slag of stoot zijn jullie mijn gevangenen. Ik kan met jullie doen wat ik wil, jullie zijn als willoze slachtoffers overgeleverd aan mijn macht.

Zoekt iemand nu een vergelding voor jullie brutale optreden? Er is geen straf te bedenken waarvan de voltrekking jullie misdaden uitwist. Een algemeen gerespecteerde oude heer, een goede keizer, die jullie hadden moeten beschermen en dienen, hebben jullie vermoord. Het Romeinse rijk, dat kan bogen op eeuwige roem en dat

onze voorouders hebben opgebouwd door bijzondere dapperheid dan wel doorgegeven langs een lijn van adellijke geslachten, dat hebben jullie schaamteloos en eerloos voor geld verpatst. Alsof het ging om een stukje privébezit! En zelfs de man die jullie zo tot keizer hebben gekozen konden jullie niet bewaken of redden: jullie hebben hem laf verraden. Voor zoveel brutale misdaden zijn jullie duizend doden schuldig, als men ze adequaat zou willen vergelden.

Goed, nu weten jullie welke straf jullie verdienen. Niettemin zal ik jullie sparen, in die zin dat ik niet overga tot moord, jullie methoden zal ik niet overnemen. Maar het is niet meer oorbaar of rechtvaardig dat jullie de garde vormen van een keizer. De eed van trouw gebroken, je handen bezoedeld met het bloed van medeburgers en een keizer, de vertrouwenspositie van de garde misbruikt... Lijfen leven mogen jullie houden als geschenk van mijn grootmoedigheid. Maar hierbij bevel ik de soldaten die jullie omsingeld houden jullie te ontdoen van je koppelriem, alle uniformstukken die jullie nog dragen af te nemen en jullie in je onderkleren heen te zenden. Jullie zelf gelast ik zo ver mogelijk van Rome weg te gaan. En ik waarschuw jullie op mijn erewoord en verklaar het hier plechtig: ieder die zich nog vertoont binnen honderd mijl van de stad krijgt de doodstraf.

Op dit bevel traden de Illyrische soldaten naar voren. Zij ontnamen hun de met goud en zilver versierde paradedolken die ze droegen, hun koppelriemen, tunieken en alle andere militaire onderscheidingstekens, en lieten hen in hun onderkleren vertrekken. Ze lieten dat over hun kant gaan, want ze stonden machteloos en waren listig in de val gelokt. Tja, wat konden ze uitrichten, ongewapend tegenover gewapenden en met weinigen tegenover velen? Jammerend verdwenen ze. Ze waren verheugd dat ze het er levend van afbrachten, maar hadden spijt dat ze ongewapend waren gekomen, nu ze zo smadelijk en listig waren overvallen.

Severus deed nog een andere tactische zet. Hij was namelijk bang dat de gardesoldaten na hun degradatie in wanhoop zouden terugrennen naar de kazerne om hun wapens te grijpen. Daarom had hij speciale afdelingen die bekendstonden om hun durf langs verschillende wegen en straatjes vooruitgestuurd. Zij moesten ongemerkt

de verlaten kazerne binnendringen, de wapens in beslag nemen en hen buitensluiten in geval van een aanval.

Dat was de straf voor de moordenaars van Pertinax.

14. Severus in Rome

Daarna trok Severus Rome binnen met heel de rest van zijn leger in volledig gevechtstenuet. De aanblik daarvan vervulde de inwoners met verbijstering en vrees omdat zijn gewaagde actie zo goed was afgelopen. Het volk en de senatoren ontvingen hem met lauwertakken als de eerste van alle generaals en keizers die zo'n succes had behaald zonder bloedvergieten of merkbare inspanning. Men bewonderde alles aan hem, maar vooral zijn scherpe inzicht, zijn doorzettingsvermogen in moeilijke omstandigheden en zijn moed en optimisme bij gewaagde ondernemingen. De stadsbevolking ontving hem met luid gejuich en de senaat sprak hem toe bij de toegang tot de stad, waarna hij zich begaf naar de tempel van Jupiter.⁵⁵ Ook in de andere heiligdommen bracht hij dankoffers zoals de traditie dat wil voor een keizer en begaf zich toen naar het paleis.

De volgende dag verscheen hij in de senaat. Daar begroette hij allen collectief en persoonlijk en hield hij een toespraak die heel welwillend was en het beste deed verwachten. Hij was gekomen, zei hij, als wreker van de moord op Pertinax. Zijn bestuur zou het begin zijn van een aristocratisch bewind.⁵⁶ Niemand zou zonder vorm van proces ter dood worden gebracht of van zijn bezit beroofd, beroepsaanklagers⁵⁷ zou hij niet dulden. Zijn streven zou erop gericht zijn de onderdanen een tijd van duurzame welvaart te bezorgen en bij alles zou hem de regering van Marcus als voorbeeld voor ogen staan. En met Pertinax zou hij niet alleen zijn naam gemeen hebben maar ook zijn beleid.

Met zulke woorden wekte hij bij de meerderheid sympathie en vertrouwen in zijn beloften. Er waren echter bepaalde personen van de

oude garde die zijn karakter kenden en binnenskamers zo hun vragen hadden. Volgens hen was Severus een man die sluw te werk ging en de dingen methodisch aanpakte. Een geboren toneelspeler ook, zeer bedreven in het simuleren van allerlei zaken en daarmee vooral zijn eigen nut te dienen en voordeel te bereiken. De feiten stelden hen later in het gelijk.

Severus bracht slechts korte tijd in Rome door. In die periode deed hij royaal schenkingen aan het volk en organiseerde hij spelen. De soldaten gaf hij een flinke gratificatie en de sterksten koos hij uit om de nieuwe garde te vormen in plaats van de ontwapende afdeling.⁵⁸

Vervolgens bereidde hij zich haastig voor op een expeditie naar het oosten. Hij wilde Niger namelijk onverwacht overvallen, terwijl die nog aarzelde en uitstelde en zich in Antiochië amuseerde, en hem onvoorbereid aantreffen. Hij gaf de troepen bevel zich klaar te maken voor de reis en rekruteerde bovendien van alle kanten nieuwe afdelingen. Hij mobiliseerde zelfs jongemannen in de steden van Italië en deed hen in bij zijn leger. Alle in Illyrië achtergebleven contingenten gaf hij order naar Thracië te marcheren en zich daar bij hem aan te sluiten. Tevens rustte hij een vloot uit. Alle zeeschepen die zich aan de Italische kust bevonden bemande hij met infanterie en zond hij oostwaarts. Zo organiseerde hij in hoog tempo een grote, veelzijdige troepenmacht. Omvangrijke troepen waren ook nodig, wist hij. Want de strijd ging tegen heel het vasteland tegenover Europa,⁵⁹ dat op de hand was van Niger.

15. Benoeming van Albinus tot Caesar

De oorlogsvoorbereidingen nam hij dus energiek ter hand. Intussen was hij als voorzichtig man en realist niet gerust over de troepen in Brittannië.⁶⁰ Daar bevond zich een numeriek sterke legermacht, de grootste van het rijk, met zeer goed geoefende soldaten. Het geheel stond onder bevel van Albinus,⁶¹ die behoorde tot een van de

oudadellijke families in de senaat en volgens de tradities van zijn geslacht was grootgebracht in rijkdom en weelde. Severus wilde hem op tactische wijze winnen voor zijn zaak, want de man had het nodige wat zijn begeerte naar het keizerschap kon aanwakkeren. Mogelijk zou hij steunend op zijn rijkdom en afkomst, de kracht van zijn leger en zijn prestige bij de Romeinen een greep doen naar de macht. Ja, Rome was voor hem niet ver verwijderd, hij zou de stad misschien innemen terwijl hijzelf, Severus, druk doende was in het oosten.

Daarom gebruikte Severus voor hem een nietszeggende eretitel als lokaas. Albinus was trouwens zelfingenomen en niet erg scherpzinnig, en stelde dan ook direct vertrouwen in Severus, die hem in een brief plechtige beloften deed. Severus gaf hem de titel van Caesar⁶² en voorkwam zijn verwachtingen en wensen door de macht met hem te delen. De brief waarin hij dit aanbod deed was allervriendelijkst en behelsde een dringend verzoek zich mede te wijden aan de zorgen voor het rijk. Hij had een man van aanzien nodig, nog in de bloei van zijn leven, want zelf was hij al op jaren en hij werd geplaagd door jicht,⁶³ terwijl zijn zoons nog erg jong waren.

Albinus vertrouwde op die woorden en aanvaardde het eerbewijs gaarne. Hij was blij dat hij zonder strijd en gevaar kreeg waarnaar hij zo lang had uitgezien. Severus liet de benoeming ook bekrachtigen in de senaat om Albinus nog meer vertrouwen in te boezemen, en gaf opdracht munten te slaan met diens beeltenis. Hij gaf de verleende gunst ook een officiële status door standbeelden te laten opstellen en door andere ereblijken. Zo was de verhouding met Albinus door zijn handig manoeuvreren veiliggesteld en had hij van Brittannië niets meer te vrezen.

Intussen had hij het hele Illyrische leger onder zijn commando gebracht. Nu had hij alles geregeld wat zijn bewind ten goede kwam, meende hij, en snelde hij richting Niger.

De verschillende etappes in zijn expeditie, zijn toespraken in iedere stad, de frequente voortekens (die men toeschreef aan de goddelijke voorzienigheid), alle slagvelden en gevechtsformaties en verliezen aan weerszijden: het is allemaal uitvoerig beschreven door historici en dichters⁶⁴ die hun werk uitsluitend hebben gewijd aan het leven van Severus. Mijn doel is anders. Ik wil uit een periode van zeventig jaren⁶⁵ de regeringsdaden van veel keizers die ik zelf heb meege maakt in kort bestek beschrijven. Daarom beperk ik mij in het nu volgende tot de belangrijkste en ingrijpendste gebeurtenissen uit Severus' regering. Die zal ik verhalen zonder uit partijdigheid de feiten mooier voor te stellen, zoals auteurs uit zijn tijd hebben gedaan, en zonder iets weg te laten wat aandacht en vermelding verdient.

BOEK 3

DE REGERING VAN SEPTIMIUS SEVERUS

1. Maatregelen van Niger

Het einde van Pertinax en de executie van Julianus, de aankomst van Severus in Rome en zijn opmars tegen Niger, daarover heb ik geschreven in het vorige boek.

Voor Niger kwam het nieuws volkomen onverwacht. Toen men hem meldde dat Severus na de bezetting van Rome door de senatoren tot keizer was uitgeroepen en dat hij behalve alle troepen uit Illyrië nog een ander landleger en een vloot tegen hem in stelling bracht, raakte hij in paniek. Hij liet orders uitgaan naar de gouverneurs in de provincies¹ om alle toegangswegen en havens te blokkeren. Ook nam hij contact op met de koningen van Parthië,² Armenië³ en Hatra,⁴ met het verzoek hem hulp troepen te zenden. De Armenische koning antwoordde dat hij neutraal bleef. Hij was al tevreden als hij zijn eigen rijk kon beschermen wanneer Severus op dat moment in opmars was. De Parthische koning beloofde dat hij zijn satrapen opdracht zou geven een troepenmacht te mobiliseren. Dat was de normale gang van zaken als er een leger nodig was, aangezien hij niet beschikte over betaalde, parate troepen. Alleen uit Hatra kwam hulp: een contingent boogschutters, gezonden door Barsemius, de koning van dat gebied.

De rest van zijn troepen formeerde Niger uit de garnizoenen in zijn rijkdeel. Ook grote aantallen inwoners van Antiochië gaven zich op voor militaire dienst, meer impulsief dan weloverwogen. Het waren vooral jonge mensen, bezielde door lust naar avontuur maar ook wel door sympathie voor Niger.

Hij beval ook de passen en steile overgangen van het Taurusgebergte af te sluiten met flinke muren en versperringen. Zo zou het op zichzelf al moeilijk begaanbare gebergte een onneembare barrière vormen op de wegen naar het oosten (de Taurus ligt tussen Capadocië en Cilicië en vormt de scheiding tussen de provincies van Klein-Azië en die van het oosten). Ook zond hij een detachement om Byzantium⁵ te bezetten, in die tijd de grootste stad op de kust van Thracië. Het was een welvarende stad, rijk aan mensen en middelen, gelegen aan de nauwste doorgang van de Propontis,⁶ met bijgevolg veel voordeel van de zee door middel van tollën en visserijrechten. Verder bezat de stad een uitgestrekt en vruchtbaar gebied ter weerszijden van de zeestraat, dat ook grote inkomsten opleverde. Vanwege de grote betekenis van Byzantium wilde Niger de stad graag als eerste in handen hebben. Maar bovenal hoopte hij zo de overtocht van Europa naar Azië via de zeestraat te kunnen verhinderen.

Byzantium was beveiligd door een flinke muur van enorme afmetingen, gebouwd van tot blokken gekapte natuursteen. De blokken pasten zo goed en lagen zo dicht op elkaar dat niemand dacht aan een bouwwerk van afzonderlijke stenen maar aan een muur uit één stuk. Vandaag de dag nog staat men bij het zien van de ruïnes en brokstukken verstomd, zowel over de techniek van de ontwerpers als over de macht van de latere vernielers.

Hiermee had Niger weldoordachte veiligheidsmaatregelen getroffen. Althans, dat dacht hij.

2. Oorlog in Klein-Azië

Severus versnelde zijn opmars zo veel mogelijk, zonder gelegenheid voor vertraging of rust. Toen hij hoorde dat Byzantium, waarvan hij de enorme vestingwerken kende, al bezet was beval hij zijn leger over te steken richting Cyzicus.⁷

Aemilianus,⁸ gouverneur van de provincie Asia, aan wie Niger de verdediging en het commando had opgedragen, kreeg bericht dat het leger van Severus daarheen oprukte. Daarop marcheerde hij zelf ook richting Cyzicus met heel zijn troepenmacht. Een deel daarvan had hij zelf gelicht, deels waren het door Niger gezonden afdelingen.

Beide legers raakten slaags en bij de hevige gevechten in die streek had het leger van Severus de overhand. De soldaten van Niger vluchtten in paniek na zware verliezen. Het resultaat was dat de oostelijke troepen hun hoop meteen de bodem ingeslagen zagen terwijl die bij de Illyriërs groeide.

Volgens sommigen was Nigers zaak meteen al verloren doordat Aemilianus verraad pleegde. Twee verschillende motieven worden genoemd voor zijn handelwijze. Van de ene kant zou hij tegen Niger hebben geïntrigeerd uit afgunst en ergernis dat zijn opvolger als gouverneur van Syrië nu zijn meerdere zou worden als keizer en meester. Anderen zeggen dat hij was omgepraat door zijn kinderen, die hem in brieven smeekten te denken om hun veiligheid. Severus had hen namelijk in Rome aangetroffen en laten arresteren en hield hen nog gevangen. Want ook die lange termijn tactiek zette hij in.

Het was een gewoonte van Commodus geweest om kinderen van uit te zenden gouverneurs bij zich te houden, als garantie voor hun loyaliteit en betrouwbaarheid. Severus wist dat natuurlijk ook. Daarom stuurde hij meteen na zijn benoeming tot keizer, nog tijdens het leven van Julianus, in het geheim een missie naar Rome en zorgde dat zijn eigen zoons⁹ Rome uit werden gesmokkeld en niet in de macht kwamen van een ander. Zelf liet hij direct na aankomst in Rome velen oppakken en hield hen onder bewaking aan zijn hof: alle zoons van gouverneurs en van iedereen met een functie in het oosten of in heel Klein-Azië. Zo zouden de gouverneurs uit verlangen naar hun kinderen verraad plegen aan Niger. En als

ze hem trouw bleven zouden ze eerder zelf lijden onder de executie van hun kinderen dan dat ze Severus konden benadelen.

Na de nederlaag bij Cyzicus vluchtten de soldaten van Niger zo snel ze maar konden. Sommigen zochten een uitweg langs de voet van het Armenische bergland, anderen richting Galatië en Asia met de bedoeling nog over de Taurus te komen en zo aan de veilige kant van de versperring te geraken. Severus trok dwars door het gebied van Cyzicus, overschreed de grenzen van het naburige Bithynië en haastte zich verder.

Toen het nieuws van Severus' zege bekend werd ontstonden meteen onenigheden en conflicten tussen de steden in die provincies. Niet zozeer uit afkeer of voorkeur voor een van de rivaliserende keizers, maar eerder uit concurrentiezucht en onderlinge animositeit en vanwege de slachting onder hun landgenoten. Het is een oude kwaal van de Grieken:¹⁰ altijd onderlinge twisten, altijd de drang om te vernietigen wie te machtig dreigt te worden, met uitputting van Griekenland als gevolg. Maar toen hun staatsvormen waren verouderd en zich over en weer hadden verzwakt werden de Grieken een gemakkelijke prooi van de Macedoniërs en onderdanen van de Romeinen. En die kwaal van nijd en afgunst is overgegaan op de grote steden van onze tijd.

In Bithynië sloten de inwoners van Nicomedië¹¹ zich direct na de gebeurtenissen bij Cyzicus aan bij Severus. Ook stuurden zij hem gezanten om zijn leger te verwelkomen en hun volle medewerking te beloven. De inwoners van Nicaea¹² kozen uit haat tegen Nicomedië natuurlijk de zijde van de tegenpartij en boden onderdak aan het leger van Niger. Het betrof zowel vluchtelingen op zoek naar veiligheid als het garnizoen dat Niger had gestuurd voor Bithynië.

Vanuit die steden trokken de legers tegen elkaar op als uit twee vijandelijke legerkampen. Van de verwoede gevechten die toen ontbrandden werden de soldaten van Severus duidelijk de winnaars.

De mannen van Niger, althans wat er van hen over was, sloegen op de vlucht en haastten zich naar de passen van de Taurus. Ze grendelden de versperringen af en bewaakten die.

Zo had Niger gezorgd voor een afdoende verdedigingslinie, dacht hij. Vervolgens haastte hij zich naar Antiochië om troepen en geld bijeen te brengen.¹³

3. Doorbraak in het Taurusgebergte

Na de opmars door Bithynië en Galatië was het leger van Severus inmiddels Cappadocië binnengevallen. Het had stellingen ingericht bij de versperde passen en belegerde die nu. De troepen hadden problemen vanwege de nauwe, moeilijke weg, die amper begaanbaar was, terwijl vijanden op de tinnen van de muur hen van bovenaf bekogelden met stenen en zich kranig weerden. Met weinigen konden ze gemakkelijk de overmacht tegenhouden. De smalle weg liep namelijk aan de ene zijde langs een hoge bergwand, aan de andere langs een diepe kloof, die een bedding vormde voor waterstromen uit de bergen. Dat alles was ook opgenomen in Nigers verschansing, hij beoogde een complete blokkade van het vijandelijke leger.

Tijdens die acties in Cappadocië braken elders lokale conflicten uit. In Syrië begon het in Laodicea¹⁴ uit afkeer van Antiochië, in Fenicië¹⁵ in Tyrus uit vijandschap jegens Berytus.¹⁶ Toen die twee steden hoorden dat Niger op de vlucht was¹⁷ zagen ze hun kans schoon: ze haalden de voor hem opgerichte eretekenen neer en brachten hulde aan Severus.

Niger vernam dat bij aankomst in Antiochië. En terwijl hij zich tot dan toe mild had betoond, was hij met recht verontwaardigd over hun afvalligheid en provocatie. Naar beide steden stuurde hij Moorse speerwerpers uit,¹⁸ die deel uitmaakten van zijn troepen, versterkt met een afdeling boogschutters. Iedereen doden die je te-

genkomt, luidde het bevel, en de steden leegroven en in brand steken.

Moren zijn bloeddorstig van aard en deinzen voor geen wanhoopsdaad terug, vanwege hun totale verachting van dood en gevaar. Zij overvielen het nietsvermoedende Laodicea en brachten bevolking en stad maximale schade toe. Vandaar haastten zij zich naar Tyrus, dat ze platbrandden en waar ze op grote schaal plunderden en moordden.

Terwijl dat in Syrië gebeurde en Niger doorging troepen bijeen te brengen, lag het leger van Severus nog in stelling bij de versperring en zette de belegering voort. Maar de mannen waren moedeloos en hopeloos. De muur was solide, moeilijk aan te vallen en geheel ingesloten door bergwand en afgrond. De soldaten van Severus hadden de moed feitelijk opgegeven, terwijl hun tegenstanders meenden dat de bewaking geen punt van zorg was.

Maar op een nacht, na enorme regenbui en veel sneeuwval (Capadocië kent overal strenge winters, vooral de Taurus), kwam een grote, woeste bergstroom omlaag zetten. Toen de normale bedding afgesloten bleek en de versperring de stroom tegenhield, steeg het water en nam de druk toe. Natuur bleek sterker dan techniek, de muur was niet bestand tegen de stroom. De voegen raakten los door de kracht van het water, terwijl ook de fundamenteën weken voor de stroom, omdat ze haastig en slordig waren gebouwd. Zo zag men ten slotte de stroom in volle omvang tevoorschijn komen. Het water doorbrak de versperring en baande zich een weg.

Toen de wachters bij de barricade dat zagen werden ze bang: misschien zouden de vijanden een omtrekkende beweging¹⁹ maken en hen omsingelen, want na de doorbraak van de bergstroom hield niets hen meer tegen. Zij verlieten hun post en namen de vlucht.

De soldaten van Severus waren opgetogen over het gebeurde en voelden zich zeer gesterkt. Het was de goddelijke voorzienigheid die hen leidde! En toen ze merkten dat de bewakingstroepen waren weggelopen, trokken ze zonder moeite en ongehinderd over de Taurus en vielen Cilicië binnen.

4. Nederlaag en dood van Niger

Na het nieuws over de ontwikkelingen ging Niger vlug op mars. Hij beschikte over een grote troepenmacht, maar zijn leger had geen gevechtservaring en was ongetraind. Een groot aantal weerbare mannen en met name bijna de hele jeugd van Antiochië had zich gemeld voor militaire dienst om hem bij te staan in het gevaar. Hij kon bij zijn troepen dus wel rekenen op enthousiasme, maar in ervaring en gevechtskracht bleven ze ver achter bij de Illyriërs.

De legers van beide partijen stootten op elkaar in de brede, wijde vlakte bij de baai van Issus.²⁰ Daaromheen ligt een heuvelrug in de vorm van een amfitheater en langs zee een uitgestrekt strand. Je zou zeggen dat de natuur hier een geschikt gevechtsterrein had aangelegd.

Op die plaats heeft naar verluidt ook Darius zijn laatste en heftigste strijd met Alexander aangevoerd, die is geëindigd met zijn nederlaag en gevangenneming. Ook toen hebben oostelijke troepen verloren van noordelijke. Tot op heden staat daar nog een zegeteken en blijvende herinnering aan de overwinning: een stad genaamd Alexandrië op de heuvelrug²¹ met een bronzen standbeeld van de man naar wie de stad is genoemd.

De legers van Severus en Niger streden niet alleen op diezelfde plaats, ook het verloop van het gevecht was gelijk. Tegen de avond legerden zij zich tegenover elkaar, maar beide partijen deden heel de nacht geen oog dicht door zorgen en vrees. Bij zonsopgang stroomden ze snel samen onder bemoedigende aansporingen van

hun commandanten. Met veel elan vielen ze aan, alsof dit de laatste, beslissende slag was: nu zou het lot bepalen wie keizer werd.

Lange tijd werd er verwoed gevochten en leed men zware verliezen: in de rivierbeddingen in de vlakke vloeide meer bloed²² dan water naar zee. Toen weken de oostelijke troepen en forceerden de Illyriërs een doorbraak. Sommigen dreven zij met zware verliezen naar de zee vlakbij, afdelingen die naar de heuvels vluchtten gingen ze achterna. Daarbij doodden zij niet alleen hen, maar ook een groot aantal burgers die zich uit omliggende steden en landerijen hadden verzameld om de strijd te volgen vanaf een veilige plaats.

Niger vluchtte op een snelle volbloed met enkele van zijn mannen en wist Antiochië te bereiken. Maar daar ontdekte hij dat nog achtergebleven burgers bezig waren weg te trekken. Overal geklammerd en misbaar van mensen die treurden over het verlies van kinderen of broers; hij verloor nu alle hoop. Hij verdween ook zelf uit de stad en verborg zich in een buitenwijk. Daar werd hij door achtervolgende cavalerie gevonden, gegrepen en onthoofd.

Dat was het einde van Niger, die aldus boette voor zijn gebrek aan initiatief en besluiteloosheid. Toch was hij verder, naar men zegt, geen slechte figuur, noch als keizer noch als gewoon burger.

Zodra hij Niger kwijt was strafte Severus al diens directe medestanders. Niemand spaarde hij, ook al zaten er mensen bij die zich niet uit overtuiging hadden aangesloten bij Niger, maar noodgedwongen. De vluchtende soldaten, zo hoorde Severus, wilden uit angst voor hem de Tigris oversteken en deserteren naar de barbaren. Met de belofte van amnestie wist hij ze maar deels te bewegen tot terugkeer, een groot aantal van hen week inderdaad uit naar het buitenland.²³

Vooraf dat laatste leidde ertoe dat legers van barbaren nadien beter opgewassen waren tegen de Romeinen in de strijd van man te-

gen man. Aanvankelijk konden de barbaren alleen vechten te paard, met pijl en boog. Harnassen kenden ze niet en aan strijd met speren en zwaarden waagden ze zich niet. Gekleed in lichte, los om het lichaam hangende gewaden vochten ze veelal vluchtend en achteruit schietend. Maar veel van de gevluchte soldaten vestigden zich bij hen als handwerkslieden en gaven de voorkeur aan het leven daar. Daardoor leerden de barbaren niet alleen wapens hanteren maar ook vervaardigen.

5. Actie tegen Albinus

Severus had de zaken in het oosten, naar hij meende, uitstekend en conform zijn belangen geregeld.²⁴ Vervolgens wilde hij het liefst onmiddellijk optrekken tegen de koning van Hatra en oversteken naar het land van de Parthen. Beide vorsten verweet hij hun vriendschap met Niger. Maar die onderneming stelde hij voorlopig uit,²⁵ omdat hij eerst het hele Romeinse rijk vast in handen wilde krijgen voor zichzelf en zijn zoons.

Nu Niger uit de weg was geruimd beschouwde hij Albinus als lastig en overbodig. Ook hoorde hij dat die te veel de keizer uithing met zijn titel van Caesar, en dat velen, vooral de elite uit de senatorenstand, persoonlijk en heimelijk contact met hem opnamen. Zij probeerden hem ertoe te brengen naar Rome te komen nu Severus afwezig was en zijn handen nog vol had. De hoge adel zag hem immers liever als keizer, omdat hij van oudadellijke afkomst was en de naam had meegaand van aard te zijn.

Toen Severus hiervan hoorde zag hij op tegen een directe breuk. Hij wilde geen oorlog beginnen tegen een man die daartoe nog geen redelijke aanleiding had gegeven. Wel besloot hij te proberen of hij zich op een slinkse manier en door bedrog van hem kon ontdoen.

Hij liet de betrouwbaarste leden van het korps keizerlijke koeriers bij zich komen en overhandigde hun geheime documenten voor Al-

binus. Als ze bij hem waren aangekomen moesten ze hem de stukken publiekelijk overhandigen en hem tevens verzoeken even met hen apart te gaan staan voor een paar geheime berichten. Stemde hij daarin toe, dan moesten ze hem zonder lijfwacht plotseling aanvallen en doden. Severus gaf ook verschillende soorten vergif mee. Eventueel konden ze dan leden van het keukenpersoneel of een tafelbediende overhalen dat ongemerkt toe te dienen aan Albinus.

Ondertussen waren Albinus' vrienden al bang voor zo'n aanslag en raadden hem aan op zijn hoede te zijn: Severus was een bedrieger, een sluwe intrigant. Zijn optreden tegen de generaals van Niger had zijn reputatie geen goed gedaan. Eerst had hij, zoals gezegd, hun kinderen tegen hen uitgespeeld en hen zo overgehaald de zaak van Niger te verraden. Maar nadat hij van hun diensten gebruik had gemaakt en alles had bereikt wat hij wilde, had hij hen met kinderen en al laten doden. Zo was zijn ware aard duidelijk geworden uit zijn daden.

Voor Albinus was dat een reden zich te omgeven met een nog sterkere wacht. Niemand die van Severus kwam kreeg de gelegenheid hem zomaar te naderen. Eerst moest hij zijn soldatenzwaard afleggen en zich vervolgens laten fouilleren op verborgen wapens.

Toen de koeriers van Severus waren aangekomen overhandigden ze Albinus de documenten openlijk en vroegen hem apart voor een paar geheime mededelingen. Maar Albinus vertrouwde het niet en gaf bevel hen gevangen te nemen. Door hen een voor een te laten folteren vernam hij de hele opzet, waarna hij de mannen liet bestraffen. Vanaf dat moment trof hij voorbereidingen als tegen een verklaarde vijand.²⁶

6. Oorlogsverklaring aan Albinus

Na het horen van dit nieuws kon Severus, die in alles impulsief en opvliegend was, zijn vijandschap niet langer verbergen. Hij riep al zijn troepen bijeen²⁷ en sprak die als volgt toe.

Niemand kan mij verwijten dat ik ongedurig ben of terugkom op besluiten, noch dat ik trouweloos ben of ondankbaar jegens iemand die ik beschouw als een vriend. Alles wat ik bezit behoorde ook hem toe. Hij mocht deelnemen aan een sterk, stabiel bewind, iets waarin je amper eigen broers laat delen. Wat jullie hadden toegekend aan mij alleen, dat heb ik gedeeld met hem. En wat krijg ik van Albinus voor mijn grote gunsten? Stank voor dank. Wapenvoorraden en troepen haalt hij tegen ons bijeen, met minachting voor jullie dapperheid en zonder zich te bekommeren om verplichtingen tegenover mij. Wat een onstilbare eerezucht! Met veel gevaar wil hij iets bemachtigen waaraan hij al deel had zonder oorlog en strijd.

Hij kent geen eerbied voor de goden, bij wie hij vele malen trouw zwoer, en geen waardering voor de inspanningen die jullie je met zoveel roem en dapperheid voor ons hebben getroost. Want van jullie successen profiteerde ook hij voor een deel. En hij zou nog wat meer hebben gehad van de eer die jullie verdeelden over ons twee als hij zijn woord had gehouden.

Zonder aanleiding iemand kwaad doen is onrechtvaardig. Maar na geleden onrecht niet van je afslaan, dat is laf. Toen wij Niger de oorlog aandeden was het motief voor de vijandschap meer noodzaak dan redelijkheid. Het was niet zo dat hij ons heimelijk de macht wilde ontroven die wij al hadden,²⁸ niet daarom was hij object van onze haat. Nee, de macht lag toen voor het grijpen, er viel om te strijden, wij voelden allebei dezelfde eerezucht.

Maar Albinus lapt verdragen en eden aan zijn laars. Hij kreeg van mij iets waarin je alleen een wettige zoon laat delen, maar wil liever haat dan vriendschap, is liever vijand dan trouweling. Vroeger hebben we hem overladen met eer en roem, nu zullen wij zijn trouweloosheid en lafheid confronteren met wapens.

Want dat legertje van hem, die paar eilandbewoners, zal jullie kracht niet weerstaan. Alleen en zonder steun van anderen hebben jullie in zoveel slagen gewonnen en heel het oosten onderworpen. Dus waarom zou het nu anders gaan? Een enorme troepenmacht van bondgenoten heeft zich bij jullie aangesloten, vrijwel heel het Romeinse leger is hier bijeen. Moeiteloos zullen jullie ze verslaan, een handvol soldaten zonder energieke en sobere commandant. Zijn hang naar luxe is bij iedereen bekend, zijn leven is meer ingesteld op zang en dans dan op gevechtslinies.

Laten wij dus flink en dapper zijn als altijd en onvervaard tegen hem optrekken. Steun zullen we vinden bij de goden, tegen wie hij zondigde door meineed. En bij onze talrijke zegetekenen, die hij heeft veracht!

Na die woorden van Severus begon heel het leger te roepen: Albinus is de vijand van de staat, Severus de grote man, hij krijgt onze volledige steun! Daarmee versterkten zij zijn strijd lust en gaven hem goede hoop op succes. Op zijn beurt bedacht hij hen met royale giften en begon toen aan de opmars tegen Albinus.

Ook zond hij troepen naar Byzantium.²⁹ De stad bleef namelijk voor hem gesloten, omdat de generaals van Niger er naartoe waren gevlucht. Later bezweek de stad aan uithongering en werd volledig verwoest. Beroofd van theaters en badhuizen, van alle pracht en privileges, werd Byzantium een dorp en kwam onder zeggenschap van Perinthus. Datzelfde gebeurde met Antiochië ten opzichte van Laodicea. Tevens zond Severus grote sommen geld om steden die door Nigers leger waren verwoest weer op te bouwen.

Zelf vervolgde hij zijn opmars zonder rustpauzes voor feestdagen of ontspanning. Koude, hitte, het deerde hem niets. Tijdens tochten door het hooggebergte onder barre weersomstandigheden marcheerde hij vaak blootshoofds, ondanks sneeuwstormen. Voortdurend gaf hij zijn soldaten het voorbeeld van enthousiasme en energie, zodat ze de vermoeienissen niet uitsluitend verdroegen uit vrees en discipline, maar ook om te wedijveren met hun keizer en hem te evenaren.

Hij stuurde ook een generaal met een divisie naar de Alpenpassen om die te bezetten en zo de toegangswegen naar Italië te bewaken.³⁰

7. Albinus verslagen bij Lyon

Albinus kreeg bericht dat Severus niet treuzelde maar spoedig ter plaatse zou zijn. Dat bracht hem in paniek, want hij had nog niets

ondernomen en zijn luxelevens gewoon voortgezet. Nu stak hij over van Brittannië naar het vasteland van Gallië en sloeg daar een kamp op. Hij stuurde bevelen naar alle naburige provincies en droeg de gouverneurs op geld te sturen en proviand voor het leger.³¹ Sommigen van hen gehoorzaamden en deden dat. Dat hulpbetoon zou hun evenwel noodlottig worden, want later werden ze door Severus gestraft. Maar wie het niet vertrouwden kwamen goed weg, al was het meer geluk dan inzicht. Want pas de uitkomst van de oorlog bepaalde welke groep er juist geoordeeld had.

Na aankomst van Severus' leger in Gallië volgden hier en daar schermutselingen. De laatste slag vond plaats in de buurt van Lyon,³² een grote, welvarende stad, waar Albinus verblijf hield achter gesloten poorten. Zijn leger liet hij echter ten strijde uittrekken. Er ontstond een hevig gevecht, waarin het lang onzeker bleef wie van beide partijen zou winnen. Britten doen immers niet onder voor Illyriërs in dapperheid en moordlust, en met twee uitstekende legers tegenover elkaar was het voor beide niet gemakkelijk het andere te dwingen tot vluchten.

Enkele geschiedschrijvers³³ uit die tijd, die kunnen gelden als objectief, vertellen dat de linie van Albinus' leger een grote overmacht had tegenover Severus met zijn afdeling. Ja, Severus sloeg op de vlucht en viel daarbij van zijn paard. Maar hij gooide zijn keizerlijke mantel uit en bleef op die manier onopgemerkt. De Britten zetten reeds de achtervolging in en juichten over de zege. Toen zou plotseeling Laetus, een van Severus' generaals, zijn verschenen met de afdeling waarover hij het commando voerde. Dat waren verse troepen, die tot dan toe buiten de strijd waren gebleven.

De bronnen spreken negatief over Laetus: hij zou het verloop van de strijd scherp hebben geobserveerd, zijn opmars opzettelijk hebben vertraagd en zijn troepen in goede conditie hebben gehouden omdat hij zelf uit was op de macht. Op het slagveld zou hij zich pas hebben vertoond zodra hij hoorde dat Severus 'gesneuveld was'.

Het verdere verloop bevestigt die aantijging, want toen de oorlog voorbij was en Severus weer zonder zorg kon leven, gaf hij al zijn generaals royale beloningen, behalve Laetus. Die liet hij ombrengen, blijkbaar uit rancune over zijn verraad.³⁴ Maar dat was pas later.

Tijdens dat gevecht dus was Laetus verschenen, zoals gezegd, met een verse troepenmacht. Daardoor kregen de soldaten van de afdeling van Severus weer moed, lieten de keizer opstijgen en deden hem zijn mantel weer om. De troepen van Albinus dachten dat ze de zege al hadden behaald en hadden hun linies al zowat opgelost. En nu kregen ze onverwachts een flinke, niet eerder in de strijd betrokken troepenmacht over zich heen. Korte tijd hielden ze stand, toen brak het verzet. Er volgde een massale vlucht, ze werden achterna gezeten door troepen van Severus, die velen van hen dood sloeg. Uiteindelijk bereikten ze de stad.

Hoeveel slachtoffers of gevangenen waren er aan beide kanten? Geschiedschrijvers uit die tijd hebben erover geschreven naar believen. De troepen van Severus plunderden Lyon en staken de stad in brand. Albinus namen ze gevangen, ze onthoofdden hem en brachten zijn kop aan Severus.³⁵

Daarna werden twee enorme zegetekens opgericht, een in het oosten en een daar in het noorden. Die moesten getuigen dat de veldslagen en overwinningen van Severus zonder weerga waren. Niet in troepenomvang, niet in betrokkenheid van provincies of aantal gevechtsacties of lengte en snelheid van afgelegde marsen. Uiterst omvangrijk, zeker, waren ook de gevechten geweest van Caesar tegen Pompeius, waarbij aan beide zijden Romeinse legers stonden. En zo ook die van Augustus tegen Antonius of Pompeius' zoons, of al eerder die van Sulla of Marius of anderen in de Romeinse burgeroorlogen. Maar nu had één man met drie zittende keizers afgerekend!³⁶ Het leger in Rome had hij uitgeschakeld door zijn handige optreden en de man in het paleis daar had hij uit de weg geruimd. Hetzelfde gold voor degene in het oosten, die daar al lang heerste en

door de Romeinen was begroet als keizer. En nu had hij de man die de eer en macht had van een Caesar bedwongen op kracht. Inderdaad, zijn gelijke is niet gemakkelijk te noemen.

Zo kwam Albinus aan zijn eind, na slechts kortstondig te hebben genoten van de eervolle positie die hem noodlottig werd.

8. Severus' wraak

Severus richtte zijn volle woede meteen op de vrienden van Albinus in Rome.³⁷ Hij stuurde het hoofd van Albinus daarheen en liet het publiekelijk aan een paal spijkeren. In een brief informeerde hij het volk over zijn overwinning, met aan het eind de toevoeging dat hij dat hoofd had meegestuurd om goed in het zicht te hangen. Zo kon iedereen zien hoe woedend hij was en hoe kwaad op die vrienden.

Verder stelde hij orde op zaken in Brittannië, waarbij hij het provinciebestuur verdeelde over twee gouverneurs. Ook trof hij maatregelen in Gallië die hij zelf uitstekend achtte: executie van alle vrienden van Albinus, of ze nu vrijwillig voor hem partij hadden gekozen of noodgedwongen, en confiscatie van hun bezittingen. Daarna trok hij snel naar Rome met heel zijn leger om des te meer angst in te boezemen.

Na een als altijd snelle mars trok hij de stad binnen. Hij was danig geërgerd over aanhangers van Albinus die daar nog ongemoeid waren gelaten. De bevolking ontving hem zwaaiend met lauwertakken en putte zich uit in eerbewijzen en toejuichingen, en de senaat sprak hem plechtig toe. De meeste senatoren waren doodsbang, ze gingen ervan uit dat hij hen niet zou sparen. Severus was van nature al onverzoenbaar en kon bij de minste of geringste aanleiding hard toeslaan. Bovendien leek hij in dit geval ook goede gronden daarvoor te hebben.

Hij begaf zich naar de tempel van Jupiter, volbracht ook de andere offerhandelingen en keerde toen terug naar het paleis. Daar kende hij het volk een royale donatie toe ter gelegenheid van zijn zegen. Aan de soldaten schonk hij een grote som geld en verleende hij bovendien veel voorrechten die zij tot dan toe niet hadden. Zo was hij de eerste die hun soldij verhoogde. Verder gaf hij hun permissie gouden ringen te dragen³⁸ en wettige huwelijken te sluiten,³⁹ hoewel men dat alles eigenlijk in strijd achtte met de militaire tucht en staat van paraatheid. Severus was ook de eerste die hun harde en sobere bestaan, hun bereidheid tot inspanning en ordelijk respect voor meerderen ondermijnde: hij leerde hun te verlangen naar rijkdom en liet hen overstappen naar een leven van luxe.⁴⁰

Na die volgens hemzelf uitstekende maatregelen begaf hij zich naar de senaat. Daar besteedde hij de keizerlijke troon en begon bittere beschuldigingen te uiten aan het adres van de vrienden van Albinus. Van sommigen toonde hij geheime brieven, die hij in het archief van de Caesar had gevonden, anderen verweet hij dat ze Albinus kostbare geschenken hadden gestuurd. Voor ieder had hij een beschuldiging klaar: mensen uit het oosten verweet hij hun vriendschap met Niger, mensen uit het westen hun banden met Albinus.

Alle vooraanstaande leden van de senaat, iedereen in de provincies die wat betreft rijkdom of adel uitstak boven de rest liet hij meedogenloos terechtstellen. Met als excuus 'grote ergernis jegens vijanden', maar de werkelijke reden was een andere: zijn ongekende inheligheid. Nooit is er een keizer geweest die zo aan bezit was verslingerd als hij. In kordaatheid, gehardheid tegen vermoeienissen en militair organisatietalent deed hij niet onder voor keizers die men alom prijst. Maar hij gaf ook steeds meer toe aan zijn zucht zich onrechtmatig te verrijken: hij moordde om willekeurig welke reden. Zijn heerschappij berustte dan ook meer op angst dan op sympathie.

Het volk evenwel probeerde hij het steeds naar de zin te maken. Voortdurend organiseerde hij allerlei kostbare theatervoorstellingen, vaak liet hij honderden wilde dieren doden, afkomstig uit de hele Romeinse en barbaarse wereld, en hij was royaal met donaties. Verder gaf hij overwinningsspel en, waarvoor hij artiesten en beroepsatleten overal vandaan liet komen.

Ook zagen wij tijdens zijn regering in alle theaters tegelijkertijd shows met de meest uiteenlopende nummers, en nachtelijke ceremonies geënt op de mysteriën. Die heetten in die tijd 'Eeuwfeesten' omdat men hoorde dat de laatste viering drie generaties geleden was. Herauten trokken ervoor door Rome en Italië en riepen alle mensen op iets te komen zien wat ze nooit hadden gezien of ooit weer zouden zien. De tijd tussen deze viering en de volgende, zo werd hiermee duidelijk, was langer dan enig mensenleven.⁴¹

9. Expeditie tegen Hatra en het Parthische rijk

Geruime tijd resideerde Severus in Rome.⁴² In die periode stelde hij zijn zoons aan als deelgenoten in het bestuur en medekeizers. Hij was niet tevreden dat hij enkel roem had verworven in burgeroorlogen en gevechten met andere Romeinse troepen (voor een triomftocht schaamde hij zich zelfs), maar hij wilde ook het recht hebben te triomferen over buitenlandse legers. Daarom ondernam hij een expeditie naar het oosten. Als excuus daarvoor diende de vriendschap van koning Barsemius van Hatra jegens Niger, en als hij daar eenmaal was wilde hij ook Armenië veroveren. De koning van dat land was hem evenwel voor. Om Severus' gunst te verwerven zond die geld en geschenken en gijzelaars en stelde een verdrag en vriendschap in het vooruitzicht.

Na die bevestigende regeling met Armenië trok Severus snel op naar Hatra. Ook de koning van Osroëne, Abgar, zocht bij hem bescherming. Hij gaf zijn kinderen in gijzeling als onderpand voor zijn trouw en bracht een sterk contingent boogschutters mee om te dienen als hulptroepen.

Severus trok door Mesopotamië en Adiabene en deed ook een inval in Arabia Felix (de streek brengt welriekende kruiden voort die wij gebruiken voor parfum en wierook).⁴³ Hij verwoestte vele dorpen en steden en plunderde het land leeg. Zo kwam hij in het gebied van Hatra, waar hij stellingen inrichtte en de stad belegerde.

Hatra lag op een bijzonder hoge heuvel en was omgeven door een uiterst sterke muur, en het wemelde er van de boogschutters. Het leger van Severus lag er in stelling en belegerde de stad uit alle macht in een poging die in te nemen. Allerlei belegeringsmachines werden tot bij de muur gebracht, geen tactiek bleef onbeproefd.

Maar de inwoners verdedigden zich kranig en brachten Severus' leger aanzienlijke verliezen toe door van bovenaf met pijlen te schieten en met stenen te werpen. Ook vulden ze aarden potten met kleine, angeldragende insecten en gooiden die boven op hen. De beestjes kwamen in hun ogen en op onbedekte plaatsen van hun lichaam, drongen dan ongemerkt in de huid en brachten met hun steken pijnlijke wonden toe. Ook waren de belegeraars niet bestand tegen de drukkende lucht vanwege de extreme hitte. Velen werden ziek en stierven. Door dat soort oorzaken kwam het leger groten-deels om, meer dan door gevechten met de vijand.

Bijgevolg raakte het leger gedemoraliseerd. De belegering schoot niet op en de Romeinen hadden meer schade dan voordeel. Om niet al zijn manschappen te verspelen voerde Severus ten slotte zijn leger onverrichter zake terug, zeer ontstemd omdat de aanval voor hem niet naar wens was verlopen. Tot dan toe was het voor hem normaal geweest in alle gevechten te overwinnen. Dit gebrek aan succes beschouwde hij als een nederlaag.

Hij vond echter troost in een gelukkig toeval, waardoor zijn expeditie toch nog een succes werd. Helemaal onverrichter zake ging hij namelijk niet terug, en hij behaalde zelfs nog groter voordeel dan verwacht. Toen zijn leger aan boord van een grote vloot de rivier af-

zakte, belandde het niet op de Romeinse oever, zoals de bedoeling was. De stroom had de schepen een eind met zich meegevoerd en zo gingen ze aan land op Parthisch gebied, op een plaats die slechts enkele dagmarsen verwijderd was van de toegangsweg naar Ctesiphon. Daar lag het paleis van de Parthische koning, die er leefde als in volle vreedetijd, omdat hij meende dat de oorlog van Severus met Hatra hem niets aanging. Omdat er dus geen gevaar te duchten was had hij geen voorzorgsmaatregelen getroffen. Maar de troepen van Severus, die ongewild door de stroom naar die oever gedreven waren, gingen aan land en begonnen te plunderen. Al het vee dat ze tegenkwamen voerden ze af ter aanvulling van hun voedselvoorraad, en de dorpen op hun route staken ze in brand. Na korte tijd bereikten ze Ctesiphon, waar de grote koning Artabanus zelf aanwezig was.

De Romeinse soldaten overvielen de volkomen verraste Parthen. Ze sloegen iedereen dood die ze tegenkwamen, plunderden de stad en namen alle vrouwen en kinderen mee als krijgsgevangenen. De koning zelf was gevlucht met een groepje ruiters. Zo konden de soldaten zich ook meester maken van zijn schatkamers. Ze roofden alle sieraden en kostbaarheden en begonnen toen aan de terugtocht.

Zo verwierf Severus met meer geluk dan wijsheid toch de eer van een zege op de Parthen. Toen die actie goed en tegen alle verwachting gunstig voor hem was verlopen, zond hij een dagorder aan senaat en volk. Daarin pronkte hij met zijn daden en gaf opdracht schilderingen van zijn gevechten en overwinningen aan te brengen in het openbaar. De senaat kende hem alle mogelijke eerbewijzen toe en eretitels met de namen van de veroverde volkeren.

10. Zorgen van Severus om zijn zoons

Nadat Severus alles in het oosten had afgehandeld keerde hij snel terug naar Rome. In zijn gevolg bevonden zich ook zijn zoons, die al volwassen werden.⁴⁴ Onderweg stelde hij orde op zaken in de pro-

vincies al naar gelang dat nodig was en bezocht hij de garnizoenen in Mysië en Pannonië. Op het eind werd hij door het volk van Rome als triomfator begroet onder geweldige toejuichingen en met groot ceremonieel. Hij hield offerplechtigheden en organiseerde feesten voor het volk, met shows en publiek spektakel. Verder deed hij met gulle hand donaties en liet ook overwinningsspelen houden.

Een paar jaar verbleef hij in Rome.⁴⁵ In die tijd hield hij zich voornamelijk bezig met rechtspraak en bestuur. Ook besteedde hij aandacht aan de opvoeding van zijn zoons en probeerde hij hun zelfbeheersing te leren. Zij waren inmiddels al volwassen, maar hun karakter werd bedorven door het luxueuze leven in Rome: ze waren verslingerd aan theater en renbaan en aan dans. Ook leefden zij met elkaar in onmin. In het begin kwamen de ruzies voort uit kinderlijke jaloezie bij kwartelgevechten, wedstrijden met hanen en onderlinge worstelpartijtjes. Ook hun grote belangstelling voor theater en voordracht bracht hen telkens weer vol jaloezie tegenover elkaar: in niets hadden ze dezelfde smaak, alles wat de een plezierig vond wekte weerzin bij de ander. Bovendien werden ze tegen elkaar opgezet door wederzijdse medestanders en dienaren, die speculeerden op wat jonge mensen aantrekt en hen aanvuurden. Severus merkte het wel en deed zijn best hen met elkaar te verzoenen en tot rede te brengen.

De oudste zoon heette eigenlijk Bassianus, zolang hij geen lid was van de keizerlijke familie.⁴⁶ Maar toen Severus keizer was geworden noemde hij hem Antoninus, omdat hij wilde dat de jongen de naam droeg van keizer Marcus. Hij liet hem ook trouwen, in de hoop hem door een huwelijk tot een meer geregeld leven te brengen. Zijn vrouw was de dochter van de commandant van de pretoriaanse garde.

Die commandant heette Plautianus.⁴⁷ Zijn jonge jaren had hij doorgebracht in zeer eenvoudige omstandigheden. Volgens sommigen is hij toen zelfs verbannen geweest wegens deelname aan opstan-

den en tal van andere misdaden. Hij was een landgenoot van Severus (ook die was namelijk een Libiër⁴⁸) en volgens sommigen zelfs familie van hem. Andere bronnen zijn negatiever: in de bloei van zijn jeugd zou hij diens vriendje zijn geweest. Hoe dan ook, Severus haalde hem weg uit zijn kleine, eenvoudige milieu en bracht hem tot grote waardigheid. Ook bezorgde hij hem gigantische rijkdom door hem de bezittingen te schenken van terechtgestelden. Ja, hij had hem zo ongeveer deelgenoot gemaakt in de keizerlijke macht. Daarvan maakte Plautianus misbruik, en omdat hij in heel zijn optreden voor geen wreedheid of geweld terugdeinsde was hij meer gevreesd dan ooit een magistraat vóór hem. Diens dochter nu liet Severus trouwen met zijn zoon, waarmee hij beide families tot een geheel maakte.

Antoninus was niet bepaald ingenomen met dat huwelijk, hij trouwde meer uit noodzaak dan vrije keus. Hij haatte het meisje en haar vader evenzeer. Hij wilde ook niet met haar slapen of zelfs maar onder een dak wonen en behandelde haar als oud vuil. Haar en haar vader zou hij doden, dreigde hij telkens, zodra hij de macht alleen in handen had. Het meisje vertelde dat telkens door aan haar vader. Haar verhalen over de hatelijke behandeling in haar huwelijk stemden hem bitter.⁴⁹

11. Plautianus en Saturninus

Plautianus zag dat Severus al op jaren was en voortdurend last had van ziekte, en dat Antoninus een onbesuisde, wilde jongeman was. Daarom nam hij diens bedreigingen serieus. Hij wilde hem liever voor zijn met een actie dan afwachten en zelf de dupe worden. Ook tal van andere motieven brachten hem ertoe het keizerschap te ambiëren. Zijn enorme rijkdom bijvoorbeeld, die groter was dan een particulier ooit had bezeten, of zijn populariteit bij de soldaten en het respect van de onderdanen. En er was de manier waarop hij zich in het openbaar presenteerde. Meestal droeg hij de senatorentunica (naar waardigheid was hij ingedeeld bij de oud-consuls die twee-

maal in functie waren geweest), hij had altijd een zwaard bij zich en tooide zich met de onderscheidingsteken van alle ambten tegelijk. Wanneer hij zich op straat vertoonde joeg hij iedereen schrik aan: de mensen die hem zagen aankomen maakten liever een omweg. De mannen die hem voorafgingen riepen luid dat niemand stil mocht blijven staan of naar hem mocht kijken, iedereen moest opzijstappen en de ogen neerslaan.

Severus was niet bepaald verheugd toen hem dit werd bericht. Ook voor hem werd Plautianus intussen lastig en hinderlijk. Daarom beperkte hij diens macht enigszins en probeerde zijn overdreven vertoon af te remmen. Plautianus kon dat niet hebben en waagde zich daarom aan een plan om zelf de macht te grijpen. Daartoe verzong hij het volgende.

Een van zijn krijgstribunen was een zekere Saturninus, een man die altijd buitengewoon gedienschtig was jegens Plautianus. Dat was de rest ook, maar Saturninus had hem door extra grote onderdanigheid compleet voor zich gewonnen. Plautianus zag hem als zijn meest loyale ondergeschikte, de enige die een geheime opdracht voor zich kon houden en uitvoeren. Op een avond, toen iedereen al weg was, riep hij de man bij zich en sprak hem toe.

Nu is het grote moment gekomen! Voor jou om de loyaliteit en de toewijding die je mij altijd hebt betoond volledig te bewijzen. En voor mij om jou naar verdienste te belonen en passende dank aan jou te brengen. Jij hebt nu de keus: worden wat ik nu ben en als mijn opvolger dit commando overnemen, ofwel hier ter plekke sterven als straf voor insubordinatie. Schrik niet voor de dimensies van mijn plan en raak niet van slag door de reputatie van de keizers.

Jij bent als enige bevoegd tot in hun slaapvertrekken te komen, omdat het nu jouw beurt is voor de nachtwacht. Wat jij straks gaat doen zul jij ongemerkt en ongehinderd kunnen volvoeren, want men verwacht niet dat ik zoiets beveel of jij het opvolgt. Mijn opdracht dan is deze: ga naar het keizerlijk paleis. Doe alsof je geheime spoedberichten van mij komt brengen, zorg dat je binnen raakt bij de keizerlijke fa-

milie en dood dan de keizer en zijn zoon. Laat zien dat je durf hebt, dat je een oude man en een jongen in een handomdraai uit de weg kunt ruimen. Doordat je deelt in het risico mag je bij succes ook delen in de hoogste posities.

Toen de krijgtribuun dat hoorde sloeg hem de schrik om het hart. Toch wist hij zijn koelbloedigheid te bewaren, want hij was een intelligent man. Hij was namelijk een Syriër en oosterlingen hebben vaak een scherp praktisch inzicht. Zo ontging het hem niet dat zijn opdrachtgever zijn woede niet meer de baas was. Omdat hij wel wist hoeveel macht Plautianus had weigerde hij niet – dat zou hem de kop kunnen kosten – maar deed alsof hij niets liever wilde en blij was met de opdracht. Hij viel voor Plautianus op de knieën alsof die al keizer was en vroeg een schriftelijke order voor de moord. Dat is namelijk typisch iets van tirannen: als ze iemand uitsturen voor een moord zonder vorm van proces, leggen ze dat meestal schriftelijk vast, zodat zo'n daad toch een officieel tintje krijgt.

Plautianus was volkomen verblind door zijn eerzucht en gaf hem die schriftelijke order. Toen liet hij hem gaan om zijn daad te volbrengen. Hij drukte hem nog op het hart om na de moord op de beide keizers iemand te sturen om hem te roepen voordat de aanslag algemeen bekend werd. Zo zou hij al in het paleis te zien zijn voordat men hoorde van zijn machtsovername.

12. De aanslag op Severus en zijn zoon

Met deze afspraken ging de tribuun weg. Hij liep het hele paleis door, ongehinderd zoals gewoonlijk. Hij beseftte echter dat het onmogelijk was beide keizers te doden, temeer omdat ze in verschillende gebouwen zaten. Daarom begaf hij zich naar het verblijf van Severus en riep de keizerlijke kamerdienaren. Hij vroeg hen om hem aan te dienen bij de keizer: hij had iets te melden waarmee diens leven gemoeid was. Zij meldden dit aan Severus en lieten op diens last Saturninus binnen. Die trad binnen en zei het volgende.

Majesteit, mijn opdrachtgever gelooft dat ik hier ben als uw moordenaar en beul, ikzelf bid en wens dat het is als uw redder en weldoener! Plautianus heeft het voorzien op de troon en heeft mij bevolen u en uw zoon te vermoorden. En dat niet alleen mondeling maar ook schriftelijk, deze order is het bewijs. Ik heb het inderdaad bevolgd, om te voorkomen dat de opdracht naar een ander zou gaan als ik weigerde. Nu ben ik hier gekomen om u dit te melden. Dit roekeloze plan mag niet verborgen blijven.

De woorden van Saturninus en zijn tranen konden Severus niet direct overtuigen. Zijn genegenheid voor Plautianus zat diep en hij vertrouwde de zaak niet: misschien zat er wat achter, misschien was het niet echt. Ja, het was natuurlijk iets van zijn eigen zoon: die had uit vijandschap tegen Plautianus en diens dochter een complot tegen hem bedacht, een beschuldiging die hem het leven moest kosten.

Daarom liet hij zijn zoon komen en beschuldigde hem. Wat een intrige! En dat tegen tegen een vriend en familielid! De zoon begon met een plechtige eed: hij wist absoluut niets van wat hier werd verteld. Toen de krijgstribuun bij zijn verhaal bleef en de order liet zien, vroeg Antoninus hem dringend met bewijzen te komen. Saturninus zag in welke gevaarlijke situatie hij was geraakt. Hij schrok van Severus' sympathie voor Plautianus en wist dat hem een verschrikkelijke dood te wachten stond als diens toelag verborgen bleef en niet werd bewezen. Daarom sprak hij als volgt.

Majesteit, wat wilt u voor duidelijker bewijs of evidentere aanwijzing? Geeft u mij dan verlof het paleis uit te gaan en een van mijn vertrouwelingen te laten rapporteren aan Plautianus dat de opdracht is uitgevoerd. Hij zal dat geloven en hierheen komen. Hij zal denken dat er geen keizer meer in het paleis is, zodat hij het in bezit kan nemen. En is hij eenmaal hier, dan is het verder aan u de waarheid te achterhalen. Geeft u wel bevel dat het overal in het paleis volkomen rustig moet zijn. Anders merkt hij misschien was er gaande is en keert hij om.

Na deze woorden gaf hij aan een van zijn beste vertrouwelingen de opdracht aan Plautianus te melden dat hij zo snel mogelijk moest komen: beide keizers waren dood, hij kon het beste in het paleis zijn voordat het volk erachter kwam. Als de burcht⁵⁰ in zijn bezit was en de opvolging geregeld, zou iedereen hem moeten gehoorzamen, graag of niet. Hij hoefde dan geen keizer meer te worden, hij was het dan al.

Plautianus vertrouwde die woorden en zag zijn wensen al in vervulling gaan. Als veiligheidsmaatregel trok hij een harnas aan, maar wel verborgen onder zijn gewone kleding. Het was al laat op de avond toen hij zijn wagen besteeg en zich naar het paleis haastte, onder begeleiding van een kleine groep officieren. Die verkeerden in de veronderstelling dat hij voor een spoedopdracht bij de keizers was ontboden.

Eenmaal aangekomen bij het paleis ging hij ongehinderd naar binnen, de wachtposten wisten van niets. Daar kwam de krijgstruun hem al tegemoet en begroette hem als keizer, nam hem beleefd bij de hand en voerde hem mee naar een vertrek. Daar lagen de lijken van beide keizers, zei hij.

Severus had daar intussen enkele soldaten van zijn lijfwacht opgesteld om hem bij binnenkomst te grijpen. Zo zag Plautianus, die met andere verwachtingen de kamer in ging, daar beide keizers staan. Hij werd gegrepen en stevig vastgehouden. Geheel van zijn stuk gebracht begon hij te bidden en smeken. En hij verdedigde zich: het waren allemaal leugens, zei hij, er was een complot tegen hem opgezet, het was allemaal bedacht. Severus hield hem verwijtend de vele weldaden en eerbewijzen voor die hij had ontvangen. Maar toen Plautianus hem herinnerde aan zijn vroegere trouw en toewijding kwam de keizer van lieverlee weer onder invloed van zijn woorden. Totdat ineens Plautianus' kleding verschoof en een deel van het harnas zichtbaar werd. Dat zag Antoninus en jong, impulsief en onbesuisd als hij was, en met zijn natuurlijke afkeer van

de man riep hij uit: ‘Maar dat zijn nu twee feiten! Wat heb je daarop te zeggen?’ s Avonds ongenodigd bij de keizer komen en dan nog wel dit harnas! Wat heeft dat te betekenen? Wie komt er nu volledig bewapend naar een diner of feest?’

Met die woorden gaf hij de krijgstribuun en andere aanwezige militairen opdracht hun zwaard te trekken en Plautianus te doden. Zij gehoorzaamden de jonge keizer zonder aarzelen. Ze staken hem dood en wierpen het lijk op straat, zodat iedereen het kon zien en zijn haat erop kon koelen.

Dit was dan het einde van Plautianus. Bij leven kende hij onvervulbare hebzucht naar alles, bij zijn einde vervulde zijn dienaar de opdracht niet.⁵¹

13. Aanhoudend wangedrag van Severus' zoons

Voor het vervolg stelde Severus twee commandanten aan over de garde.⁵² Zelf bracht hij zijn tijd voornamelijk door in de paleizen buiten de stad en in de kuststreken van Campanië, waar hij zich bezighield met rechtszaken en het staatsbestuur. Zodoende wilde hij ook zijn zoons afhouden van het leven in Rome en leren te genieten van een normaal leven. Hij zag namelijk dat zij verzot waren op theater, meer dan voor keizers passend is. Hun grote interesse daarvoor en hun rivaliteit, waardoor ze steeds tegenover elkaar stonden en van mening verschilden, beheerste heel het denken van de broers. Het was een voortdurende bron van ruzie en vijandschap.

Voor al Antoninus was onverdraaglijk sinds hij zich had ontdaan van Plautianus. Respect en vrees voor zijn vader weerhielden hem er nog van tot het uiterste te gaan, maar Plautianus' dochter, zijn vrouw, probeerde hij op alle mogelijke manieren de dood in te jagen. Severus verbande haar met haar broer naar Sicilië, en gaf voldoende middelen mee om daar in overvloed te kunnen leven. Hierin volgde hij het voorbeeld van keizer Augustus, die ook zo had

gehandeld met de kinderen van Antonius⁵³ toen die zijn vijand was geworden.

Severus deed voortdurend zijn best zijn zoons tot elkaar te brengen en spoorde hen aan tot eendracht en samenwerking. Daarbij haalde hij oude mythen en tragedies aan en hield hun steeds de rampen voor die komen van onenigheid tussen vorstenzonen. De schatkamers en tempels lagen allemaal vol geld, zo liet hij zien, het was zo'n rijkdom en macht dat een aanval van buitenaf geen reëel gevaar was. En ook privé beschikten ze over zoveel dat ze de soldaten royaal en rijkelijk konden belonen. Verder was de troepenmacht in Rome verviervoudigd⁵⁴ en lag er voor de stad een enorm leger. Geen troepenmacht in het buitenland kon daar tegenop, niets kon eraan tippen qua mankracht, fysieke kwaliteiten en beschikbare middelen. Maar dat was allemaal nutteloos, zei hij, wanneer zij samen ruzie bleven maken. Want dat betekende burgeroorlog.

Zo sprak hij vaak met hen. Soms smekend, dan weer dreigend, hij trachtte ze tot rede te brengen en te laten samenwerken. Maar zijn zoons wilden niet luisteren en stribbelden tegen, het ging van kwaad tot erger. Ze waren in de kracht van hun jeugd en door hun macht als vorst hadden ze een onverzadigbare drang naar alle mogelijke genoegens. En wederzijdse aanhangers trachtten hen daarbij voor zich te winnen. Die waren niet alleen behulpzaam bij het najagen van begeerten en bij de schandelijkste excessen, maar ze bedachten ook telkens weer iets nieuws om hun favoriet te plezieren en diens broer te irriteren. Wel heeft Severus een aantal mensen gestraft die hij op dergelijke diensten had betrap.

14. Expeditie naar Brittannië

Terwijl Severus zich druk maakte over het leven van zijn zoons en hun ongepaste belangstelling voor theater kwam er bericht van de gouverneur⁵⁵ van Brittannië. De barbaren daar waren in opstand, trokken plunderend het land door en richtten op grote schaal ver-

woestingen aan. Er was dus troepenversterking⁵⁶ nodig ter bescherming van de provincie, ofwel de keizer moest in eigen persoon komen.

Voor Severus kwam dit nieuws niet ongelegen. Hij was al roemzuchtig van karakter en na de zeges in het oosten en noorden met bijbehorende eretitels wilde hij ook graag een triomf over Brittannië. Maar de voornaamste reden was dat hij zijn zoons wilde weghalen uit Rome. Het sobere soldatenbestaan, ver weg van het luxeleventje in de stad, zou op hen vast ontnuchterend werken. En zo gelastte hij een expeditie naar Brittannië. Zelf was hij intussen op jaren en leed hij aan jicht, maar psychisch was hij sterker dan welke jongeman ook.

Het grootste deel van de tocht moest hij afleggen in een draagstoel. Nergens bleef hij lang om te rusten en zo volbracht hij de reis met zijn zoons sneller dan zijn komst kon worden gemeld of verwacht. Ze staken de Oceaan over en gingen in Brittannië aan land. Daar bereidde Severus zich voor op de oorlog middels een algemene mobilisatie, waarmee hij een grote legermacht op de been bracht.

De Britten waren verbijsterd over de plotselinge aanwezigheid van de keizer. En toen ze hoorden van die enorme troepenconcentratie zonden ze een delegatie naar hem toe om te spreken over vrede. Zij wilden zich ook verdedigen voor hun eerdere fouten. Maar Severus zocht naar redenen voor uitstel, hij had geen zin in een mars terug naar Rome. Bovendien wilde hij een zege en eretitel 'Overwinnaar der Britten' erbij hebben. Daarom stuurde hij het gezantschap onverrichter zake weg en maakte zich op voor de strijd. Met name probeerde hij een systeem van pontonbruggen aan te leggen in de moerassen. Doel was dat de soldaten er veilig en gemakkelijk overheen konden en een vaste ondergrond kregen, waarop ze stevig zouden staan bij het vechten.

Brittannië loopt namelijk grotendeels onder door het continue getij van de Oceaan en wordt daardoor moerassig. De barbaren zwemmen in die plassen en waden erdoorheen, nat tot hun middel. Ze zijn grotendeels naakt en hebben daarom geen last van het modderige water. Gebruik van kleding is er helemaal onbekend,⁵⁷ ze tooien hun flanken en hals met ijzer. Dat beschouwen ze namelijk als sieraad en teken van rijkdom, zoals andere barbaren goud. Ook tatoeëren ze hun lichaam met bonte afbeeldingen en allerlei dierenfiguren. Dat is ook de reden dat ze geen kleren dragen: ze willen die afbeeldingen op hun lichaam niet bedekken. Ze zijn uiterst vechtlustig en bloeddorstig. Hun enige wapens zijn een smal schild en een speer, en een zwaard dat aan hun naakte lijf hangt. Het gebruik van harnas of helm kennen ze niet: die vinden ze maar hinderlijk bij het oversteken van de moerassen. Door de dikke mist die daaruit opstijgt is de lucht in Brittannië altijd betrokken.

Dat nu waren de omstandigheden waarvoor Severus maatregelen nam. Hij zorgde voor alles wat nuttig was voor het Romeinse leger en wat een aanval van de barbaren zou schaden of belemmeren. Zodra de oorlogsvoorbereidingen volgens hem naar tevredenheid waren afgerond, liet hij de jongste van zijn zoons, Geta genaamd, in de Romeinse provincie achter. De jongen moest daar recht spreken en het bestuur behartigen,⁵⁸ en hij gaf hem een raad van advies bestaande uit oudere vrienden. Maar Antoninus nam hij mee op zijn expeditie tegen de barbaren.

Het leger stak het geheel van grachten en versterkingen over die de grens markeren van het Romeinse gebied. Daarachter kwam het tot veelvuldige gevechten en schermutselingen, waarbij de barbaren op de vlucht werden gedreven. Maar vluchten was voor hen gemakkelijk, ze verstopten zich in kreupelhout en moerassen dankzij hun kennis van het terrein. Dat alles werkte tegen de Romeinen en maakte dat de oorlog langer duurde.

15. Severus opgevolgd door Antoninus

Toen werd de bejaarde Severus langdurig ziek. Daardoor was hij gedwongen in zijn kwartier te blijven. Bij wijze van proef stuurde hij Antoninus met de troepen mee om de militaire operaties te leiden.⁵⁹ Die interesseerde zich echter maar matig voor de strijd tegen de barbaren. Wel deed hij zijn best de troepen voor zich te winnen en iedereen ertoe te brengen alleen om te zien naar hem. Heel zijn streven was erop gericht de alleenheerschappij te krijgen en zijn broer in een kwaad daglicht te stellen. En zijn vader, met zijn lange ziekbed en die trage gang naar de dood? Die vond hij maar lastig en een sta-in-de-weg. De jongeman probeerde zelfs doktoren en dienaars ertoe te brengen bij de verzorging van de oude man dingen verkeerdt te doen, zodat hij sneller van hem verlost zou zijn.⁶⁰

Maar moeizaam overleed Severus dan toch, vooral gebroken door verdriet.⁶¹ Militair gezien had hij roemvoller geleefd dan alle eerdere keizers. Niemand voor hem heeft zoveel lauweren verworven in burgeroorlogen tegen vijanden en in buitenlandse oorlogen tegen barbaren. Achttien jaar heeft hij geregeerd. Bij zijn dood waren zijn zoons en opvolgers nog op jonge leeftijd. Hij liet een groter vermogen na dan iemand ooit tevoren en een militaire macht waartegen geen leger was opgewassen.

Na de dood van zijn vader nam Antoninus het gezag in handen en begon meteen met de liquidatie van het hele huispersoneel. En hij doodde de artsen die zijn bevel niet hadden opgevolgd om door verkeerde handelingen de dood van zijn vader te bespoedigen. Ook zijn leermeesters en die van zijn broer doodde hij, vanwege hun onophoudelijke verzoeken om toch de vrede te bewaren. Niemand liet hij in leven die bij de oude man in de gunst had gestaan of hem had gediend.

Met persoonlijke giften en enorme beloften probeerde hij de commandanten van de troepen te bewerken. Hij wilde dat zij hun man-

schappen zouden overhalen hem uit te roepen tot enige keizer en hij bleef maar zoeken naar middelen om zich te ontdoen van zijn broer. Maar het lukte niet het leger op zijn hand te krijgen. De troepen bleven trouw aan de herinnering aan Severus, en omdat ze beide broers van jongs af als gelijken hadden zien opgroeien, bleven ze ook gelijke gedienschtigheid en loyaliteit aan hen bewijzen.⁶²

Zo kwam Antoninus bij zijn soldaten dus niet verder. Daarom begon hij onderhandelingen met de barbaren, sloot vrede en accepteerde hun waarborgen daarvoor.⁶³ Vervolgens ontruimde hij hun gebied en maakte van toen af haast met de terugkeer naar zijn broer en moeder.

Zodra ze weer bijeen waren, probeerde hun moeder de broers weer tot elkaar te brengen, zoals ook hoge ambtenaren deden en de adviesraad van vrienden van hun vader. Antoninus zag wel dat iedereen zijn plannen tegenwerkte. En zo liet hij zich meer noodgedwongen dan van harte overhalen tot vrede en vriendschap met zijn broer. Maar het was meer schijn dan realiteit.

Zo oefenden dus beiden met gelijke bevoegdheid het gezag uit en maakten plannen voor vertrek uit Brittannië. Ze wilden het stoffelijk overschot van hun vader zo spoedig mogelijk overbrengen naar Rome. Het lichaam was gecremeerd en de as zat vermengd met fijne reukwerken in een albasten urn. Die urn zouden zij meenemen naar Rome om bij te zetten in het keizerlijk mausoleum.⁶⁴

Als 'Overwinnaars der Britten' voerden zij het leger mee, staken de Oceaan over en bereikten zo de kust van Gallië.

Het overlijden van Severus en de machtsovername door zijn zoons zijn in dit boek beschreven.

BOEK 4

DE REGERING VAN GETA EN ANTONINUS

1. Ontvangst van de keizers in Rome

De daden van Severus tijdens zijn achttienjarig bewind zijn beschreven in het vorige boek.

Zijn zoons, inmiddels volwassen, haastten zich met hun moeder naar Rome. Al onderweg leefden ze in voortdurende onmin. Ze overnachtten niet in dezelfde herbergen en gebruikten niet samen de maaltijd. Bij alles wat ze aten en dronken waren ze vol achterdocht, bang dat de een de ander voor zou zijn en hem ongemerkt gif zou toedienen of dienaren daartoe zou overhalen. Die onrust was een extra reden om de reis te bespoedigen.

Beiden hoopten op een onbekommerder leven als ze eenmaal in Rome waren. Daar zouden ze het paleis verdelen en kon ieder in dat ruime en uitgestrekte complex, dat groter is dan welke stad ook, zijn eigen gang gaan.

Bij aankomst in Rome¹ begroette de bevolking hen met lauwertakken in de hand en er was een welkomstwoord namens de senaat. Zelf gingen ze voorop in de stoet, bekleed met het keizerlijke purper, gevolgd door de consuls van dat moment, die de urn droegen met de stoffelijke resten van Severus. Al wie de nieuwe keizers kwam begroeten liep aansluitend door tot bij de urn en maakte ook daar een diepe buiging. Vervolgens gingen zij voor in een processie met de urn en zetten die bij in de tempel waar de gewijde graftombes zijn van Marcus en eerdere keizers. Ten slotte brachten zij de bij de intocht van een keizer gebruikelijke offers en begaven zich naar het paleis.

Ze verdeelden de ruimten en woonden er apart. Alle toegangen die uit het zicht lagen werden afgesloten, alleen de officiële hoofdingangen bleven voor algemeen gebruik opengesteld. Beiden hielden er een eigen lijfwacht op na en ze vertoonden zich nooit samen, tenzij soms even in het openbaar.

Het eerste wat zij deden was de laatste eer bewijzen aan hun vader.

2. Apotheose

Bij de Romeinen is het gangbaar keizers die bij hun dood kinderen als opvolgers hebben te vergoddelijken. Dat eerbewijs noemen ze de ‘apotheose’.² Het is een soort publiek rouwbetoon in heel de stad, in combinatie met feest en eredienst.

Het lichaam van de dode krijgt een normale, zij het extra kostbare begrafenis. Daarna maakt men een nauwkeurig gelijkend wassen beeld van de overledene en legt dat op een enorm rustbed van ivoor op hoge poten. Dat wordt dan geplaatst in de poort van het paleis, met goudbestikte kleden eronder. Het beeld ziet eruit als een zieke en heeft een bleke gelaatskleur. Aan weerszijden van het rustbed zitten het grootste deel van de dag links de voltallige senaat, in het zwart gekleed,³ en rechts alle dames die bijzonder aanzien genieten wegens hoge functies van hun mannen of vaders. Geen van de vrouwen ziet men gouden sieraden of halssnoeren dragen, maar ze zijn gekleed in eenvoudige witte gewaden en zien eruit als dames in de rouw.

De hier beschreven ceremonies duren zeven dagen lang. Regelmatig komen artsen langs en gaan naar het rustbed. Zij doen alsof ze de zieke onderzoeken en zeggen dan telkens dat zijn toestand is verergerd. Als ten slotte de dood is geconstateerd, nemen de meest vooraanstaanden uit de ridderstand en een selecte groep jongeren uit de senatorenstand het rustbed op en dragen het langs de Via Sacra⁴ naar het oude forum, waar het wordt neergezet. Dit is de plaats

waar Romeinse ambtenaren na hun ambt de zuiveringseed afleggen.⁵ Aan weerszijden zijn tribunes opgesteld. Op een ervan staat een koor van jongens uit de aanzienlijkste en oudste families, op de tegenoverliggende een koor van voornamen dames. Beide koren zingen lijkzangen en lofliederen op de overledene, getoonzet op plechtige en treurige melodieën.

Vervolgens wordt het rustbed weer opgenomen en naar het Marsveld⁶ gedragen, waar inmiddels op het vlakste deel van het terrein een vierkant bouwwerk is opgetrokken: een constructie van zware balken zonder verdere materialen, in de vorm van een huis. Dat hele bouwsel is binnenin gevuld met rijshout, terwijl de buitenkant is versierd met goudbestikte kleden, reliëfs in ivoor en veelkleurige schilderijen. Erbovenop staat zo'n zelfde constructie, gelijk in vorm en versiering maar kleiner, met breed openstaande vensters en deuren. Daarop komen nog een derde en vierde laag, steeds kleiner dan de voorgaande en daarop ten slotte de laatste en kleinste. Je zou de vorm van het gehele bouwwerk kunnen vergelijken met die van een wachttorens bij een haven, die 's nachts door zijn vuurschepen naar een veilige ankerplaats leidt. De meeste mensen spreken van een Faros.⁷

Men brengt het rustbed omhoog tot de tweede laag en zet het daar neer. Alle reukwaren en parfums ter wereld, alle vruchten, kruiden of sappen die aangenaam geuren, worden naar boven gebracht en daar in grote hoeveelheden verspreid. Iedere provincie, iedere stad, ieder persoon van aanzien of hoge positie stelt er een eer in zulke reukwaren als geschenk te zenden, als laatste eerbewijs voor de keizer. Zodra de reukwaren hoog zijn opgestapeld en de hele ruimte ermee is gevuld, wordt rond het gebouw een ruitersparade gehouden. Heel de ridderstand⁸ rijdt strak geformeerd in cirkelbewegingen rond het gebouw, dravend op het ritme van de Pyrrische dans.⁹ Ook strijdvaardigen rijden eromheen in dezelfde formatie. De bestuurders zijn gekleed in purper omzoomde toga's en dragen maskers die de meest vermaarde Romeinse generaals en keizers uitbeelden.¹⁰

Na deze ceremonie neemt de troonopvolger een brandende fakkel en houdt die bij de toren. Ook de overige aanwezigen steken overal rondom het vuur aan. Het hele bouwwerk vat snel vlam en brandt gemakkelijk vanwege de massa rijshout en reukwaren binnenin. Tegelijkertijd wordt uit de hoogste en kleinste laag, als uit een soort borstwering, een adelaar losgelaten om samen met de vlam op te stijgen in de lucht. De Romeinen geloven dat die adelaar de ziel van de keizer naar de hemel brengt. Vanaf dat moment geniet die keizer dezelfde verering als de andere goden.

3. Blijvende conflicten tussen Antoninus en Geta

Na deze plechtige vergoddelijking van hun vader keerden de keizers terug naar hun paleis. Sindsdien leefden ze in openlijke vijandschap. Ze haatten elkaar, intrigeerden tegen elkaar. Beiden lieten geen middel onbeproefd om de ander uit de weg te ruimen en de alleenheerschappij te verwerven.

Er kwam ook een duidelijke scheiding der geesten in de stad bij iedereen met aanzien of een hoge positie. Bij hen maakte elk van beide keizers gebruik van geheime, persoonlijke brieven. Beiden dongen ze naar de gunst en deden royale beloften om mensen aan hun kant te krijgen. Het merendeel koos voor Geta. Die toonde namelijk de schijn van normaal gedrag en deed bescheiden en welwillend tegen mensen die bij hem kwamen. Zijn belangstelling was ook op meer serieuze zaken gericht. Zo zocht hij contact met mannen die bekendstonden om hun geleerdheid¹¹ en had hij interesse in training en sport voor vrije mensen. Omdat hij behulpzaam en vriendelijk was in de omgang wekte hij bij de meerderheid sympathie en vriendschap vanwege zijn reputatie en goede naam.

Antoninus evenwel was in heel zijn optreden fel en agressief. Hij hield zich ver van de genoemde activiteiten en deed zich voor als vriend van het soldatenleven en de oorlog. In alles ging hij woest

te werk, meer met dreigementen dan met argumenten, en als hij vrienden won was dat door vrees, niet sympathie.

Bij die openlijke vijandschap tussen beide broers in alles wat ze deden, tot de meest futiele zaken aan toe, trachtte hun moeder hen te verzoenen. Op een dag besloten ze het rijk op te splitsen, zodat ze elkaar niet in Rome zouden blijven belagen.

Ze riepen de adviseurs van hun vader¹² bijeen en besloten in aanwezigheid van hun moeder tot een verdeling van de macht. Antoninus zou alle gebieden in Europa onder zijn bestuur krijgen, en het continent ertegenover, heel het gebied dat Azië heet, zou gaan naar Geta. Beide continenten waren ook al door een soort goddelijke voorzienigheid gescheiden, zeiden ze erbij, namelijk door het water van de Propontis.¹³ Het behaagde hun voorts dat Antoninus een legermacht stationeerde in Byzantium, en Geta in Chalcedon in Bithynië. Die legers tegenover elkaar zouden over en weer het rijk beschermen en invasies vanaf de overkant verhinderen. Verder dunkte het hun goed dat senatoren uit Europa daar bleven en die uit het oosten meegingen met Geta. Antiochië of Alexandrië zou passend zijn, aldus Geta, als hoofdstad voor zijn rijk, aangezien die steden in grootte weinig verschilden van Rome. Wat de gebieden in het zuiden betreft, Mauretanië en Numidië en het aan Libië grenzende gebied¹⁴ zouden naar Antoninus gaan, alles ten oosten daarvan zou vallen onder Geta.

Terwijl zij die plannen uiteenzetten keek iedereen mismoedig naar de grond. Daarop nam Julia het woord.

Land en zee, lieve zoons, willen jullie verdelen, daar hebben jullie iets op bedacht: de continenten zijn gescheiden, zeggen jullie, door de tussenliggende Pontus-stroom.¹⁵ Maar jullie moeder? Hoe willen jullie die scheiden? Hoe moet ik, ongelukkige vrouw, mijzelf verdelen of opsplitsen? Dood mij dus maar eerst, dan kan ieder zijn helft van mij bij zich begraven. Dan ben ik samen met land en zee over jullie verdeeld!¹⁶

Zo sprak zij onder tranen en gejammer. Ze sloeg haar armen om beide jongens heen en nam hen onder de arm, probeerde hen te verzoenen. Iedereen voelde groot medelijden en het beraad werd beëindigd. Het plan werd verworpen, beiden gingen terug naar hun deel van het paleis.

4. Broedermoord op Geta

De onderlinge haat en vijandschap namen echter nog toe. Bij militaire of civiele benoemingen schoof elk een eigen vriend naar voren, bij rechtspraak was hun oordeel tegengesteld, wat de beklaagde soms fataal werd: hun rivaliteit ging boven de gerechtigheid. Ook bij publieke shows steunden zij rivaliserende partijen.¹⁷ En ze bedachten alle mogelijke intriges en probeerden wijnschenkers en koks zover te krijgen dodelijk vergif te gebruiken. Maar geen van beiden schoot veel op, want beiden waren steeds op hun hoede en lieten zich zwaar bewaken.

Ten slotte verloor Antoninus zijn geduld. Uit verlangen naar alleenheerschappij besloot hij alles op alles te zetten met het zwaard, door bloedvergieten. Heimelijke aanslagen hadden niets opgeleverd, hij moest nu een hachelijke wanhoopsdaad begaan, vond hij, het kon niet anders.

Op een keer waren de broers samen bij hun moeder, Geta uit liefde voor haar, Antoninus voor de beoogde aanslag. Toen doorstak hij zijn broer. Geta werd dodelijk getroffen, zijn bloed stroomde over de borst van zijn moeder en hij overleed.

Na de moord liep Antoninus met grote stappen de kamer uit en rende door het hele paleis, schreeuwend dat hij was ontsnapt aan een groot gevaar, hij had het er amper levend van afgebracht! De paleiswachters gaf hij bevel hem in hun midden te nemen en te escorteren naar de kazerne. Daar zat hij veilig, daar had hij bewaking, want bleef hij in het paleis dan werd dat zijn dood! De soldaten ge-

loofden hem, ze wisten niet wat zich binnen had afgespeeld, en liepen vlug met hem mee toen hij zo voortrende. Het volk raakte in paniek bij dat tafereel: een keizer bij avondval in volle vaart dwars door de stad.¹⁸

Eenmaal in de kazerne stormde hij de tempel binnen waar de vaandels en de godenbeelden van de garde werden vereerd. Daar wierp hij zich op de grond, sprak woorden van dank en bracht een offer voor zijn redding. Het nieuws bereikte de soldaten toen zij al een bad namen of lagen te slapen. Hevig ontdaan liepen ze bij de tempel te hoop.

Daarop kwam Antoninus naar buiten. Hij vertelde niet meteen wat er gebeurd was, maar bleef roepen dat hij was ontsnapt aan een gevaarlijke aanslag van een man die staatsvijand was en zijn persoonlijke vijand (hij bedoelde zijn broer) en dat hij met moeite in een hevig gevecht de vijanden had overmeesterd. Daarbij hadden de beide broers in levensgevaar verkeerd, maar het lot had althans een van hen gespaard om keizer te zijn. Hij hield het bij dat soort toespeelingen, want hij wilde de toedracht liever laten doorschemeren dan expliciet benoemen.

Ter gelegenheid van zijn redding en alleenheerschappij beloofde hij de soldaten vijftienghonderd Attische drachmen de man.¹⁹ Tevens verhoogde hij de soldij met vijftig procent. En ze konden het geld onmiddellijk gaan incasseren, zei hij, bij de tempels en openbare kassen. Zo gooide hij in één dag alles over de balk wat Severus had vergaard en opgetast in achttien jaar van andermans ongeluk.

De soldaten begrepen intussen wel hoe de vork in de steel zat, de moord was bekendgemaakt door weggevlucht paleispersoneel. Maar bij het horen van die enorme bedragen riepen zij Antoninus uit tot enige keizer en verklaarden Geta tot staatsvijand.

5. Antoninus in de senaat

Die nacht bleef Antoninus in de tempel van de kazerne. Zodra hij zijn zelfvertrouwen terug had en door zijn giften de soldaten voor zich had gewonnen, ging hij naar het senaatsgebouw met heel de garde om zich heen, zwaarder bewapend dan gebruikelijk bij een escorte van een keizer. Hij trad binnen, offerde en nam plaats op de keizerlijke zetel. Toen sprak hij als volgt.

Berichten over moord op een verwant, ik besef het, wekken altijd afschuw. Men hoeft het begrip maar te horen of men staat klaar met een scherpe veroordeling. En als vanzelf is er medelijden met de slachtoffers en haat jegens de daders. Want de verliezer lijdt onrecht, lijkt het, terwijl de winnaar onrecht doet.

Maar als je objectief kijkt, zonder vooropgezette sympathie voor het slachtoffer, en dan zoekt naar de oorzaak en achtergrond, kom je misschien tot een andere conclusie. Namelijk dat het logisch, ja, onontkoombaar is dat iemand in gevaar liever zichzelf verdedigt dan passief blijft. Anders krijgt het slachtoffer, afgezien van zijn ongeluk, ook het verwijt van lafheid, en blijft de winnaar niet alleen in leven maar wordt hij ook geprezen om zijn moed.

Wat mijn broer allemaal tegen mij heeft beraamd, met vergif en met alle mogelijke list en lagen, daar kunt u achter komen via verhoren onder foltering. Met het oog daarop heb ik het personeel van zijn hofhouding bevolen hier aanwezig te zijn, zodat u de waarheid kunt achterhalen. Sommigen van hen zijn al verhoord, u kunt kennismaken van het verslag. Het draaide erop uit dat hij een aanval op mij heeft gedaan, bij mijn moeder, met een bewapende troep die hij speciaal daarvoor had meegebracht. Maar ik had dat plan met voorzienende blik scherp doorzien en heb mij verdedigd als tegen een vijand. Want nee, zijn denken en daden waren niet meer die van een broer.

Je verdedigen tegen belagers is niet alleen gerechtvaardigd maar ook normaal. Denk aan Romulus, de stichter van deze stad,²⁰ die niet kon verkroppen dat zijn broer zich keerde tegen zijn grote werk. En dat ging alleen nog over spot. En dan zwijg ik over Germanicus, de broer van Tiberius, en Britannicus, de broer van

Nero, en Titus, de broer van Domitianus.²¹ Zelfs Marcus, die zich toch liet voorstaan op zijn filosofie en zijn humane opvattingen, heeft het arrogante optreden van zijn schoonzoon Lucius niet geduld, maar zich van hem ontdaan door een heimelijk complot.²²

Zo heb ook ik gehandeld. Toen er een moordaanslag was voorbereid, toen het zwaard al tegen mij was geheven, heb ik mij verdedigd tegen de vijand. Ja, die benaming heeft hij verdiend voor zijn optreden!

U moet nu eerst de goden danken dat zij althans één van uw keizers hebben behouden. En daarna moet het uit zijn met die verschillende sympathieën en opinies! U moet opzien naar één man, u moet leven zonder zorgen. Alleenheerschappij is van Jupiter: bij de goden heeft hij die zelf, bij de mensen geeft hij die aan één!

Zo sprak hij met luide stem, barstend van woede en met dreigende blikken naar de vrienden van Geta.²³ Zo liet hij de toehoorders sidderend en bleek van schrik achter en keerde terug naar het paleis.

6. Bloedig schrikbewind in Rome

Meteen volgden executies van alle vertrouwelingen en vrienden van Geta, en van zijn paleisstaff.²⁴ Ook alle bedienden werden gedood. Leef tijd was geen reden om iemand te sparen, zelfs niet bij kleine kinderen. De lijken werden weggesleept en daarbij op alle mogelijke manieren geschonden, dan op karren geladen en buiten de stad gebracht, waar ze in stapels werden verbrand of willekeurig waar gedumpt. Niemand die ook maar iets met Geta te maken had gehad overleefde.

Atleten en wagenmenners en artiesten in elke vorm van kunst en dans, alles waar Geta graag naar had geluisterd of gekeken, werd vernietigd. In de senaat werden de meest vooraanstaanden en vermogenden ter dood gebracht als 'vrienden van Geta'. Geringe of fictieve redenen volstonden, het lag er maar aan wie hen aangaf.

Ook de zuster van Commodus, intussen een oudere dame, die door alle keizers in ere was gehouden omdat zij de dochter van Marcus was, liet hij doden.²⁵ Als reden droeg hij aan dat zij bij Geta's moeder had durven huilen om de moord op haar zoon. Zijn echtgenote (de dochter van Plautianus), die op Sicilië verbleef,²⁶ zijn neef (een naamgenoot van keizer Severus),²⁷ de zoon van Pertinax,²⁸ de zoon van Commodus' zuster Lucilla,²⁹ en iedereen die verwant was aan een keizer of stamde uit een oudadellijk geslacht in de senaat: hij roeide ze allemaal uit.

Daarna richtte hij zich op de provincies en liet daar gouverneurs en stadhouders doden, steeds als 'vrienden van Geta'. Iedere nacht volgden weer moorden op personen van allerlei rang. Zo liet hij de priesteressen van Vesta levend begraven, omdat zij 'hun maagdelijkheid niet hadden bewaard'.³⁰

En het toppunt, een daad zonder precedent, was wel dit. Hij zat eens naar de paardenrennen te kijken toen het publiek moest lachen om een jockey die Antoninus' favoriet was. Antoninus voelde zich persoonlijk beledigd en gaf de soldaten bevel in te stormen op de menigte en degenen die de jockey hadden uitgejouwd af te voeren en te doden. Zo hadden de soldaten alle vrijheid voor geweld en roof. Zij keken niet eens meer wie er zo brutaal hadden geroepen – het was ook onmogelijk de schuldigen te vinden te midden van zoveel publiek, niemand wilde bekennen – maar sleurden willekeurig mensen mee en doodden hen. Of ze ontnamen hun alle bezit bij wijze van losgeld en spaarden hen nog net.

7. Stoere legeraanvoerder

Door dat soort optreden kreeg Antoninus last van schuldgevoelens. Bovendien had hij een hekel aan het leven in de stad, en daarom koos hij voor vertrek uit Rome.³¹ De officiële reden was: reorganisatie van de legers en inspectie van de provincies.

Na vertrek uit Italië kwam hij aan bij de oever van de Donau. Daar wijdde hij zijn aandacht aan het bestuur van het noordelijke deel van het rijk en aan lichamelijke oefening. Zo deed hij aan paardenrennen en joeg van nabij op allerlei wilde dieren.³² Aan rechtspraak deed hij weinig, maar hij had de gave een geschil snel te doorzien en op betogen trefzeker te reageren. Hij won ook de sympathie van de Germanen achter de grens³³ en zelfs hun vriendschap, zodat hij hulptroepen van hen kreeg en ook een lijfwacht van Germanen kon formeren, een elitecorps van sterke, knappe kerels. Vaak deed hij zijn Romeinse mantel uit en trok Germaanse overkleding aan. Zo vertoonde hij zich ook in een mantel met zilverstiksel naar de Germaanse mode en droeg hij een blonde pruik in Germaanse haarstijl. De barbaren vonden dat mooi en mochten hem bijzonder graag.

Ook bij de soldaten was hij populair, vooral door de gratificaties die hij met gulle hand verstrekke en verder doordat hij helemaal leefde als soldaat. Moest er een gracht worden gegraven? Hij stak als eerste de spade in de grond, en zo ook om een brug te slaan of een kuil te dempen. Bij iedere klus die handenarbeid of inspanning vereiste stond hij vooraan.

Zijn tafel was eenvoudig gedekt, soms had hij zelfs houten tafelerci. Zijn brood was zelfgebakken: hij maalde eigenhandig graan, genoeg voor zichzelf, maakte deeg en bakte het op een kolenvuur. Dat was dan zijn voedsel. Verder onthield hij zich van alle luxe. Het allergeedkoopste, wat zelfs voor de armste soldaten bereikbaar was, dat gebruikte hij. De soldaten noemden hem eerder 'kameraad' dan keizer, en hij deed alsof hij dat prettig vond. Meestal ging hij bij marsen te voet mee, slechts zelden op een wagen of te paard, en daarbij droeg hij zelf zijn wapens. Af en toe nam hij ook legioensvaandels op zijn schouder en droeg ze zelf. En dat terwijl die heel lang zijn en zwaar getooid met gouden wijgeschenken, zodat ze amper te dragen zijn voor de sterkste soldaten.

Vanwege dat soort acties hielden zij van hem, ze vonden hem een echte soldaat, een flinke kerel, ze bewonderden hem. Het was ook bewondering waard: een klein lichaam dat in flinke inspanningen zo goed was getraind.

8. Antoninus als Alexander en Achilles

Nadat hij alles had geregeld bij het Donau-garnizoen trok hij naar Thracië, het buurland van Macedonië. Daar werd hij ineens Alexander de Grote.³⁴ Op allerlei manieren deed hij de herinnering aan hem herleven, in alle steden liet hij schilderstukken en standbeelden voor hem oprichten, en ook Rome zette hij vol standbeelden en schilderijen, op het Capitool en in andere tempels. Dat alles onderstreepte zijn verbondenheid met Alexander. Soms zagen we bespottelijke afbeeldingen, bijvoorbeeld een lichaam met twee halve gezichten, dat van Alexander en Antoninus.

Hij vertoonde zich in het openbaar in Macedonische dracht, inclusief breedgerande hoed op het hoofd en laarsjes aan de voeten. Verder selecteerde hij een groep jongemannen als eenheid in zijn leger. Die noemde hij zijn Macedonische falanx, en de commandanten moesten de namen aannemen van Alexanders generaals. Ook uit Sparta liet hij jongemannen komen. Die noemde hij zijn Spartaans en Pitaneetisch bataljon.³⁵

Daarnaast regelde hij ook het nodige in de steden en vertrok toen ineens naar Pergamum³⁶ in Asia: hij wilde kuren in de tempel van Asclepius. Daar aangekomen volgde hij droomtherapie zo lang hij wilde en reisde vervolgens door naar Troje.³⁷ Hij bezichtigde alle ruïnes van de stad en kwam zo bij het graf van Achilles. Dat liet hij kostbaar versieren met bloemen en kransen, en toen voelde hij zich weer het evenbeeld van Achilles. Daarvoor had hij echter ook een Patroclus³⁸ nodig en hij verzoon het volgende. Onder zijn vrijgelatenen had hij een favoriet. De man heette Festus en was zijn persoonlijk secretaris. Deze Festus overleed tijdens het verblijf in Tro-

je. Volgens sommigen door vergif zodat hij als Patroclus begraven kon worden, volgens anderen stierf hij door ziekte.

Antoninus liet Festus' lijk in statie opbaren en tevens een brandstapel oprichten van een massa houtblokken. Het lijk werd daar midden op gelegd en na een offer van allerlei soort dieren werd de brandstapel aangestoken. Daarop nam de keizer een schaal met wijn en sprak een gebed uit tot de winden. En hoewel hij praktisch kaal was wilde hij een lok in het vuur gooien, iets waarmee hij zich belachelijk maakte. Toch knipte hij het beetje haar af dat hij nog had. Vanuit zijn bewondering voor grote generaals, met name de Romein Sulla en de Carthager Hannibal, liet hij ook standbeelden en portretten van hen opstellen.³⁹

Na vertrek uit Troje reisde hij verder door Asia, Bithynië en de overige provincies, regelde onderweg wat nodig was en arriveerde in Antiochië. Daar werd hij ontvangen met pracht en praal en hij bracht er enige tijd door. Aansluitend reisde hij naar Alexandrië. De officiële reden voor de reis was dat hij graag de stad wilde zien die door Alexander de Grote was gesticht en daar het orakel wilde raadplegen van de god die men daar speciaal vereert.⁴⁰ Die tweevoudige wens, verering van de godheid en nagedachtenis van de held,⁴¹ schoof hij nadrukkelijk naar voren, en daarom beval hij hecatomben voor te bereiden en allerlei soorten offers.⁴²

Alexandrijnen zijn lichtzinnig van aard en komen bij de geringste aanleiding in beweging. Bij het bericht van Antoninus' belangstelling en voorkeur voor hun stad werden zij laaiend enthousiast. Er werd hem een ontvangst bereid zoals naar men zegt geen koning ooit te beurt was gevallen. Overal stonden allerlei soorten muziekinstrumenten die de prachtigste klanken produceerden, wolken van allerlei parfums en wierook hulden de stadspoorten in zalige geuren, en ook eerde men de keizer met fakkelstoeten en het strooien van bloemen.

Toen hij de stad was binnengekomen met heel zijn legermacht ging hij eerst naar de tempel. Daar liet hij een groot aantal hecatomben offeren en bedolf de altaren onder geurwerk. Vandaar ging hij naar het grafmonument van Alexander.⁴³ Hij deed zijn purperen mantel uit, zijn ringen vol dure stenen af, evenals zijn gordel en alle andere kostbaarheden, en legde alles op de tombe.

9. Massamoord in Alexandrië

De mensen zagen het en vonden het prachtig. Dag en nacht vierden ze feest, ze hadden geen idee van de heimelijke opzet van de keizer. Want zijn hele optreden was maar komedie, wat hij wilde was de bevolking van de stad uitroeien. De reden van die verborgen haat was de volgende.⁴⁴

Al in Rome, nog bij leven van zijn broer en ook na de moord, kreeg hij berichten dat er in Alexandrië veel grappen over hem de ronde deden. Het is voor Alexandrijnen haast iets natuurlijks: de spot drijven met alles, rake typering en karikaturen, satirische uitlatingen over autoriteiten. Leuk volgens henzelf, pijnlijk voor wie wordt bespot, en dat soort grappen komen het hardst aan als zij werkelijk zwakke punten raken.

Tal van grappen had men er over Antoninus. Bijvoorbeeld over de moord op zijn broer of over zijn oude moeder, die zij Jocaste noemden.⁴⁵ En hijzelf was mikpunt van spot omdat hij met zijn kleine gestalte oersterke, forsgebouwde helden wilde nadoen zoals Alexander en Achilles. De Alexandrijnen beschouwden het allemaal als onschuldig vermaak. Maar het bracht Antoninus, met zijn toch al woeste temperament en moordzucht, onvermijdelijk tot een plan om onder hen dood en verderf te zaaien.

Eerst nam hij met hen deel aan de manifestaties en feesten. Maar toen hij zag dat de hele stad vol publiek was, omdat mensen uit de verre omtrek daar bijeengekomen waren, vaardigde hij een edict

uit: alle jongemannen moesten zich verzamelen in een bepaalde open ruimte in de stad. Hij wilde een falanx formeren ter ere van Alexander, zei hij erbij. Een Macedonische en Spartaanse falanx had hij al, nu zou er dan een bijkomen met de naam van de grote held. Allemaal daar opstellen in rij en gelid, was het bevel, dan zou hij hen man voor man kunnen monstren op leeftijd, lichaamslengte en geschiktheid voor militaire dienst.

De mannen hadden vertrouwen in zijn beloften, het leek hun allemaal aannemelijk gezien zijn eerdere eerbetoon aan de stad. Zo kwamen ze dan bijeen, samen met hun ouders en broers, die zich met hen verheugden over de perspectieven.

Zodra ze in het gelid stonden ging Antoninus naar hen toe. Ieder sprak hij aan, met een bemoedigend woord links en rechts, totdat zijn hele leger hen ongemerkt en onverwacht had omsingeld. Ze waren ingesloten door gewapenden, constateerde hij, en zaten als het ware in een net. Daarop trekt hij zich terug samen met zijn lijfwacht. Op één teken vallen de soldaten van alle kanten aan op de jongemannen in het midden en wie zich daar verder ophouden. Ze slachten hen op allerlei manieren af, want ze staan gewapend tegenover ongewapenden die van alle kanten zijn ingesloten.

Tijdens die slachtpartij groef een ander deel van de soldaten buiten die kring enorme greppels. Daar sleepten ze de gevallen heen, gooiden die erin en vulden zo alles met lijken. Vervolgens stortten ze er aarde op en richtten aldus in hoog tempo een enorm massagraf aan. Velen werden er half levend in gesleept en ook ongedeerd werden meegeduwd. Maar ook veel soldaten kwamen hier aan hun einde. Want wie nog levend in een greppel werd geduwd en nog een beetje kracht had klemde zich vast en trok hen mee naar beneden.

Het werd een verschrikkelijke moordpartij. De stromen bloed die over het plein vloeiden kleurden de monden van de Nijl (een enorm

geheel) en de kust rond de stad helemaal rood. Na dit optreden tegen de stad vertrok Caracalla naar Antiochië.⁴⁶

10. Een misleidend plan

Kort nadien zette hij zijn zinnen op de titel 'Overwinnaar der Parthen', hij wilde de Romeinen kunnen melden dat hij de barbaren in het oosten had onderworpen. Het was evenwel een tijd van volmaakte vrede. Daarom bedacht hij het volgende.

Hij schreef een brief aan de Parthische koning (toentertijd Artabanus) en stuurde hem een delegatie met geschenken van allerlei kostbare, kunstig bewerkte materialen. In de brief stond dat hij de dochter van de koning wilde trouwen. Want ja, als keizer en zoon van een keizer kon hij natuurlijk geen schoonzoon worden van een gewoon burger van lage stand. Een prinses, de dochter van de grote koning moest zijn vrouw worden! Het Romeinse en het Parthische rijk waren de grootste ter wereld. Als die eenmaal waren verenigd door een huwelijksband en niet langer gescheiden door een rivier, dan vormden zij een onoverwinnelijke macht! De resterende barbaren, voor zover nog niet ondergeschikt gemaakt, zouden een gemakkelijke prooi zijn. Ieder volk, iedere stammengroep stond op zichzelf.⁴⁷

De Romeinen hadden een infanterieleger, dat in speergevechten onoverwinnelijk was, en de Parthen een grote cavalerie met veel ervaring in boogschieten. Als dat bij elkaar kwam, als alle middelen voor succes in de oorlog zouden samenwerken, konden zij moeiteloos onder één kroon heersen over de hele bewoonde wereld. En die aromatische kruiden die bij hen groeiden en hun wereldberoemde textiel, en de door de Romeinen gewonnen metalen en vermaarde ambachtelijke producten: dat alles hoefde niet meer moeizaam, schaars en via smokkelroutes te worden versjacherd. Als zij één gebied hadden, één rijk, konden zij in vrijheid handeldrijven tot wederzijds profijt.

Na ontvangst van deze brief ging de Parthische koning er eerst tegenin. Een huwelijk met een vrouw uit barbaars gebied, zei hij, was niet passend voor een Romein. Want wat voor harmonie kon tussen beiden bestaan? Ze verstonden elkaars taal niet en verschilden van elkaar in levenswijze en kledij. Bij de Romeinen waren toch genoeg families van oude adel om een dochter uit te kiezen? Zo had hij in zijn land de Arsaciden. Bovendien moesten beide koninklijke families raszuiver blijven.

11. Slachting en plundertochten in Parthië

Aldus schreef hij eerst terug, in een poging Antoninus' verzoek af te houden. Maar toen die aanhield en met veel geschenken en eden bewees dat het hem ernst was met dat huwelijk, dat hij het oprecht meende, gaf de koning toe. Hij beloofde zijn dochter te geven en noemde Antoninus zijn toekomstige schoonzoon.

Toen het nieuws bekend werd brachten de Parthen alles in gereedheid voor de ontvangst van de Romeinse keizer. Ze waren blij vanwege het perspectief op eeuwige vrede.

Antoninus stak ongehinderd de rivieren over en trok het Parthische land binnen alsof het zijn eigendom was. Overal werden ter ere van hem offers gebracht en stonden er met bloemen bekrante altaren, en men bracht hem parfums en allerlei soorten reukwerken. Hij deed alsof hij ingenomen was met wat de barbaren allemaal deden. Zo trok hij verder, met het grootste gedeelte van de tocht al achter zich, en kwam hij in de buurt van Artabanus' paleis.⁴⁸ De koning wilde niet wachten en kwam hem tegemoet op de vlakte voor de stad. Hij heette hem welkom als bruidegom van zijn dochter en als zijn schoonzoon.

Heel de barbaarse bevolking vierde feest, getooid met bloemen uit de streek en bont uitgedost in veelkleurige, met goud bestikte kledij. Daarbij voerden ze ritmische dansen uit onder het spel van kla-

rinetten en fluiten en de klank van trommels. Dat is hun favoriete manier van dansen, wanneer ze zich te goed hebben gedaan aan wijn.

Ten aanschouwe van de samengestroomde menigte stegen beide vorsten van hun paard. Ze legden hun pijlkoekers en bogen af en dronken elkaar plechtig toe. Een grote massa Parthische soldaten had zich om hen heen verzameld, lukraak door elkaar. Niemand verwachtte iets ongewoons, ieder wilde alleen een glimp opvangen van de bruidegom. Toen gaf Antoninus met één signaal het bevel aan zijn eigen leger: aanstormen en de barbaren uitmoorden.

De Parthen waren volkomen verrast. Onder een regen van slagen en verwondingen sloegen ze op de vlucht. Artabanus zelf werd meegesleept door zijn lijfwacht en op een paard gehesen. Zo ontsnapte hij ternauwernood met enkele getrouwen. De rest werd neergesabeld, want men had geen paarden ter beschikking, hun belangrijkste strijdmiddel. Ze waren namelijk afgestegen en hadden de paarden laten grazen. Snel wegrekken kon ook niet, omdat ze werden gehinderd door hun kledij, die tot de voeten reikt. Pijlkoekers en bogen hadden ze ook niet, want ja, wie neemt die mee voor een bruiloftsstoet?

En zo, na een grote slachting onder de Parthen, trok Antoninus met enorme hoeveelheden buit en krijgsgevangenen weg en ontmoette geen verzet. Onderweg liet hij dorpen en steden in brand steken en gaf hij zijn soldaten de vrijheid te plunderen waar ze konden en alles mee te nemen wat ze wilden. Zo werd het onverwacht een enorme ramp voor de barbaren.

Antoninus trok wijd en zijd door het Parthische gebied.⁴⁹ Pas toen de soldaten zelfs het plunderen en moorden moe waren keerde hij terug naar Mesopotamië. Daar aangekomen zond hij bericht aan senaat en volk van Rome: heel het oosten had hij onderworpen, iedereen in het rijk ten oosten van Romeins gebied had zich aan hem onderworpen.

De senatoren wisten wel wat er was gebeurd (daden van een keizer kunnen niet verborgen blijven). Maar uit vrees en kruiperige onderdanigheid kenden zij hem alle ereblijken voor de overwinning toe.

Antoninus rekte zijn verblijf in Mesopotamië nog geruime tijd en hield zich daar bezig met paardenraces en jacht op allerlei wild.

12. Macrinus

In die tijd had hij twee gardecommandanten. De ene was een oude man met een goede reputatie als militair, maar op andere terreinen een leek en politiek onervaren. Zijn naam was Adventus.⁵⁰ De andere heette Macrinus⁵¹ en had enige ervaring in de advocatuur en uitstekende wetskennis. Antoninus bespote hem vaak in het openbaar omdat hij ‘geen echte soldaat’ was en er niet krachtig uitzag.

Soms nam die spot zelfs de vorm aan van lelijke scheldwoorden. Toen hij namelijk hoorde dat Macrinus een comfortabel leven leidde en gruwde van het karige, schrale eten en drinken waar Antoninus als echt soldaat zo van genoot, en dat hij een manteltje en andere elegante kleding droeg, schold hij hem uit voor lafbek en verwijfde figuur. Hij zou hem laten doden, dreigde hij steeds. Macrinus kon dat moeilijk verkroppen en was er zeer ontdaan van.

Toen deed zich het volgende voor (het was onvermijdelijk dat Antoninus’ leven ten einde zou komen). De keizer was een bemoeiziek man en wilde niet alleen alles weten van mensen, maar had ook een ongezonde belangstelling voor goden en geesten. Omdat hij steeds iedereen verdacht van complotten maakte hij gebruik van alle orakels die er waren en liet hij van alle kanten magiërs, astrologen en offerdeskundigen bij zich komen. Niemand die dat soort hocus pocus verkocht ontsnapte aan zijn aandacht. Maar hij vermoedde dat ze hem niet de waarheid voorspelden maar naar de mond praatten. Daarom schreef hij aan een zekere Maternianus, aan wie hij tijdens

zijn afwezigheid het hele bestuur in Rome had toevertrouwd. Hij beschouwde hem als zijn trouwste vriend, de enige die hij kon laten delen in geheime plannen. Hij droeg hem op de beste magiërs te zoeken en hen de doden te laten oproepen om dingen te weten te komen: hoe zat het met het einde van zijn leven? En was er iemand die een aanslag beraamde op de troon?

Matemianus voerde de bevelen van de keizer stipt uit. Misschien dat de geesten hem werkelijk voorspellingen deden, misschien ook had hij zelf bepaalde plannen. In ieder geval meldde hij Antoninus dat Macrinus een aanslag beraamde op de troon, hij moest zich absoluut van hem ontdoen. Matemianus verzegelde de brief en gaf die met nog andere stukken mee aan koeriers, zoals dat gebruikelijk was. Die koeriers zijn uiteraard niet op de hoogte van de inhoud van de post. Zij volbrachten de reis volgens schema en kwamen aan bij Antoninus, toen die net zijn wagenmennerskostuum had aange trokken en zijn wagen ging bestijgen. Juist op dat moment brachten ze hem het hele pakket documenten, waaronder ook de brief tegen Macrinus.

Maar Antoninus' interesse en aandacht was al helemaal bij de race. Hij beval Macrinus om even ergens apart, zonder anderen erbij, de brieven te lezen. Zat er iets dringends bij, dan moest hij het komen melden; zo niet, dan kon hij verder zijn normale dingen doen als gardecommandant (een bevel dat hij vaak gaf, niets ongewoons). Na die opdracht ging de keizer door met waar hij mee bezig was.

Toen Macrinus alleen was opende hij alle brieven. Daarbij kwam hij ook de brief tegen die zijn eigen doodvonnis zou betekenen en hij zag het onmiskenbare, directe gevaar. Hij wist dat Antoninus woest en moorddadig reageerde op dat soort documenten, en nu zou de keizer een goed motief krijgen voor actie tegen hem. De bewuste brief hield hij achter, over de rest meldde hij dat het routinestukken betrof.

13. Moord op Antoninus

Hij was echter bang dat Maternianus het bericht zou herhalen en wilde liever tot actie overgaan dan afwachten en slachtoffer worden. Daarom besloot hij tot een gewaagd plan.

Bij de lijfwacht van Antoninus zat een centurio genaamd Martialis, die altijd in zijn buurt was. Antoninus had diens broer een paar dagen eerder ter dood laten brengen op grond van een niet bewezen beschuldiging. En Martialis zelf was door de keizer beledigd: die had hem uitgemaakt voor lafbek, proleet en vriendje van Macrinus. Deze Martialis, zo wist Macrinus, was zwaar aangeslagen door de terechtstelling van zijn broer en kon de beledigingen die hij over zich heen kreeg niet verkroppen.

Macrinus liet hem bij zich komen. Hij had alle vertrouwen in hem, want de man diende al jaren onder hem en had veel aan hem te danken. Bij dat gesprek probeerde hij hem ertoe te brengen uit te kijken naar een kans voor een aanslag op Antoninus. Martialis liet zich overhalen door Macrinus' beloften. Hij was toch al vol haat en wilde zijn broer wreken. Graag was hij tot alles bereid, zei hij, als hij kans ertoe zag.

Niet lang na dit overleg wilde Antoninus, die nog in Carrhae in Mesopotamië verbleef, het kamp verlaten voor een bezoek aan de tempel van Selene, de belangrijkste lokale cultus. De tempel staat ver van de stad,⁵² men moet er een flinke tocht voor maken. Antoninus ondernam de reis met een kleine afdeling cavalerie, om niet het hele leger ervoor te ontregelen. Zijn plan was daar te offeren aan de godin en dan terug te keren.

Halverwege de rit kreeg hij last van zijn buik. Hij gaf zijn gevolg bevel een eindje verder halt te houden en liep met een van zijn bedienden naar de kant van de weg, om zich daar te ontdoen van wat er dwarszat. Allen wendden zich af en gingen zo ver mogelijk uit de

buurt uit respect voor de keizer, die ze in deze situatie niet wilden generen.

Martialis, die voortdurend lette op alle kansen, zag dat de keizer nu alleen was. Ineens liep hij naar hem toe: hij deed alsof Antoninus hem gewenkt had om hem iets te zeggen of iets van hem te horen. Zo naderde hij hem terwijl hij bezig was zijn onderkleding naar beneden te trekken en doorstak hem van achteren met een dolk die hij in zijn hand verborgen hield. De steek trof de keizer bij het sleutelbeen en was meteen dodelijk. Zo werd Antoninus onverwacht en onverhoeds gedood.

Zodra hij gevallen was sprong Martialis op zijn paard en ging ervandoor. De Germaanse ruiters, Antoninus' favorieten, die zijn lijfwacht vormden, stonden niet zo ver weg als de rest. Zij waren de eersten die zagen wat er gebeurd was, zetten onmiddellijk de achtervolging in en doodden Martialis met hun speren.

Toen ook de rest van de troepen zag wat er gebeurd was dromde iedereen samen. Macrinus was de eerste die aankwam bij het lijk. Hij hield de schijn op door tranen en jammerklachten. Alle troepen waren hevig verontwaardigd over wat er was gebeurd. Een strijdmaker hadden ze verloren, vonden ze, een kameraad, niet een keizer. Zij hadden nog geen vermoeden van een aanslag door Macrinus en dachten dat Martialis zich alleen had gewroken voor iets persoonlijks.

De soldaten keerden terug naar hun kwartieren en Macrinus liet het lijk cremen. De as deed hij in een urn, die hij voor begrafenis doorzond aan Antoninus' moeder,⁵³ die verbleef in Antiochië. Nu haar beide zoons op dezelfde ongelukkige manier gestorven waren, maakte zij ook een einde aan haar leven. Misschien uit eigen vrije wil, misschien gedwongen.

Dat was het einde van Antoninus en zijn moeder Julia, na een leven zoals in het voorgaande is beschreven. De hele periode waarin hij keizer was zonder zijn vader en broer duurde nog geen zes jaar.⁵⁴

14. Macrinus tot keizer gekozen

Na de dood van Antoninus was het leger sprakeloos, men wist niet wat te doen. Twee dagen⁵⁵ bleven ze keizerloos en vroegen zich af wie ze moesten kiezen als opvolger. Bovendien kwamen er berichten dat Artabanus in aantocht was met een geweldige legermacht om wraak te nemen voor zijn soldaten die in vrede-tijd, tijdens een verbond, waren vermoord.

De eerste keuze was Adventus, omdat die een echte militair was en een behoorlijk goede aanvoerder. Maar die sloeg het af met een beroep op zijn hoge leeftijd. Daarna viel de keus op Macrinus. Door-slaggevend hierbij was het advies van bepaalde tribunen, van wie men vermoedde dat ze betrokken waren geweest bij de aanslag op Antoninus en handlangers waren van Macrinus. Later, na diens dood, werden ze inderdaad terechtgesteld, zoals wij later zullen vermelden. Zo kreeg Macrinus het keizerschap niet zozeer door sympathie en vertrouwen van de soldaten, als wel onder de dwang en druk van dat moment.

Inmiddels was Artabanus al in de buurt met een geweldige leger-macht, bestaande uit een sterke afdeling cavalerie, een enorm aantal boogschutters en soldaten in harnas die op kamelen reden en vochten met lange lansen.

Toen hij het nieuws van Artabanus' opmars hoorde, riep Macrinus de soldaten bijeen en sprak als volgt.

Jullie droefheid over het verlies van zo'n uitstekende vorst, of om de waarheid te zeg-gen: zo'n kameraad, is volkomen begrijpelijk. Maar verstandige mensen weten on-geluk te dragen en laten zich niet terneerslaan door onverwachte tegenslagen. De

herinnering aan hem zal blijven voortleven in onze harten en aan het nageslacht worden overgebracht. Dat zal hem voor eeuwig beroemd maken vanwege de grootsse en nobele daden die hij heeft verricht, zijn genegenheid voor jullie, zijn goedheid en zijn aandeel in jullie zware inspanningen. Maar nu wij de nagedachtenis aan de overledene op passende wijze hebben geëerd en al onze verplichtingen jegens hem hebben vervuld, is het de hoogste tijd aandacht te schenken aan de noodtoestand.

Jullie zien het, de barbaar staat aan onze grenzen met heel de macht van het oosten. En met, naar het schijnt, een redelijk motief voor vijandschap. Wij hebben hem immers uitgedaagd door het verdrag te schenden, wij zijn in volle vreedstijd een oorlog begonnen.

Nu hangt heel het Romeinse rijk af van onze dapperheid en trouw. De strijd gaat ditmaal niet over grenzen, niet over rivieren, heel het rijk is nu de inzet. En wij moeten vechten tegen de grote koning, die komt om zijn kinderen en verwanten te wreken, die naar zijn idee onrechtvaardig en in strijd met plechtige eden zijn vermoord.

Laten we daarom de wapens opnemen en ons opstellen voor de strijd in traditioneel Romeinse, strakke formatie. Jullie weten het: zodra het op vechten aankomt, staan barbaren zichzelf al gauw in de weg. Een ordeloze horde vormen ze, bij hen is opstelling hooguit improvisatie. Maar ons leger is welgeordend, goed georganiseerd en ervaren in het vechten. Dat zal ons de redding brengen en voor hen de ondergang betekenen. Vecht dus zoals voor een Romeins leger passend en normaal is, en met goede hoop!

Want zo zullen jullie de barbaren verdrijven en grote roem behalen. En daarmee leveren jullie aan de Romeinen en de hele wereld duidelijke bewijzen: de vorige zege is serieus geweest en jullie zijn geen misdadigers die met list en bedrog verdragen hebben geschonden. Nee, jullie superioriteit berust op een zege met wapens!

Na een toespraak in die trant zagen de soldaten dat ze geen keus hadden. Ze stelden zich op in volle bewapening.

15. Vrede met de Parthen

Bij zonsopgang verscheen Artabanus met zijn enorme legermacht. Nadat de barbaren volgens hun gewoonte de zon begroet hadden stormden ze onder geweldig geschreeuw richting Romeinen, inclusief boogschutters en cavalerie. De Romeinen hadden zich opgesteld in strakke, goed beveiligde linies met cavalerie en Moorse hulptroepen op de beide vleugels. De tussenruimten waren opgevuld met lichtgewapende, mobiele afdelingen die in staat waren snelle uitvallen te doen. In die formatie vingden zij de aanvallen van de vijanden op en streden zij.⁵⁶

De barbaren hadden een overmacht aan boogschutters, en de gepantserde ruiters met hun lange speren maakten hoog vanaf hun paarden en kamelen vele gewonden. Zo brachten zij de Romeinen zware verliezen toe. Maar in gevechten van man tegen man kregen de Romeinen gemakkelijk de overhand. Toen de massale aanvallen van ruitery en kamelen problemen opleverden deden zij alsof ze zich terugtrokken. Bij die manoeuvre strooiden ze kraaienpoten en andere ijzeren voorwerpen met scherpe uitsteeksels. Die zakten in het zand en waren niet te zien voor de ruiters of kameelrijders, en zo werden ze de barbaren fataal. Want als de paarden erop traptten, en vooral de kamelen met hun zachte voetzolen, zakten ze door de knieën, struikelden en wierpen hun berijders af. Barbaren uit die streken vechten dapper zolang ze een paard of een kameel onder zich hebben, maar zijn ze afgestapt of afgeworpen, dan zijn ze gemakkelijk te overmeesteren. Want gevechten van man tegen man kunnen ze niet hebben. En vluchten of, zo nodig, achtervolgen is voor hen lastig vanwege het ruimvallende, lange gewaad om hun benen.

De eerste en tweede dag vocht men van ochtend tot avond. Pas de invallende nacht maakte een eind aan de strijd. Toen keerden beide partijen terug naar hun kampen en eisten beide de overwinning op. Op de derde dag kwamen ze weer in dezelfde vlakte voor

de strijd bijeen. Met hun grote overmacht probeerden de barbaren de Romeinen door een omtrekkende beweging in de val te lokken. Daarom stelden die zich niet meer diep op maar maakten hun linies steeds breder. Zodoende wisten ze omsingeling telkens weer te voorkomen.

Bij dit gevecht werd zo'n groot aantal mensen en dieren gedood dat de hele vlakte ermee vol raakte. Er ontstonden enorme, hoge stapels lijken en kadavers, vooral als er kamelen over elkaar heen vielen. De vechtenden werden erdoor belemmerd in hun bewegingen. Ze zagen elkaar niet meer, en doordat er nu een soort dam tussen hen in lag van die stapels lijken konden ze daar niet door. Zo werden ze belet elkaar te naderen en trokken zich terug op hun stellingen.

Macrinus kreeg door dat Artabanus alleen maar zo fel bleef doorgaan omdat hij dacht dat hij vocht tegen Antoninus. Barbaren hebben namelijk meestal snel genoeg van de strijd en nemen de vlucht als bij de eerste aanvallen succes uitblijft. Maar toen bleven ze daar om de strijd te heropenen, na het bergen en het verbranden van de lijken. Ze hadden geen idee dat de man die hun vijandschap had veroorzaakt al dood was.

Daarom stuurde Macrinus een delegatie naar de Parthen met een brief: de keizer die in strijd met de verdragen en eden onrecht had begaan was dood, hij had de verdiende straf gekregen voor zijn misdaden. Daarna hadden de Romeinen, de machthebbers, het keizerchap aan hem toevertrouwd. Wat er was gebeurd behaagde hem niet en hij was genegen de nog levende gevangenen uit te leveren en de geroofde eigendommen te vergoeden. Artabanus had hij liever als vriend dan als vijand en hij wilde de vrede bekrachtigen met eden en verdragen.

Toen Artabanus dat las en van de gezanten hoorde over de moord op Antoninus, meende hij dat de schenker van de verdragen op gepaste wijze was gestraft. Daarbij waren zijn eigen manschappen uitgeput

en leek het hem goed de gevangenen en de geroofde eigendommen terug te krijgen zonder bloedvergieten. Zodoende sloot hij vrede met Macrinus⁵⁷ en keerde terug naar zijn land.

Macrinus beëindigde het verblijf van het leger in Mesopotamië en ging snel naar Antiochië.

BOEK 5

DE KEIZERS MACRINUS EN ANTONINUS

1. Speech van Macrinus in de senaat

In het vorige boek is verteld over de regering en de dood van Antoninus.

Na aankomst in Antiochië richtte Macrinus¹ een schrijven aan senaat² en volk van Rome met de volgende inhoud.

U kent de principes waarnaar ik van jongs af aan leef, mijn geneigdheid tot het goede en mijn humane invulling van mijn vorige ambt,³ dat mij een bevoegdheid gaf die niet veel onderdoet voor de keizerlijke macht. Zelfs de persoonlijke veiligheid van de keizer is toevertrouwd aan de commandant van de garde. Daarover behoef ik dus niet lang uit te weiden. U weet ook dat ik het niet eens was met zijn praktijken, en dat ik dikwijls mijn nek voor u heb uitgestoken als hij in vertrouwen op willekeurige aantijgingen genadeloos optrad tegen uw college.⁴

Ook van mij sprak hij kwaad. Vaak hekelde hij in het openbaar mijn matigheid en mijn vriendelijkheid tegenover onderdanen en bespotte hij mij om vermeende laksheid en slapheid van karakter. Hij hield ervan gevleid te worden. Lieden die zijn wreedheid prikkelden, zijn onbeheerstheid voedden en zijn woede wekten door verdachtmakingen, die beschouwde hij als loyale en trouwe vrienden. Ik heb echter altijd meer gevoeld voor mildheid en matigheid.

De oorlog met de Parthen,⁵ een grote strijd die het hele Romeinse rijk ondermijnde, heb ik beëindigd. Enerzijds door dapper te vechten en geen duimbreed te wijken, anderzijds door een verbond te sluiten met de grote koning, die met een enorme legermacht was gekomen. Ik heb van hem een trouwe vriend gemaakt in plaats van een moeilijk te bevechten vijand. Onder mijn bestuur zal iedereen leven zonder vrees en

zonder bloedvergieten. Mijn regering zal eerder kunnen gelden als aristocratisch⁶ bewind dan als monarchie.

Niemand mag mij, lid van de ridderstand, onwaardig achten. Nee, het is geen misgreep van het lot dat ik ben verheven tot dit hoge ambt. Wat baat adellijke afkomst als die niet gepaard gaat met integriteit en menslievendheid? Gaven van het lot vallen ook onwaardigen ten deel, maar deugd van de ziel geeft roem op basis van verdienste. Adellijke geboorte en rijkdom en dergelijke, dat wordt wel verheerlijkt maar niet geprezen, want je krijgt het van een ander. Maar eerlijkheid en integriteit oogsten niet alleen bewondering, maar ook lof voor wie ze met succes in praktijk brengt.

Wat baatte u de edele geboorte van Commodus⁷ of de erfopvolging door Antoninus? Dat soort keizers denkt dat het gaat om een erfenis die hun toekomt, ze misbruiken die en doen ermee wat ze willen als met een oud familiestuk. Maar keizers die hun macht aan u ontleen zijn u voor eeuwig dank verschuldigd en proberen de ontvangen gunsten te vergoeden.⁸ Bovendien leidt de hoge afkomst van keizers uit de oude adel tot overdreven eigendunk: zij verachten hun onderdanen als veruit hun minderen. Maar keizers uit een eenvoudig milieu respecteren hun ambt als een verworvenheid van hard werken en betonen achting en eer aan wie vroeger machtiger waren dan zij.

Ik ben van plan niets te ondernemen zonder uw instemming, ik wil u als partners en adviseurs bij het staatsbestuur. U zult leven in veiligheid en vrijheid, twee zaken die u waren ontnomen door de keizers van adellijke afkomst en die eerst Marcus u trachtte terug te geven en later Pertinax, beiden keizer uit een burgerlijk milieu.⁹ Liever zelf een glorierijke familielijn beginnen en nalaten aan het nageslacht dan roem erven van vorige generaties en die dan bezoedelen door kwalijk gedrag.

2. Verkeerd gedrag van Macrinus

Na voorlezing van die brief bracht de senaat Macrinus een ovatie en kende hem alle keizerlijke ereblijken¹⁰ toe. Het brede enthousiasme gold niet zozeer de troonswisseling door Macrinus, men was vooral dolblij dat men van Antoninus was verlost, het hele volk vier-

de feest. Iedereen had het gevoel dat hem nu het zwaard boven het hoofd was weggenomen, speciaal de mensen met de hoogste sociale posities of functies. Valse aanklagers en slaven die hun meesters hadden aangebracht werden gekruisigd. De stad Rome en zowat heel de Romeinse wereld werden gezuiverd van slechte elementen. Sommigen werden hard gestraft, anderen verbannen en de weinigen die onvindbaar bleven deden voorzichtig en hielden zich koest. Zo voelden de mensen zich zeer veilig en leefden in een schijn van vrijheid, in het ene jaar dat Macrinus keizer is geweest.

Maar hij maakte fouten. Hij had meteen zijn leger moeten ontbinden door iedereen terug te sturen naar zijn eigen gebied, en hij had zelf snel naar Rome moeten gaan, waar men zo naar hem uitzag en het volk telkens weer luidkeels om hem riep. In plaats daarvan bleef hij zijn tijd verdoen in Antiochië. Hij besteedde veel aandacht aan zijn baard, wandelde meer dan nodig op zijn gemak rond en sprak langzaam en met moeite tegen bezoekers, zodat hij vaak niet te verstaan was door zijn zachte stemgeluid. Hierin wilde hij de typische manier van doen van Marcus imiteren, maar in zijn verdere levenswijze volgde hij hem niet na.

Steeds weer neigde hij naar een luxeleven, nam hij alle tijd voor mime-shows en allerlei soorten kunst en ritmische dans, maar hij verwaarloosde het staatsbestuur. Vaak verscheen hij in het openbaar met broches en een gordel en behangen met goud en edelstenen, het soort extravagantie dat Romeinse soldaten niet bevalt. Het lijkt hun meer iets voor barbaren en vrouwen.

Toen de soldaten het zagen keurden zij het dan ook beslist niet goed. Integendeel, zij ergerden zich aan zijn levenswijze: meer iets voor een losgeslagen type dan voor een man van het leger. Nee, als ze dan terugdachten aan het optreden van Antoninus... altijd kordaat en militair. Voor die excessen van Macrinus hadden zij geen goed woord over.¹¹ Ook waren zij geërgerd dat zij zelf moesten leven in tenten, in den vreemde, soms zelfs met gebrek aan het meest essen-

tiële. Ze mochten niet terug naar hun eigen gebied, terwijl het toch vrede leek en zij Macrinus zagen leven in weelde en overdaad. Zo werden ze opstandig en gaven onder elkaar op hem af. Ze verlangden naar een aanleiding, hoe klein ook, om zich te ontdoen van hun ergernis.

3. Antoninus

Na slechts een jaar van keizerschap in overdaad moest er een eind komen aan Macrinus' leven en macht, dat was onvermijdelijk. Het toeval bood de soldaten een kleine, eenvoudige aanleiding voor wat zij wilden.

Er leefde daar een zekere Maesa,¹² een Fenicische uit Emesa, een stad in dat land. Zij was de zuster van Julia, Severus' vrouw en moeder van Antoninus. Gedurende het hele leven van haar zuster had zij aan het keizerlijk hof verkeer, de jarenlange periode waarin Severus en Antoninus hadden geregeerd. Na de dood van haar zuster en de moord op Antoninus had zij van Macrinus bevel gekregen terug te keren naar haar vaderland en daar te leven onder haar landgenoten. Alles wat zij had mocht zij behouden (en zij was bijzonder rijk na zo langdurige verbondenheid met de keizerlijke macht). Na haar terugkeer leefde de oude dame op haar bezittingen.

Nu had Maesa twee dochters. De oudste heette Soaemias, de andere Mamaea, en beiden hadden een zoon. Die van de oudste heette Bassianus.¹³ die van de jongste Alexianus. De jongens werden opgevoed onder de hoede van hun moeder en grootmoeder. Bassianus was ongeveer veertien jaar, Alexianus net negen. Beiden waren wijdelingen van de zonnegod; die wordt in dat gebied hogelijk geëerd en heet in het Fenicisch Elagabalus. Er was ook een enorme tempel voor hem gebouwd, rijk versierd met goud en zilver en kostbare edelstenen.

De god wordt niet alleen vereerd door de inheemsen, ook satrapen van aangrenzende gebieden en barbaarse koningen proberen elkaar

te overtreffen met kostbare wijgeschenken die zij de god jaarlijks zenden. In die tempel staat geen standbeeld van de god, zoals bij de Grieken en Romeinen, niet iets gemaakt door mensenhand, maar alleen een geweldige steen, van onderen rond en naar boven spits toelopend, kegelvormig en zwart. Die steen is uit de hemel gevallen, verzekert men plechtig, waarbij men wijst op kleine uitsteeksels en inkepingen. Het is een 'onbewerkt symbool van de zon', dat is wat zij erin zien.

Bassianus was priester van die god: als oudste van de twee jongens had hij dat ambt gekregen. Hij vertoonde zich in barbaarse uitdossing: een uit goud en purperdraad geweven kleed met lange mouwen dat reikte tot op zijn voeten. Zijn benen waren van teen tot heup eveneens bedekt met een kledingstuk uit goud- en purperdraad. Op zijn hoofd droeg hij een fonkelende diadeem met kostbare stenen in allerlei kleuren.

Hij was in de bloei van zijn jeugd, de knapste jongen van al zijn leeftijdgenoten. Omdat hij fysieke schoonheid, bloeiende jeugd en verfijnde kledij combineerde zou men de jongen kunnen vergelijken met prachtige standbeelden van Dionysus.

Wanneer hij in zijn priesterrol rond de altaren danste naar barbaars gebruik, onder fluit- en klarinetspel en allerlei andere muziekgeluiden, trok hij veel belangstelling. Iedereen keek naar hem, vooral de soldaten, die wisten van zijn koninklijke afkomst, en vanwege zijn knappe verschijning waren sowieso alle blikken op hem gericht.

Bij Emesa lag toen een enorm legerkamp ter verdediging van Fenicië.¹⁴ Later werd het verplaatst, zoals we nog zullen vertellen.¹⁵ De soldaten kwamen geregeld in de stad en gingen ook naar de tempel. En niet alleen voor de eredienst, ze zagen de jongen ook graag. Onder deze soldaten waren ook enkele bekenden van Maesa, die bij haar bescherming hadden gezocht. Zij spraken tegenover haar hun

bewondering uit voor de jongen. Haar reactie was misschien een verzinsel,¹⁶ maar misschien ook de waarheid: Bassianus was ‘een natuurlijke zoon van Antoninus’ hoewel hij doorging voor de zoon van een ander. Ja, de keizer had echt geslapen met haar dochters, jong en knap toen, tijdens haar verblijf aan het hof bij haar zuster.

Dat vertelden de soldaten geleidelijk door aan kameraden en zo ging het rond, zodat het hele garnizoen het te weten kwam. En Maesa bezat bergen geld, was het verhaal, en zou graag alles afstaan aan de soldaten, als die het keizerschap teruggaven aan haar familie. Zo kwamen zij tot een voorstel. Als Maesa en haar kinderen ’s nachts in het geheim naar het kamp kwamen, zouden zij de poorten openen, de gehele familie binnenlaten en Bassianus uitroepen tot keizer en zoon van Antoninus. De oude dame gaf zich daarop gewonnen. Liever wilde zij alles op alles zetten dan leven als een privépersoon die blijkaar had afgedaan.

’s Nachts kwam zij met haar dochter en kleinkinderen heimelijk de stad uit.¹⁷ Begeleid door soldaten die hoorden tot haar beschermelingen kwamen ze tot bij de wal van het kamp, waar ze zonder problemen werden binnengelaten. Direct begroette heel het kamp de jongen als Antoninus, legde hem een purperen mantel om de schouders en hield hem daar. Vervolgens haalden ze alle voorraden en vrouwen en kinderen vanuit de dorpen en de omgeving naar binnen en sloten de poorten. Men bereidde zich voor om zo nodig een beleg te doorstaan.

4. Einde van Macrinus

Macrinus kreeg hierover bericht toen hij nog in Antiochië¹⁸ was en het nieuws verspreidde zich ook over de rest van het leger: er was een zoon van Antoninus gevonden en de zuster van Julia deelde geld uit! De soldaten beschouwden alle verhalen als plausibel en waar, en kregen de geest. Wat hen aanzette en overhaalde tot rebellie was hun haat jegens Macrinus en de smartelijke herinnering aan Anto-

ninus en bovenal de hoop op financieel gewin. In drommen liepen zij over naar de jonge Antoninus.

Macrinus bagatelliseerde de zaak als kinderwerk en hield het bij zijn gewone leven van ontspanning. Zelf bleef hij thuis maar hij stuurde een van zijn gardecommandanten met een afdeling die hem groot genoeg leek om de muiters gemakkelijk te vernietigen.

Zodra Julianus (zo heette de commandant) aankwam bij het kamp en een aanval deed op de wallen, klommen de soldaten binnen het kamp op de bolwerken en tinnen van de muur. Daar toonden zij de jongen aan de belegerende troepen en juichten hem toe als de zoon van Antoninus en lieten ook beurzen vol geld zien als lokkertje voor desertie. De anderen geloofden direct dat de jongen een zoon van Antoninus was, o ja, hij leek sprekend op hem (de wens was de vader van de gedachte). Ze hakten Julianus het hoofd af en gaven dat mee voor Macrinus, waarna de poorten voor hen opengingen en allen in het kamp werden verwelkomd. Zo was de totale sterkte daar nu voldoende om een bestorming af te slaan en zelfs voor directe gevechten van man tegen man. Verder nam hun aantal voortdurend toe door een stroom van overlopers, al kwamen die met kleine groepjes tegelijk.

Toen Macrinus dat hoorde concentreerde hij al zijn troepen en rukte uit om de medestanders van Antoninus te belegeren. Maar diens soldaten wilden een beleg niet afwachten. Ze hadden goede moed en waren gemotiveerd om uit te rukken, Macrinus tegemoet te gaan en een geregelde slag te leveren. Zo voerde Antoninus hen het kamp uit.

De legers troffen elkaar in het grensgebied van Fenicië en Syrië. De mannen van Antoninus vochten fel, bang dat ze bij een nederlaag de straf zouden krijgen voor hun misdaad. De troepen van Macrinus legden minder ijver aan de dag en deserteerden, liepen over naar Antoninus.

Macrinus zag het en werd bang: zo zou hij geen soldaat meer overhouden en zelf als krijgsgevangene gruwelijk worden mishandeld. Met het gevecht nog in volle gang, tegen de avond, wierp hij zijn mantel en keizerlijke insignes af en maakte zich ongemerkt uit de voeten, samen met een paar centurio's die hij volledig vertrouwde. Hij schoor zijn baard af om niet herkend te worden, kleepte zich in reiskostuum en hield zijn hoofd steeds bedekt.¹⁹ Dag en nacht reisde hij door en bleef zo het bericht van zijn nederlaag voor. De centurio's lieten de wagens voortgaan met grote snelheid, alsof Macrinus nog in leven was en zij in zijn naam op een belangrijke missie waren.

Macrinus was dus op de vlucht, zoals gezegd. De legers bleven echter van weerszijden nog doorvechten. Voor Macrinus streden de lijfwacht en gardsoldaten, die men pretorianen noemt. Die waren groot van postuur, echte keurtroepen, die dapper standhielden tegen heel de rest. De grote massa soldaten vocht intussen voor Antoninus.

Maar toen de troepen die streden voor Macrinus hem lange tijd niet meer zagen, en de keizerlijke standaards evenmin, wisten ze het niet meer. Waar was hij? Lag hij in de massa gesneuvelden of was hij ervandoor? Hoe moesten zij reageren? Ze hadden geen idee. Vechten voor een afwezige, nee, dat niet. Maar zich overgeven en 'krijgsgevangenen' worden zou beschamend zijn.

Toen Antoninus van overlopers hoorde over de vlucht van Macrinus stuurde hij boodschappers naar de pretorianen. Het was vergeefs, zo maakte hij hun duidelijk, zij vochten voor een lafaard, een voortvluchtige. Ze konden pardon krijgen en amnestie, hij beloofde het onder ede, ze mochten zelfs zijn lijfwacht worden. Daardoor lieten zij zich overreden en ze sloten zich bij hem aan.

Antoninus zond een detachement ter achtervolging van Macrinus, die inmiddels flink op voorsprong lag. In Chalcedon in Bithynië

werd hij gegrepen, ernstig ziek en uitgeput door het onafgebroken reizen. De achtervolgers vonden hem in een schuilplaats ergens buiten de stad en sloegen hem het hoofd af.

Het verhaal ging dat hij snel op weg was geweest richting Rome, hopen op de sympathie van de bevolking daar. Maar tijdens de oversteek naar Europa door de zee-engte van de Propontis zou hij kort voor Byzantium tegenwind hebben gekregen, die hem had teruggedreven naar zijn verdiende lot. Op een haar na was Macrinus dus aan zijn vervolgers ontkomen. Het was een ongelukkig einde: pas laat wilde hij naar Rome, iets wat hij meteen aan het begin had moeten doen. Zijn oordeel, zijn geluk, beide liepen verkeerd.

Zo kwam Macrinus aan zijn einde. Zijn zoon Diadumenianus, die hij Caesar had gemaakt, werd samen met hem ter dood gebracht.

5. De jonge Antoninus in Rome

Toen het leger in zijn geheel was overgegaan naar Antoninus²⁰ en hem had uitgeroepen tot keizer, aanvaardde hij het bestuur. Dringende zaken in het oosten werden voor hem geregeld door zijn grootmoeder en haar adviseurs. Zelf was hij namelijk nog te jong en hij had geen praktische ervaring of kennis van zaken. Na een kort verblijf aldaar richtte hij zich op vertrek.²¹ Vooral Maesa wilde graag snel terug naar haar vertrouwde paleis.

Zodra de senaat en het Romeinse volk bericht kregen over de ontwikkelingen leidde dat tot algemene weerzin. Maar men moest zich er wel bij neerleggen, het leger had de keuze gemaakt. Macrinus werd veroordeeld om zijn zucht naar luxe en slappe optreden, het was allemaal zijn eigen schuld.

Intussen was Antoninus uit Syrië vertrokken en aangekomen in Nicomedië, waar hij de winter doorbracht, zoals het seizoen vereiste. Meteen bedreef hij weer de extatische eredienst van de inheemse

god waarin hij was opgevoed. Met overdreven zorg voerde hij rituele dansen uit, uitgedost in de kostbaarste soorten gewaden, geweven uit goud- en purperdraad, getooid met halskettingen en armbanden, en met een kroon op zijn hoofd in de vorm van een tiara die glansde van goud en edelstenen. Het geheel hield het midden tussen Fenicische priesterdracht en Perzische luxekledij. Romeinse en Griekse kleren vond hij allemaal afschuwelijk: die waren van wol, goedkope stof. Alleen Chinese²² zijde was goed genoeg. Hij verscheen in het openbaar onder begeleiding van fluiten en trommels, blijkbaar ook een rite voor zijn god.

Maesa zag dat alles zeer ongaarne. Zij probeerde hem steeds maar over te halen Romeinse kleding te dragen, want weldra zou hij in Rome aankomen en moeten binnengaan in de senaat. Een exotische of compleet barbaarse verschijning zou de toeschouwers meteen ontstemmen, daar waren ze niet aan gewend, dat soort luxe en raffinement vond men daar niet iets voor mannen maar voor vrouwen.²³

Maar wat de oude vrouw zei kon hem niets schelen en hij luisterde ook niet naar iemand anders. Hij liet trouwens niemand bij zich toe behalve mensen die deden zoals hij en zijn fouten goedpraatten. Maar hij wilde senaat en volk van Rome alvast laten wennen aan zijn uiterlijk en tevens testen hoe zij op de aanblik reageerden in zijn afwezigheid.

Daarom liet hij een gigantische schildering van zich maken, van top tot teen, precies zoals hij altijd in het openbaar optrad als priester, met op dat schilderij ook een symbool van zijn inheemse god, tot wie hij dan een gunstig offer aan het brengen was. Die afbeelding stuurde hij naar Rome, met de opdracht die op te hangen in het midden van een wand in de senaatszaal, hoog boven het hoofd van het Victoria-beeld,²⁴ waarvoor elke senator aan het begin van een zitting wierook offert en wijn plengt. Tevens gaf hij een order voor Romeinse magistraten of anderen die officiële offerplechtigheden

leidden: de priesters van dienst moesten eerst de naam van de nieuwe god Elagabalus noemen, daarna pas die van de andere goden.

Later verscheen Antoninus in Rome in de bovenbeschreven dracht. De Romeinen zagen daar niets vreemds meer in, door het schilderij waren ze er al aan gewend. Aan het volk deed hij de gebruikelijke uitdelingen ter gelegenheid van een troonopvolging, en om zich populair te maken organiseerde hij allerlei shows tegen hoge kosten. Daarna liet hij een enorme, prachtige tempel bouwen²⁵ voor zijn god, met daaromheen een groot aantal altaren.

Sindsdien kwam hij iedere dag in alle vroegte zijn paleis uit en liet dan hecatomben van stieren en massa's schapen slachten en op de altaren leggen. Hij overlaadde die ook met allerlei reukwerken en plengde er vele kruiken met de oudste en edelste wijn, zodat er zich stromen mengden van wijn en bloed. Rondom dat alles danste hij dan op de klanken van allerlei muziekinstrumenten. Vrouwen uit zijn land dansten met hem mee, snel bewegend rond de altaren en met cymbalen en tamboerijnen in de hand. Rondom stond de voltallige senaat en de ridderstand in de rangschikking van het theater. Ingewanden van geofferde dieren werden samen met reukwerken in gouden schalen gedragen. En dan niet op de hoofden van slaven of eenvoudige mensen, nee, door legioenscommandanten en hoge ambtenaren, gehuld in lange tunieken tot op de voeten en met lange mouwen, volgens Fenicisch model, met één purperen streep dwars erover. Daarbij droegen ze linnen schoeisel zoals orakelpriesters in die contreien. De jonge keizer dacht dat hij mensen die hij met de offers liet meedoen²⁶ een grote eer bewees.

6. Religieuze excessen

Maar dansen en offeren was niet het enige wat hij deed, al leek het zo. Hij vond ook de tijd voor het executeren van grote aantallen notabelen en rijken. Die waren dan ervan beticht dat zij kritiek hadden op zijn manier van leven en er de spot mee dreven.

De aanzienlijkste dame uit Rome nam hij tot echtgenote²⁷ en hij gaf haar de titel Augusta. Maar na korte tijd scheidde hij van haar, verbood haar te hertrouwen en nam haar al haar ereblijken af. Vervolgens wilde hij wel een indruk van mannelijkheid wekken en deed hij alsof hij verliefd werd. En wel op een meisje²⁸ dat aan de Romeinse godin Vesta was gewijd en op grond van sacrale wetten gedwongen was kuis te leven en maagd te blijven tot haar dood. Hij haalde haar weg bij de Vestadienst en uit de vertrekken bij de tempel en nam haar tot vrouw.

In een brief aan de senaat excuseerde hij zich voor die grove, heiligschennende zonde. Er was hem een menselijke emotie overkomen, een overweldigende liefde voor het meisje, en trouwens, het was passend en heilig, zo'n verbintenis tussen een priester en een priesteres. Toch scheidde hij kort daarna ook van haar. Hij huwde ook nog een derde vrouw, een verre verwant van Commodus.²⁹

Niet alleen van mensenhuwelijken maakte hij een spelletje, hij zocht ook een vrouw voor de god van wie hij priester was.³⁰ Daarvoor liet hij het Pallasbeeld naar zijn slaapkamer brengen. Dat wordt door de Romeinen vereerd en blijft steeds verborgen, het mag door niemand worden gezien. Het was ook nooit bewogen sinds het uit Troje was gekomen (behalve de keer dat de tempel afbrandde). Maar hij verplaatste het naar het paleis 'voor een huwelijk met de god'.

Later zei hij weer dat Pallas de god niet beviel: zo'n zwaarbewapende godin, altijd uit op oorlog. Daarom liet hij het beeld van Urania³¹ halen. Dat beeld wordt speciaal vereerd door de Carthagers en de inwoners van Libië. De Fenicische Dido heeft het opgesteld, zegt men, toen zij het oude Carthago stichtte door een koeienhuid³² in repen te snijden. De Libiërs noemen haar Urania, de Feniciërs Astroarche, waarmee zij haar aanduiden als de maan.

Antoninus wilde een huwelijk arrangeren tussen zon en maan, zo zei hij. Hij liet het beeld halen met daarbij al het goud uit de tem-

pel. Ook gelastte hij een exorbitant geldbedrag bijeen te brengen: de godin moest natuurlijk een 'bruidsschat' krijgen. Na aankomst werd het beeld in de echt verbonden met de god. Alle inwoners van Rome en Italië moesten dit vieren met allerlei feesten en banketten, publiekelijk en privé, alsof het echt een godenhuwelijk was.

Even buiten van de stad liet hij ook een ruime, rijkversierde tempel³³ bouwen, waarheen hij zijn god ieder jaar midden in de zomer overbracht. Daarbij organiseerde hij dan allerlei festiviteiten en hij bouwde er paardenrenbanen en theaters. Met wagenrennen en allerlei shows en spektakel en nachtenlange feesten bood hij het volk volop amusement: dat zou hem populair maken, dacht hij.

De god zelf liet hij op een met goud en kostbare edelstenen versierde wagen plaatsen en zo bracht hij hem uit de stad naar buiten. De wagen werd getrokken door zes grote sneeuw witte paarden, getooid met veel goud en bontgekleurde hoofdstellen. Teugels hield niemand vast. Geen mens kwam op de wagen, ze zaten vast aan de god, die aldus de wagen zelf bestuurdde. Antoninus ging snel voor de wagen uit, achteruitlopend, de ogen voortdurend gericht op het godenbeeld en zijn handen aan de leidsels van de paarden. Zo legde hij heel de weg af, achteruit rennend en turend naar de voorkant van de god.

Om te voorkomen dat hij zich stootte of struikelde, want hij zag niet waar hij liep, was er een laag goudgeel zand gestrooid. En zijn lijfwacht liep aan weerszijden vlak naast hem en zorgde dat hem niets overkwam bij die tocht. Het volk trok aan weerszijden voorbij in bonte fakkelstoeten en wierp kransen en bloemen. Beelden van alle goden, de kostbaarste en duurste wijgeschenken, keizerlijke standaards en bijzondere erfstukken, de ridderstand en heel het leger, alles ging mee voor de god uit. Zodra de god was overgebracht en in de tempel geplaatst, bracht Antoninus feestelijke offers volgens het eerder beschreven ceremonieel. Daarna besteeg hij reusachtige, hoge stellages die hij had laten

oprichten, en strooide³⁴ cadeaus uit voor de massa, vrij voor het grijpen: gouden en zilveren bekers, allerlei kledingstukken en fijne linnen doeken en alle mogelijke tamme dieren, behalve varkens,³⁵ want daar bleef hij naar Fenicisch gebruik van af. Bij dat graaien vielen veel slachtoffers, door elkaar onder de voet gelopen of getroffen door speren van de lijfwacht. Zo werd zijn feest voor velen een ramp.

Vaak zag men hem persoonlijk een wagen mennen of dansen. Dat wangedrag wilde hij ook helemaal niet verborgen houden. Verder vertoonde hij zich geregeld met opgemaakte ogen en met rouge op zijn wangen. Zo schond hij zijn van nature mooie gezicht met ontzierende kleurtjes.

7. Alexianus als medekeizer

Maesa zag het allemaal aan en maakte zich zorgen. Die levensstijl van de keizer zou de soldaten niet bevallen, en als hem iets overkwam werd zij weer gewoon burger, vreesde zij. Zij wist hem te winnen voor een plan (hij was toch al een naïeve jongen die nergens over nadacht): adoptie en benoeming tot Caesar van zijn neef, tevens haar kleinzoon bij haar andere dochter Mamaea. Hiervoor gaf zij argumenten die hij graag zou horen. Hij moest natuurlijk alle tijd hebben voor zijn priesterschap en de eredienst, hij was helemaal toegewijd aan de rituele dansen en extatische ceremonieën van de godheid, en voor wereldse aangelegenheden kwam er nu een ander, die hem de lasten en zorgen van het keizerschap uit handen nam. Vandaar ook dat hij geen buitenstaander moest zoeken, niet iemand buiten de familie, die taak moest hij toevertrouwen aan zijn neef.

Alexianus kreeg een andere naam en heette vanaf dat moment Alexander. Daarmee werd de naam die herinnerde aan zijn grootvader veranderd in die van de grote Macedoniër, de wereldberoemde held, die ook grote verering had genoten van de vermeende va-

der van beide jongens. Want beide dochters van Maesa en de oude dame zelf gingen prat op de echtbreuk van Antoninus, de zoon van Severus, om zo de jongens populair te maken bij de soldaten: die beschouwden hen als Antoninus' zoons.

Alexianus werd dus tot Caesar³⁶ uitgeroepen en zou het consulaat gaan bekleden samen met Antoninus. Die kwam in de senaat om het besluit te laten bekrachtigen. Het werd een belachelijke vertoning. Conform bevel bepaalden alle senatoren bij stemming dat Antoninus, een jongen van zestien, vader was en Alexander, bijna twaalf, zijn zoon.

Zodra Alexander Caesar was wilde Antoninus hem onderrichten in zijn favoriete bezigheden van wilde dans en koordans, en hem laten delen in zijn priesterschap in dezelfde uitdossing en met dezelfde praktijken. Maar zijn moeder Mamaea dacht er anders over. Zij hield de jongen juist af van die schandelijke, keizers onwaardige activiteiten en liet in het geheim leraren in alle vakken komen. Zo liet zij hem trainen in zelfbeheersing en wennen aan de worstelschool en de sportschool voor mannen, en kreeg hij een opvoeding volgens Grieks-Romeinse tradities.

Antoninus was daarover zeer ontstemd, hij had spijt dat hij zijn neef had aangenomen als zoon en mede-regent. Alle leraren joeg hij het paleis uit. Sommigen onder hen, de beroemdsten, liet hij terechtstellen of in ballingschap sturen op grond van volstrekt ridicule beschuldigingen. Dat ze zijn aangenomen zoon verpestten door hem niet te laten dansen of losgaan maar hem te onderwijzen in zelfbeheersing en mannelijke kwaliteiten.

Ten slotte ontspoorde hij werkelijk totaal. Alles van het toneel en het publieke theater bracht hij over naar de belangrijkste keizerlijke ambten. Zo stelde hij als legioenscommandant een voormalig beroepsdanser aan,³⁷ die in zijn jeugd publiekelijk had opgetreden in Romeinse theaters. En een ander haalde hij eveneens weg bij het

theater en benoemde hem tot toezichthouder op de opvoeding en moraal van de jeugd.³⁸ Diezelfde persoon was ook belast met het antecedentenonderzoek van kandidaten voor senaat of ridderstand. Aan wagenmenners, komedianten en mimespelers vertrouwde hij de belangrijkste posten in het rijk toe. En slaven of vrijgelatenen die uitblonken in iets minderwaardigs gaf hij gouverneursposten in de provincies.

8. Moord op Antoninus

Op die manier werd alles wat ooit in aanzien had gestaan onteerd en in onfatsoen omlaaggetrokken. Het was voor iedereen onverkwikelijk en onverdraaglijk, vooral voor de soldaten. Die verafschuwden hem als ze hem zo zagen: het gezicht omstandiger opgemaakt dan bij een fatsoenlijke vrouw, opgedoft met gouden halssieraden en onmannelijke, zijden gewaden, en zo dansend dat iedereen hem goed kon zien. Nee, dan neigden ze toch meer naar Alexander. Van hem was meer te verwachten, die jongen was normaal en verstandig opgevoed.

Ze bewaakten Alexander zorgvuldig, want ze zagen dat Antoninus hem op allerlei manieren naar het leven stond. Zijn moeder Mamaea liet hem geen eten of drinken voorzetten dat door Antoninus was gestuurd. De jongen had geen koks of tafelbedienden uit het hofpersoneel en de algemene dienst, maar zijn personeel was door zijn moeder geselecteerd en gescreend. Achter de schermen gaf zij ook geld voor heimelijke verdeling onder de soldaten om door betaling, waar soldaten het meest naar kijken, hun sympathie voor Alexander winnen.

Toen Antoninus daarachter kwam belaagde hij Alexander en zijn moeder op alle mogelijke manieren. Maar de aanslagen werden door hun beider grootmoeder Maesa³⁹ allemaal verhinderd of verijdeld. Zij was een ervaren vrouw, die ook vele jaren had vertoefd aan het hof, niets ontging haar van wat Antoninus beraamde. Hij was

trouwens niet gesloten van aard, hij toonde in woord en daad openlijk wat hij van plan was.

Nu het met die aanslagen niet opschoot wilde hij de jongen de titel van Caesar ontnemen. Bij audiënties of processies was Alexander niet meer te zien. Maar de soldaten vroegen naar hem en waren ontstemd dat hij kennelijk uit zijn waardigheid was ontzet. Een andere keer verspreidde Antoninus het verhaal dat Alexander op sterven lag, om te testen hoe de soldaten zouden reageren op dat gerucht. Toen zij de jongen niet zagen en door het bericht diep verontrust waren, stuurden zij Antoninus uit kwaadheid niet de normale wacht. Zij sloten de poorten en stelden eisen: eerst Alexander in hun heiligdom zien.

Dat gaf Antoninus de schrik van zijn leven. Hij haalde Alexander op, liet hem bij zich zitten in de keizerlijke draagstoel, die met veel goud en kostbare stenen was versierd, en kwam zo met hem naar de kazerne.

De soldaten openden de poorten, lieten hen binnen en brachten hen naar de kazernetempel. Daar begroetten zij Alexander buitengewoon hartelijk en juichten hem toe, terwijl Antoninus praktisch werd genegeerd. Die was woedend over deze behandeling, en ook na een nacht in de kazerne was hij nog altijd gepikeerd en vol rancune jegens de soldaten.

Hij gaf bevel de soldaten die Alexander ostentatief en provocerend hadden toegejuicht (volgens hem aanstichters van muiterij en oproer) te arresteren voor bestraffing. Dat wekte weer de woede van de soldaten, die hem toch al verafschuwden en graag van die onbetamelijke keizer af wilden. En nu moesten ze ook hun gearresteerde kameraden helpen, vonden ze. Het was het goede moment, vonden ze, en het juiste motief om over te gaan tot actie. Zij doodden⁴⁰ Antoninus met zijn moeder Soaemias, want die was er als Augusta en moeder bij; verder ook iedereen uit zijn hofhouding die

daar werd aangetroffen en doorging voor helper en medeplichtig aan zijn misdaden.

De lijken van Antoninus en zijn moeder werden prijsgegeven aan wie ze door de straten wilde slepen en schenden. Lange tijd werden ze door de stad gesleept en verminkt, totdat men ze ten slotte in het riool gooide dat uitloopt in de Tiber.

Zo stierf Antoninus samen met zijn moeder, na een regering van ruim vijf jaar en een levensloop als boven beschreven. De soldaten riepen Alexander uit tot keizer en brachten hem in het paleis. Hij was nog heel jong en stond sterk onder invloed van zijn moeder en grootmoeder.⁴¹

BOEK 6

DE REGERING VAN ALEXANDER

1. Herstel van normaliteit in Rome

Hoe de jonge Antoninus aan zijn eind kwam is beschreven in het voorgaande.

Alexander was na zijn machtsovername keizer in uiterlijke vorm en naam, maar de dagelijkse leiding en het algemeen beleid waren in handen van de vrouwen,¹ die bij alles meer matige en serieuze accenten trachtten te leggen. Allereerst kozen zij zestien senatoren² die vanwege hun leeftijd en levenswandel het meest integer leken tot raadslieden en adviseurs van de keizer. Voortaan werd er niets meer gezegd of gedaan zonder dat ook zij het mede bepaalden en ermee instemden. Dit vond bijval bij het volk en de troepen, maar ook bij de senaat. Want het keizerschap veranderde van gedaante, van grimmige tirannie naar een vorm van aristocratie.³

Ten eerste werden de godenbeelden die Antoninus had verplaatst en weggehaald teruggebracht naar hun eigen tempels en kapellen. Mensen die door hem zomaar of vanwege faam in slechte praktijken waren benoemd op ereposten en hoge functies raakten die gunsten kwijt en kregen bevel terug te keren tot hun oorspronkelijke positie en activiteit. Bij alle uitvoerende en beleidsmatige functies ging het zo: politieke en juridische taken vertrouwde men toe aan de beste redenaars en juristen, militaire taken aan mannen die zich hadden bewezen in de legerleiding en oorlogspraktijk.

Nadat de keizerlijke macht lang op deze manier was ingevuld stierf Maesa, intussen reeds hoogbejaard.⁴ Zij werd met keizer-

lijke eer begraven en, zoals gangbaar bij de Romeinen, vergoddelijkt.

Mamaea bleef alleen over als voogdes van haar zoon. Zij probeerde hem op dezelfde wijze te blijven leiden en beïnvloeden. De jongen kwam al in de bloei van zijn jaren, zo zag zij met enige vrees. Door de kracht van zijn jeugd, in combinatie met onbeperkte macht, zou hij kunnen ontsporen tot bepaalde wanpraktijken van zijn voorvaders. Daarom liet zij het paleis aan alle kanten bewaken: de jongen mocht niet in contact komen met lieden van wie het heette dat ze er maar op los leefden. Het zou zijn karakter bederven als vleiers zijn jeugdige impulsen zouden richten op lage lusten. Juridisch werk liet zij hem doen, onafgebroken, nagenoeg de hele dag. Want als hij zo intensief bezig was met grote, voor het keizerschap essentiële zaken zou hij geen tijd hebben voor enigerlei wanpraktijk. Daarbij bezat Alexander ook een meegaand en gemakkelijk karakter met een natuurlijke neiging mensen vriendelijk te behandelen, zoals ook bleek toen hij ouder werd.

In de ruim dertien jaar van zijn bewind regeerde hij zonder bloedvergieten, er is niemand te noemen die door hem is terechtgesteld. Zelfs als mensen schuldig waren aan de ernstigste misdrijven spaarde hij hen in zoverre dat hij de doodstraf niet ten uitvoer bracht. Dat heeft geen andere keizer uit onze tijd gemakkelijk als principe aangehouden sinds de regering van Marcus. Maar onder Alexander is niemand te noemen of te vermelden die in al die jaren zonder vorm van proces is terechtgesteld.

De jonge keizer had ook kritiek op zijn moeder. Hij was erg ontstemd bij het zien van haar hebzucht en buitensporige interesse in geld. Zij deed namelijk alsof zij Alexander de middelen wilde verschaffen om zijn soldaten gemakkelijk royale gratificaties te geven, maar in feite potte zij alles zelf op. Dat is tot op bepaalde hoogte een schaduwkant van zijn regering: het ging tegen zijn zin, hij was ontstemd, maar zij confisqueerde onrechtmatig wat bepaalde mensen bezaten en hadden geërfd.

Mamaea zocht ook een vrouw voor hem, een meisje uit de oude adel.⁵ Zij woonden samen en Alexander hield van haar, maar Mamaea verjoeg haar later weer uit het paleis. Dat ging als volgt. Mamaea bruuskeerde het meisje en wilde als enige 'keizerin' zijn, zij misgunde haar die titel. Die onheuse bejegening ging zo ver dat de vader van het meisje iets ondernam. Als schoonvader van Alexander stond hij in hoog aanzien, maar Mamaea's grofheden jegens hem en zijn dochter vond hij onverdraaglijk. Hij vluchtte naar het legerkamp,⁶ onder dankzegging aan Alexander voor de hem bewezen eer en beschuldiging van Mamaea vanwege haar brute gedrag. De keizerin was woedend. Zij liet de vader terechtstellen en zette het meisje het paleis uit en verbande haar naar Libië. Haar actie was tegen de zin van Alexander, die erin moest berusten, hij werd door zijn moeder volledig overheerst.

Dat is eigenlijk het enige verwijt dat men Alexander kan maken. Uit te grote zachtaardigheid en overdreven eerbied voor zijn moeder gaf hij haar toch haar zin, ook op punten die hij afkeurde.⁷

2. Eisen vanuit het oosten

Zo bestuurdde hij het rijk dertien jaar lang, en wat hemzelf betrof zonder reden voor kritiek.

Maar in het veertiende jaar kwamen er plotseling rapporten van de gouverneurs van Syrië en Mesopotamië. Artaxerxes, koning van de Perzen,⁸ had de Parthen verslagen en hun rijk in het oosten vernietigd. Daarbij had hij Artabanus, die voorheen de titel van grote koning voerde en zich tooide met de dubbele kroon, gedood en alle naburige volkeren aan zich onderworpen en schatplichtig gemaakt. En nog hield hij zich niet rustig, hij zat niet achter de Tigris, nee, hij was die rivier en de grens van het Romeinse rijk overgestoken en nu liep hij Mesopotamië onder de voet en bedreigde hij Syrië. Want heel het vasteland tegenover Europa, dat daarvan gescheiden is door de Egeïsche Zee en de Propontis, het geheel dat Azië heet

beschouwde hij als voorvaderlijk bezit. Dat wilde hij terugveroveren voor het Perzische rijk. En wel met claims die teruggingen op Cyrus, die als eerste de macht van de Meden had overgebracht naar de Perzen:⁹ vanaf die tijd tot aan Darius,¹⁰ de laatste koning van Perzië, wiens rijk door Alexander de Grote was vernietigd, had Azië onder bestuur gestaan van Perzische satrapen. Daarom paste het hem de Perzen hun hele vroegere rijk in volle omvang terug te geven.

Aldus de berichtgeving door de gouverneurs uit het oosten. Door dat plotselinge en onverwachte nieuws raakte Alexander danig van slag, vooral omdat hij van jongs af aan had geleefd in vrede met alle tijd voor de luxe en gemakken van de stad. Na overleg met zijn adviseurs besloot hij allereerst een delegatie te zenden om met een officiële brief de agressie en ambities van de koning te stoppen. Artaxerxes moest binnen zijn eigen grenzen blijven, zo schreef hij, en niet het evenwicht verstoren en misleiden door ijdele hoop een grote oorlog ontketenen. Nee, ieder diende tevreden te zijn met zijn bezit. Strijd tegen de Romeinen? Dat was wel even iets anders dan tegen buurstammen en barbaren zoals zichzelf! Daarbij repte de brief nog van de overwinningen van Augustus, Trajanus, Lucius en Severus.

Dit schrijven, dacht Alexander, zou de barbaar op andere gedachten brengen of dermate afschrikken dat hij zich rustig hield. Maar Artaxerxes stoorde zich niet aan wat hij kreeg te lezen; geschillen moest men regelen met wapens, vond hij, niet met woorden. Hij zette door en plunderde alles wat Romeins was, liep met infanterie en cavalerie Mesopotamië onder de voet en sleepte daar massa's buit weg. Vervolgens begon hij de forten op de oever van de rivier te belegeren, die daar stonden ter bescherming van de Romeinse grenzen. Grootspraak zat hem al in het bloed en nu stegen de successen hem ook naar het hoofd: hij dacht dat hij alles met gemak zou kunnen onderwerpen.

Zijn ambities voor een groter rijk berustten op serieuze motieven. Hijzelf was de eerste die het Parthische rijk had durven aanvallen om de Perzen hun koningsmacht terug te geven.¹¹ Want na Darius, die door de Macedoniër Alexander van zijn rijk was beroofd, hadden vele jaren lang de Macedoniërs en de opvolgers van Alexander de scepter gezwaaid over de oostelijke volkeren en over heel Azië, verdeeld in verschillende rijken. Die rijken waren echter in onmin met elkaar gerakt en de macht van de Macedoniërs was verzwakt door de onafgebroken oorlogen.¹² Toen had als eerste naar verluidt de Parth Arsaces de barbaren in die contreien overgehaald tot rebellie tegen de Macedoniërs. Met instemming van de Parthen en naburige barbaren had hij zich tot koning gekroond en over hen geheerst. De macht bleef lang in handen van zijn dynastie tot aan onze tijdgenoot Artabanus. En die was nu door Artaxerxes gedood, waarmee de Perzen de macht terug hadden. Hij had de naburige barbarenstammen zonder moeite onderworpen en belagde intussen het Romeinse rijk.

3. Speech van Alexander bij het leger

Alexander kreeg in Rome bericht over de wandaden van de barbaar in het oosten en vond de toestand onacceptabel. Nu ook de gouverneurs daar zijn hulp inriepen maakte hij zich, met wrevel en tegenzin, gereed voor een expeditie.¹³ In Italië en alle Romeinse provincies werden speciale eenheden gelicht voor het expeditieleger, fysiek sterke mannen in de kracht van hun jaren, die geschikt werden geacht voor de oorlog. Heel het Romeinse rijk kwam sterk in beweging tijdens deze mobilisatie: dit leger moest bestand zijn tegen de massa oprukkende barbaren waarvan sprake was.

Alexander liet de in Rome gelegerde troepen bijeenkomen, gaf hun bevel op de gewone vlakte aan te treden en sprak hun als volgt toe.

Liever zou ik hier, beste soldaten, de gebruikelijke woorden tot jullie richten, waarmee ik als spreker eer zou inleggen en mijn luisteraars zou plezieren. Na vele jaren

van heerlijke vrede krijgen jullie nu iets nieuws te horen, iets wat jullie wellicht zal verbijsteren omdat het onverwacht komt. Flinke, verstandige mannen mogen hopen dat een goede toestand stabiel blijft, maar moeten tegenvallers ook onder ogen zien. Prettige dingen doen geeft een aangenaam gevoel, maar misstanden rechtzetten de roem van dapperheid. Wie begint met onrecht staat zwak in zijn uitdaging, maar wie onruststokers afschudt mag zelfvertrouwen putten uit zijn goede geweten en goede moed hebben omdat hij geen onrecht doet maar voorkomt.

De Pers Artaxerxes heeft zijn eigen koning vermoord en diens macht naar de Perzen gebracht. Maar nu voelt hij zich ook sterker dan onze wapens en minacht de roem van het Romeinse leger en probeert bezittingen van ons rijk onder de voet te lopen en te plunderen. Eerst heb ik getracht hem met een officiële brief, met argumenten, af te brengen van zijn mateloze waanzin en begeerte naar andermans eigendom. Maar met zijn barbaarse grootheidswaan wil hij niet in zijn eigen land blijven, nee, hij daagt ons uit tot strijd!

Kom, laten we niet dralen, niet aarzelen. De ouderen onder jullie moeten terugdenken aan de zeges op de barbaren die zij zo vaak hebben behaald onder Severus en mijn vader Antoninus. En jullie die in de bloei van de jaren zijn en hunkeren naar roem en eer, jullie moeten laten zien dat je zachtzinnig en beheerst kunt leven in vrede, maar indien nodig ook dapper en succesvol zijn in oorlog.

Barbaarse troepen zijn moedig tegenover een vijand die wijkt en aarzelt, maar bij een tegenaanval gaat het anders. Want bij een geregelde strijd tegen de vijand zijn ze niet optimistisch, hun tactiek is juist door een uitval of vlucht binnen te halen wat ze konden wegroven. Wij daarentegen zijn altijd goed georganiseerd, wij kennen discipline en wij hebben geleerd hen te verslaan, steeds weer.

4. Nieuwe onderhandelingen

Op de speech van Alexander volgden luide toejuichingen van de verzamelde troepen, zij beloofden alle steun voor de oorlog. Hij schonk hun een royale gratificatie en beval hun zich gereed te maken voor vertrek. Zelf begaf hij zich naar de senaat, hield daar een rede ongeveer zoals hierboven en kondigde zijn vertrek aan.

Op de vastgestelde dag bracht hij de offers die gebruikelijk zijn bij het vertrek van een militaire expeditie en vertrok uit Rome. De senaat en de hele bevolking deden hem uitgeleide, waarbij hij telkens weer omkeek naar de stad, met tranen in zijn ogen. Maar ook bij de gewone mensen was er niemand die hem zonder tranen uitgeleide deed, want allen hadden hem lief gekregen, omdat hij in hun mid-den was opgegroeid en zoveel jaren een gematigd bewind had ge-voerd.

De reis ging met grote spoed. Hij bereikte eerst de provincies van Il-lyrië en de daar gelegen garnizoenen, verzamelde ook daar een grote troepenmacht en kwam vervolgens aan in Antiochië. Daar bereidde hij zich voor op de oorlog door zijn soldaten te trainen en manoeu-vres te laten oefenen. Hij besloot echter nogmaals een delegatie te zenden naar de Perzische koning en te blijven onderhandelen over vrede en vriendschap, in de hoop hem te overreden of door zijn aan-wezigheid schrik aan te jagen. Maar de barbaar stuurde de Romein-se gezanten onverrichter zake terug. Van zijn kant koos hij vierhon-derd Perzen van groot postuur, doste hen uit met kostbare gewaden en gouden sieraden, voorzag hen van paarden en bogen en stuurde hen als gezanten naar Alexander. Hij dacht de Romeinen te intimi-deren door de aanblik en uitrusting van die Perzen.

De delegatie kwam met orders van de grote koning Artaxerxes: de Romeinen en hun keizer dienden zich terug te trekken uit Syrië en uit geheel Azië tegenover Europa. Zij moesten de Perzen laten rege-ren over het gebied tot en met Ionië,¹⁴ Carië en de landen die gren-zen aan de Egeïsche Zee. Dat was immers allemaal voorvaderlijk be-zit van de Perzen.

Toen de vierhonderd gezanten dat bevel hadden overgebracht liet Alexander hen gevangennemen en ontdoen van heel hun uit-rusting. Daarna stuurde hij ze naar Frygië, waar ze zich in dorpen mochten vestigen en het land konden bewerken. Hij strafte hen dus in zoverre dat hij hun het recht ontnam naar huis terug te keren.

Hen doden zou een schending van het recht zijn, meende hij, en ook niet bepaald dapper: zij waren daar niet als vechters en hadden alleen bevelen van hun meester overgebracht.

Hierna trof Alexander maatregelen om de rivieren¹⁵ over te trekken en zijn leger het vijandelijk gebied binnen te voeren. Hierbij deden zich enkele gevallen van muiterij voor, bijvoorbeeld van soldaten uit Egypte maar ook uit Syrië, die op die manier een ander op de troon wilden brengen. De muiters werden echter snel gegrepen en bestraft. Niettemin plaatste Alexander bepaalde troepenafdelingen over naar andere delen van het rijk, waar ze volgens hem beter invalen van barbaren konden verhinderen.¹⁶

5. Romeinse nederlaag

Na die maatregelen bracht hij een grote legermacht bijeen. Zodra die even groot leek en opgewassen tegen de massa barbaren, verdeelde hij het leger na overleg met zijn staf in drieën.¹⁷ Een afdeling gaf hij de opdracht een noordelijke richting aan te houden, door Armenië te marcheren, dat de Romeinen gunstig gezind scheen, en dan Medië onder de voet te lopen. De tweede afdeling zond hij naar het oosten¹⁸ van het barbaarse gebied, waar volgens de berichten Tigris en Eufrat samenkomen en uitlopen in eindeloze moerassen (het zijn daardoor de enige rivieren waarvan geen echte monding is te zien). De derde en sterkste legerafdeling hield hij in eigen hand; die zou hij persoonlijk tegen de barbaren aanvoeren via de centrale route. Met die verschillende aanvalslinies meende hij de vijand onverwacht en onvoorzien te kunnen overvallen. De Perzen zouden hun krachten telkens moeten verdelen als er weer een Romeinse afdeling naderde. Daardoor zouden ze minder sterk zijn en minder goed gecoördineerd in de strijd.

De barbaren hebben geen beroepsleger zoals de Romeinen, en geen hecht georganiseerde, parate onderdelen die getraind zijn in oorlogswerk. Op een bevel van hun koning verzamelt zich gewoon

het hele bestand aan mannen, soms ook vrouwen. En aan het eind van de oorlog gaat ieder weer terug naar huis met als winst wat ieder heeft kunnen verkrijgen uit de buit. Het gebruik van bogen en paarden blijft bij hen niet beperkt tot de oorlog, zoals bij de Romeinen, maar zij gaan daar van jongs af mee om. Zij brengen hun leven door met jagen, zonder ooit hun pijlkoker af te leggen of van hun paard te komen. Beide gebruiken ze voortdurend bij de oorlog of de jacht.

Alexander meende dat zijn tactiek uitstekend was, maar zijn plannen werden doorkruist door het lot.¹⁹ Het contingent dat door Armenië moest trekken geraakte maar ternauwernood en met veel moeite over de bergen, die daar uiterst ruw en steil zijn. De route was nog net begaanbaar vanwege de zomertijd. Vervolgens drongen Medië²⁰ binnen en verwoestte het land, waarbij vele dorpen werden platgebrand en geplunderd. Toen de Perzische koning dat merkte weerde hij zich zo goed mogelijk, maar hij kon de Romeinen niet echt verdrijven. Het ruwe gebied biedt namelijk stevige ondergrond voor onze infanterie, die ook met weinig moeite vooruitkwam, terwijl de barbaarse cavalerie op die ruwe berggrond niet kon galopperen en zo geen kans kreeg voor charges of aanvallen.

Daarop kwamen er boden bij de Perzische koning met het bericht dat er een ander Romeins leger was gesignaleerd, nu in oostelijk Parthië,²¹ waar het snel over de vlakten oprukte. Dat stemde hem bezorgd: zo zou de vijand eerst gemakkelijk het Parthische gebied verwoesten en dan Perzië²² binnenvallen! Daarom liet hij een legermacht achter die naar zijn mening sterk genoeg was om Medië te beschermen, en trok zelf met de hele hoofdmacht snel oostwaarts. Die Romeinse kolonne trok intussen verder zonder veel voorzorgsmaatregelen te nemen, omdat zich niemand liet zien of verzet bood. De commandanten hadden het idee dat Alexander met de derde kolonne (de best toegeruste en numeriek sterkste) het centrum van de barbaren had aangevallen, die daardoor telkens troepen naar kritie-

ke punten moesten sturen. Dat was de reden, meenden ze, dat hun mars gemakkelijker en veiliger verliep dan gepland.

Alle afdelingen hadden orders zo ver mogelijk door te dringen in vijandelijk gebied en er was zelfs een plaats aangegeven waar ze alle drie moesten samenkomen zodra ze alle tussenliggende gebieden onder controle hadden. Maar Alexander stuurde die opzet zelf in de war, omdat hij zijn eigen afdeling niet in de strijd bracht en het vijandelijk gebied niet binnenviel. Misschien was hij bang lijf en leden te riskeren ter verdediging van het Romeinse rijk, misschien ook hield zijn moeder hem tegen uit vrouwelijke lafheid of overdreven liefde voor haar zoon. Want telkens smoorde ze zijn pogingen zijn dapperheid te laten zien: hij moest anderen maar gevaar laten lopen voor hem, en echt niet zelf meevechten.²³

Dit alles werd het binnenvallende Romeinse leger fataal. Opeens kwamen de Perzen opzetten met heel hun legermacht zonder dat het leger erop bedacht was. Zij omsingelden de kolonne, sloten die in zoals in een net en bestookten de Romeinen van alle kanten met pijlen. Zo brachten ze hun zware verliezen toe. De Romeinen hielden met weinigen geen stand tegen de overmacht en moesten steeds hun onbeschermd zijde, doelwit van de pijlen, met hun wapens afdekken. Het vege lijf redden was wat ze bovenal wilden, niet vechten. Ten slotte werden ze ergens samengedrongen waar ze met hun schilden een soort muur vormden, alsof het een beleg was. Hoewel ze van alle kanten werden beschoten en er veel gewonden vielen, hielden ze dapper stand zo lang ze konden. Maar uiteindelijk werden ze afgemaakt tot de laatste man.

Het was een enorme catastrofe, een nederlaag waar niemand graag aan terugdenkt, een grote tegenslag voor de Romeinen: een enorm leger vernietigd, dat in moreel en slagkracht voor geen leger van weleer had ondergedaan. En de Perzische koning kreeg door zulke successen de illusie dat er nog meer in het verschiet lag.

6. Geen verdere oorlog in het oosten

Toen dat bericht Alexander bereikte was hij ernstig ziek, misschien door iets psychisch, misschien ook was hij niet gewend aan het klimaat.²⁴ Hij reageerde moedeloos. De rest van het leger was kwaad op hem en maakte hem bittere verwijten: hij had iedereen misleid en doordat hij de afspraken niet was nagekomen had hij het expeditieleger verraden.

Maar Alexander kwam zijn ziekte maar niet te boven en kon niet tegen het verstikkende klimaat en eigenlijk was iedereen in het leger ziek, vooral de Illyrische soldaten. Die waren gewend aan een vochtig en winters klimaat en namen zoals normaal veel voedsel tot zich, waardoor ze ernstig ziek werden en stierven. Om die redenen besloot Alexander terug te keren naar Antiochië,²⁵ en ook het leger in Medië kreeg bevel voor de terugtocht. Maar op die reis kwam die eenheid grotendeels in de bergen om of liep massaal verminkingen op aan handen en voeten door de barre, winterse omstandigheden.²⁶ Van de vele soldaten keerden slechts enkelen terug. Wat zijn eigen eenheid betreft, Alexander voerde die terug naar Antiochië, maar ook onder hen was de sterfte groot geweest.

Dit alles leidde tot moedeloosheid bij de soldaten en deed afbreuk aan Alexanders reputatie, wiens oordeel en geluk verkeerd hadden uitgepakt. Van de drie groepen waarin hij zijn leger had verdeeld had hij het meeste verloren door diverse soorten rampen: ziekte, oorlog en kou.

Na zijn terugkeer in Antiochië werd Alexander gemakkelijk weer beter door de koelte en het vele water van de stad, na de dorre droogte van Mesopotamië. En de soldaten probeerde hij weer op zijn hand te krijgen en te compenseren voor hun grieven met ruime geldschenkingen. Dat was volgens hem het enige middel om hun sympathie terug te winnen. Hij bracht ook weer een nieuw leger

bijeen, dat hij uitrustte om in te zetten tegen de Perzen, als die lastig werden en zich niet rustig hielden.

Maar hij kreeg bericht dat de Perzische koning zijn leger had gemobiliseerd en iedereen naar huis had laten terugkeren. Hoewel de Perzen de uiteindelijke winnaars leken op kracht, waren zij feitelijk zwaar aangeslagen. Tijdens de vele schermutselingen in Medië en de veldslag in Parthië waren velen van hen gesneuveld en zeer velen gewond geraakt. Want de Romeinen waren niet zonder dappere weerstand overwonnen en hadden soms hard toegeslagen. Alleen als zij in de minderheid waren hadden zij verliezen geleden. Zodoende was het dodencijfer van beide legers vrijwel gelijk en leek de zege van de resterende barbaren vooral te hebben berust op numerieke omvang, niet op gevechtskracht. De verzwakking van de barbaren blijkt wel duidelijk uit het volgende. Drie of vier jaar lang hielden zij zich rustig en hadden ze zelfs geen leger onder de wapenen.

Toen hij daarachter kwam bleef ook Alexander waar hij was, in Antiochië. Hij herwon ook zijn goede humeur en zelfvertrouwen zodra hij was verlost van de zorg voor oorlog. Nu had hij alle tijd voor de genoegens van de stad.²⁷

7. Invallen van de Germanen

De toestand in Perzië was volgens Alexander nu rustig. Een officiële vrede was het niet, maar het zou voor de Perzische koning belemmerend en vertragend werken om opnieuw oorlog te beginnen. Want als het Perzische leger eenmaal is ontbonden, valt het niet gemakkelijk opnieuw te mobiliseren. Het is niet georganiseerd en paraat, meer een massa mensen dan een leger. De bevoorradings beperkt zich tot wat ieder meebrengt voor eigen gebruik, en de mannen zijn ook moeilijk te scheiden van hun vrouw en kinderen en hun woonplaats en laten die alleen met tegenzin achter.

Plotseling werd Alexander verontrust door een delegatie met rapporten die hem nog grotere zorgen baarden. De gouverneurs van Illyrië meldden hem dat de Germanen²⁸ Rijn en Donau overtrokken en Romeins gebied verwoestten. Forten op de oevers, steden en dorpen liepen zij met grote overmacht onder de voet. Zelfs het aangrenzende deel van Illyrië,²⁹ buurland van Italië, verkeerde in groot gevaar. Zijn aanwezigheid, samen met heel zijn leger, was dus dringend nodig.

Dat nieuws verontrustte Alexander en trof de soldaten uit Illyrië pijnlijk. Zij hadden nu een dubbele catastrofe te verwerken: eerst de verliezen in de strijd tegen de Perzen, en nu het bericht dat hun families waren uitgemoord door de Germanen.³⁰ Zo werden ze kwaad en gaven Alexander de schuld. In het oosten had hij alles verraden uit laksheid of lafheid, en nu stond hij aarzelend en dralend tegenover het noorden.

Ook Alexander en zijn adviseurs waren bezorgd, intussen zelfs om Italië, want het Germaanse gevaar vonden zij dreigender dan het Perzische. In het oosten leeft men namelijk op grote afstand van Italië met brede stukken land en zee ertussen; van Italië heeft men er nauwelijks gehoord. Maar de Illyrische provincies vormen een smalle strook land die maar een beperkt deel is van het Romeinse gebied. Dat maakt de Germanen praktisch grensgenoten en burenen van de Italiërs.³¹

Daarom kondigde Alexander een expeditie aan, tegen zijn zin en mismoedig maar noodgedwongen. Hij liet slechts zoveel troepen achter als voldoende leek om de Romeinse rivieroeveren te beschermen,³² verbeterde de verdediging van de kampen en forten en bracht die allemaal weer op sterkte. Met de rest van de troepen trok hij daarna snel op tegen de Germanen.

Hij volbracht de mars in hoog tempo en stond weldra aan de oevers van de Rijn. Daar trof hij voorbereidingen voor de Germaanse oor-

log en legde de rivier vol schepen. Zou men die onderling verbinden, dan was de rivier overbrugd, wat de overtocht van de troepen volgens hem zou vergemakkelijken.

De Rijn en de Donau zijn de grootste rivieren in het noorden. De eerste stroomt langs Germanië, de andere langs Pannonië.³³ 's Zomers zijn ze bevaarbaar door hun diepte en breedte, maar 's winters bevrozen ze door de kou en kan men er te paard overheen rijden als over vaste grond. Wat eerst een waterstroom was wordt zelfs zo hard en stevig dat die meer aankan dan paardenhoeven en mensenvoeten. Mensen die water willen putten nemen dan geen kruiken mee of lege kommen, maar bijlen en pikhouwelen. Daarmee hakken ze dan stukken water uit en dragen die zonder iets eromheen mee, zoals stenen.³⁴ Dit wat betreft die rivieren.

Alexander had in zijn leger ook veel Moren en een groot aantal boogschutters uit het oosten en uit Osroëne (afgezien van wat Parthische overlopers of vrijwillige troepen die meededen tegen betaling). Juist die troepen liet hij trainen voor de strijd tegen de Germanen, die met zulke eenheden grote moeite hebben. Moren werpen hun speren namelijk van grote afstand en doen snelle uitvallen en trekken zich ook snel weer terug, terwijl voor boogschutters de onbedekte hoofden en lange lijven van Germanen een gemakkelijk doelwit vormen, ook van grote afstand. Maar bij aanvallen voor strijd van man tegen man bleken zij vaak evenwaardig en opgewassen tegen de Romeinen.

Zo stond het ervoor met Alexander. Toch besloot hij een delegatie te sturen naar de Germanen en te onderhandelen over vrede. Ze zouden alles krijgen wat ze nodig hadden, zegde hij hun toe, en hij zou niet zuinig zijn met geld. Daar zijn de Germanen namelijk gevoelig voor,³⁵ ze zijn verzot op geld en willen de vrede altijd verhandelen met de Romeinen in ruil voor goud. Daarom wilde Alexander liever een verdrag met hen kopen dan er een oorlog voor riskeren.

De soldaten konden het evenwel maar moeilijk verkroppen: wat een nutteloze tijdsverspilling, en de keizer vertoonde echt geen spoor van flinkheid of enthousiasme voor de oorlog. Paardenraces en ander amusement, daarmee was hij druk, terwijl hij toch op expeditie moest en de Germanen moest straffen voor hun eerdere provocaties.

8. Maximinus tot keizer uitgeroepen

Nu bevond zich in het leger een zekere Maximinus.³⁶ Hij was afkomstig uit de binnenlanden van Thracië waar nog half-barbaarse stammen wonen, naar verluidt uit een dorp waar hij in zijn jeugd herder was geweest. In de bloei van zijn jaren was hij soldaat geworden en vanwege zijn lichaamslengte en kracht ingedeeld bij de cavalerie. Het geluk was met hem en zo doorliep hij in korte tijd alle rangen, totdat hem ten slotte legioenscommando's en gouverneursposten werden toevertrouwd.

Op grond van deze militaire ervaring gaf Alexander hem het commando over alle rekruten om hen militair te trainen en klaar te stomen voor de strijd. Omdat hij de hem toevertrouwde taak vervulde met uiterste zorg werd hij erg populair bij de soldaten. Hij gaf hun namelijk niet alleen instructies maar ging ook bij alle werkzaamheden voorop. Zo waren ze meer dan leerlingen alleen: hij was hun model, ze wilden zijn dapperheid evenaren. En met geschenken en allerlei eerbewijzen wist hij hen nog meer aan zich te binden.

Zo kwam het dat de jonge soldaten, voornamelijk Pannoniërs, Maximinus' flinkheid geweldig vonden, maar de spot dreven met Alexander. Volledig overheerst door zijn moeder, vonden ze. Ja, en terwijl alles werd bedisseld en besloten door een vrouw, gedroeg hij zich ongeïnteresseerd en onmannelijk in oorlogssituaties. En dan al die rampen in het oosten als gevolg van zijn gedraai, wisten ze het nog? En niets van flinkheid of jeugdig elan had hij laten zien sinds zijn komst in Germanië.

De zucht naar verandering zat hun al in het bloed en het huidige bewind vonden ze bezwaarlijk. Alexanders regime duurde al zo lang en leverde ook niets meer op, zijn vrijgevigheid was helemaal verdwenen. Maar de directe toekomst bood hunzelf perspectieven op winst! En de man die zijn kans greep kon eer behalen en zijn hoogste ambities vervullen.

Om al deze redenen maakten zij plannen om zich te ontdoen van Alexander en Maximinus uit te roepen tot keizer en Augustus. Hij was hun strijdmakker, hun kameraad, die door zijn ervaring en moed de geschiktste persoon leek voor de oorlog van dat moment.

Op zekere dag waren ze bijeen op de vlakte in het tenue voor de normale oefeningen. Toen Maximinus naar buiten kwam en zich bij hen voegde, wierpen ze hem een purperen vorstenmantel om en riepen hem uit tot keizer. Mogelijk was hij geheel onkundig van hun actie, mogelijk had hij die in het geheim mee georganiseerd. Eerst wilde hij er niets van weten en wierp de purperen mantel af, maar daarna kwamen ze op hem afstormden met getrokken zwaarden en dreigden hem ter plaatse te zullen doden.³⁷ Toen liet hij de gevaarlijke situatie van dat moment zwaarder wegen dan een eventueel toekomstig risico en aanvaardde de keizerlijke waardigheid. Al dikwijls was hem vroeger naar eigen zeggen dit geweldige geluk voorspeld in orakels en dromen. Maar tegen de soldaten zei hij dat hij het keizerschap noodgedwongen aanvaardde, tegen zijn zin, alleen om te voldoen aan hun wens.

Hij gaf hun bevel hun besluiten metterdaad waar te maken. Zij moesten de wapens opnemen, voortmaken en de nietsvermoedende Alexander overrompelen. Daarbij moesten ze zorgen het nieuws voor te zijn om de soldaten rond Alexander en ook zijn lijfwacht voor een voldongen feit te plaatsen. Zo konden zij hen overhalen zich aan te sluiten of hun anders gemakkelijk de baas worden. Want die mannen waren onvoorbereid, ze waren nergens op bedacht.

Om de sympathie en het enthousiasme van de troepen compleet te maken verdubbelde hij de soldij en beloofde enorme bonussen en gratificaties. Ook maakte hij alle straffen en bliken van oneer ongedaan. Daarop gaf hij hun bevel op mars te gaan. De plaats waar Alexander en zijn gevolg legerden was niet veraf.

9. Moord op Alexander en zijn moeder

Toen dit aan Alexander werd gemeld raakte hij in grote paniek,³⁸ door het onvoorziene nieuws was hij verbijsterd. Hij rende zijn tent uit alsof hij waanzinnig was geworden, huilend en bevend, en maakte Maximinus uit voor trouweloos en ondankbaar. Alle gunsten die hij hem had bewezen somde hij op en hij verweet de rekruten dat zij overijld en in strijd met hun eed zoiets hadden durven doen. Hij zou hun alles geven wat ze wilden, beloofde hij, en alles in orde maken waarover zij eventueel klachten hadden. De soldaten rondom Alexander betuigden hun loyaliteit en bleven die dag bij hem. Ze beloofden dat ze hun uiterste best zouden doen hem te beschermen.

Na de nacht, bij het ochtendgloren, kwam de melding dat Maximinus in aantocht was. Men zag namelijk in de verte een stofwolk³⁹ opstijgen en hoorde geluiden van een massa volk. Daarop kwam Alexander weer uit zijn tent en begaf zich naar de appelplaats. Hij liet zijn soldaten aantreden en smeekte hen hem te verdedigen en te redden: hij was toch in hun midden opgegroeid? En in die veertien jaar van zijn keizerschap hadden zij toch geleefd zonder reden tot klagen? Zo bewoog hij allen tot deernis en medelijden. Vervolgens gaf hij hun bevel zich te bewapenen en het kamp uit te gaan om slag te leveren.

De soldaten hadden wel trouw beloofd maar krabbelden nu een voor een terug, ze weigerden de wapens op te nemen. Sommigen eisten executie van de gardecommandant en Alexanders vertrouwelingen, omdat die volgens hen de schuld waren van de muite-

rij. Anderen kwamen met verwijten tegen zijn moeder. Zij was inhuldig, zij hield het geld achter slot en grendel, het was door haar krenterigheid en verzet tegen extra beloningen dat Alexander nu gehaat werd! Zo bleven zij daar nog een tijdlang dat soort verwijten schreeuwen.

Inmiddels was de afdeling van Maximinus al in zicht. De rekruten schreeuwden luid en riepen hun strijdmakkers op om 'dat krenterige wijf en dat slappe moederskindje' in de steek te laten. Ze konden zich beter aansluiten bij een flinke en verstandige kerel, een kameraad, die altijd het uniform had gedragen en soldaat was geweest.

Die woorden maakten indruk op Alexanders soldaten. Ze lieten hem in de steek en liepen over naar Maximinus, die door allen als keizer werd begroet.

Bevend en uitzinnig van angst kwam Alexander met moeite zijn tent binnen. Met zijn armen om zijn moeder geslagen, en naar verluidt snikkend en klagend dat zij de schuld was van zijn ongeluk, wachtte hij daar zijn moordenaar af.

Zodra Maximinus door het hele leger tot keizer was uitgeroepen stuurde hij een krijgstribuun en een paar centurio's om Alexander en zijn moeder om te brengen en iedereen uit zijn gevolg die verzet bood. Aangekomen bij de tent stormden zij naar binnen en doodden de keizer en zijn moeder⁴⁰ en al wie zijn vrienden en vertrouwelingen leken. Er waren er ook die wisten te ontsnappen en zich korte tijd schuilhielden. Maar niet lang daarna kreeg Maximinus hen allemaal te pakken en liet hen terechtstellen.

Zo kwamen Alexander en zijn moeder aan hun eind. Dat gebeurde na een regering van veertien jaar, die voor zijn onderdanen was verlopen zonder reden tot klagen en zonder bloedvergieten. Moorden, wreedheid en willekeur waren hem geheel vreemd, hij was ge-

neigd tot menslievend en welwillend gedrag. Zijn regering was een volledig succes geweest als de inhaligheid en krenterigheid van zijn moeder hem niet in diskrediet hadden gebracht.

BOEK 7

NOG EEN JAAR MET VIJF KEIZERS

1. Reacties op de verkiezing van Maximinus

Het leven van Alexander en zijn einde na een keizerschap van veertien jaar zijn beschreven in het voorgaande. De verandering na Maximinus' machtsovername was groot: het werd een meedogenloos schrikbewind. Na het humane en milde regime van zijn voorganger wilde hij een volledige overgang naar wrede tirannie. Hij was zich ervan bewust dat men hem niet mocht, omdat hij de eerste keizer was die uit het laagst denkbare milieu was opgeklommen tot zo'n hoge positie. En zijn karakter was van nature zoals zijn afkomst: barbaars. Met de bloeddorstige aard van zijn familie en zijn volk wilde hij zijn gezag gaan baseren op wreedheid. Anders zouden de senaat en de onderdanen geen respect voor hem hebben, vreesde hij, ze zouden niet kijken naar zijn gunstige positie van dat moment maar naar zijn lage geboorte. Want overal gingen er praatjes en roddels over hem rond. Hij zou ooit herder zijn geweest in de bergen van Thracië en zich vanwege zijn postuur en kracht hebben aangemeld voor dienst, ergens bij een simpele lokale eenheid. Daarna had alleen het toeval hem Romeins keizer gemaakt.

Maximinus ontdeed zich terstond van alle vrienden uit Alexanders gevolg, de door de senaat aangestelde adviesraad.¹ Sommigen stuurde hij terug naar Rome, anderen zette hij uit hun functie met een of ander excuus. In het leger wilde hij de enige zijn, met niemand om zich heen die zich beter dan de rest kon voelen vanwege hoge afkomst. Hij bouwde zogezegd een burcht waar hij niemand in zijn buurt had naar wie hij moest opzien, om zich van daaruit te kunnen uitleven in zijn tirannieke plannen.

Ook al het personeel dat zoveel jaren bij Alexander was geweest zond hij weg van het hof. De meesten liet hij ook terechtstellen op verdenking van intriges, want hij wist dat Alexanders dood hun verdriet deed.²

Wat hem nog veel meer prikkelde tot wreedheid en woede jegens alles en iedereen was de ontdekking van een op hem gericht complot, waarbij veel centurio's waren betrokken en iedereen uit de senaat. Het draaide om een zekere Magnus, een man van oude adel en consulaire rang. Die zou een groep samenzweerders rond zich hebben verzameld en een aantal soldaten hebben bepraat om hem keizer te maken in plaats van Maximinus.

Het plan was naar verluidt als volgt. Na het overbruggen van de Rijn³ stond Maximinus op het punt over te steken naar Germanië, want direct na zijn machtsovername begon hij met de oorlogvoering. Het was vanwege zijn forse postuur en kracht en oorlogservaring dat hij was gekozen, meende hij, en daarom wilde hij zijn reputatie en de verwachtingen van zijn soldaten waarmaken. Bovendien probeerde hij te bewijzen dat Alexanders besluiteloosheid en zwakte bij militaire operaties terecht afkeuring hadden opgeroepen. Daarom onderbrak hij de training en oefening van de mannen geen moment en deed ook zelf in volle uitrusting mee en vuurde het leger aan.

Toen was de brug dan klaar en stond Maximinus op het punt over te steken naar Germanië. Magnus had nu, naar men vertelde, een kleine maar belangrijke groep soldaten bepraat, vooral bewakers en opzichters van de brug: na Maximinus' oversteek zouden zij die afbreken en hem zo prijsgeven aan de barbaren bij gebrek aan een weg terug. Want gezien de grote breedte en diepte van de stroom was terug oversteken onmogelijk, doordat hij dan geen schepen had aan de vijandelijke oever en de brug was afgebroken.

Dat was het verhaal over het complot dat de ronde deed. Berustte het op waarheid? Of was het door Maximinus zelf verzonnen? Dat is niet gemakkelijk vast te stellen, aangezien het nooit goed is uitgezocht. Niemand kreeg gelegenheid voor een proces of een verweer, Maximinus liet alle verdachten plotseling oppakken en zonder pardon executeren.⁴

Verder kwam het tot een muerij onder de boogschutters uit Osroëne,⁵ die bijzonder ontstemd waren over de dood van Alexander. Zij kwamen toevallig in contact met een man van consulaire rang, een vriend van Alexander, genaamd Quartinus. De man was door Maximinus weggestuurd uit het leger. Ze haalden hem tevoorschijn en maakten hem, tegen zijn zin en onverhoeds, commandant. Ook bekleedden ze hem met het purper en droegen het vuur voor hem uit, eerbewijzen die vaak fataal zijn gebleken, en stelden hem aan als keizer ondanks zijn verzet. Maar toen hij in zijn tent lag te slapen werd hij plotseling vermoord door iemand uit zijn omgeving die voor zijn vriend doorging, de voormalige commandant van de troepen uit Osroëne. Deze man, Macedo geheten, had zelf Quartinus mee naar voren geschoven en de leiding gehad in die muerij, in samenwerking met de troepen uit Osroëne. En nu, zonder enige reden tot vijandschap of haat, doodde hij de man die hij zelf naar voren had geschoven en omgepraat. Met het idee dat hij Maximinus een groot plezier deed hakte hij de man het hoofd af en liet het naar de keizer brengen. Die was inderdaad blij met zijn optreden, waardoor hij naar hij dacht een vijand kwijt was. Toch liet hij de moordenaar, die hoge verwachtingen had en rekende op een enorme beloning, terechtstellen: eerst leider geweest in de muerij, dan moordenaar van de man die hij zelf tegen diens zin naar voren had geschoven, ja, verrader van een vriend.

Dit soort incidenten stemde Maximinus bitter, het maakte hem nog grimmiger en wreder dan hij al van zichzelf was. Ook uiterlijk was hij een angstaanjagende figuur, zijn lijf was kolossaal. Het

was zelfs amper te vergelijken met dat van Griekse topatleten of de meest geduchte barbaarse strijders.⁶

2. Maximinus' oorlog tegen de Germanen

Na de genoemde maatregelen trok Maximinus met heel zijn leger en vol zelfvertrouwen de brug over, vastbesloten tot strijd met de Germanen.⁷ Bij die expeditie voerde hij omvangrijke troepen aan: zowat de voltallige Romeinse krijgsmacht, aangevuld met een sterke afdeling Moorse speerwerpers en boogschutters uit Osroëne en Armenië (deels onderdanen, deels vrienden en bondgenoten),⁸ plus nog wat Parthen (overlopers die zich verhuurden of krijgsgevangenen die nu slaven waren).

Die troepenmacht was al tevoren gevormd ten tijde van Alexander, maar Maximinus had hun gelederen aangevuld en er een hechte gevechtseenheid van gemaakt. Voor strijd tegen Germanen lijken vooral speerwerpers en boogschutters geschikt, omdat die onvoorziene, snelle uitvallen doen en ook weer gemakkelijk terugwijken.

Eenmaal op vijandelijk gebied gekomen⁹ drong Maximinus er diep in door. Van tegenstand was geen sprake, de barbaren hadden zich teruggetrokken. Hij verwoestte het hele land, vooral het graan dat te velde stond, stak de dorpen in brand en liet zijn soldaten plunderen. In Germaanse nederzettingen grijpt vuur snel om zich heen in alle woningen, want natuur- en baksteen zijn er schaars. Wel zijn er dichte bossen, waaruit ze massa's balken halen die ze in elkaar passen en verbinden tot hutten.

Maximinus drong diep in hun land door, deed zoals beschreven en sleepte buit weg, en als ze kudde vee aantroffen gaf hij die aan het leger. De Germanen hadden zich teruggetrokken uit het vlakke terrein en de weinige onbeboste gebieden. Ze hielden zich schuil in de bossen en bleven wachten bij de moerassen, om van daaruit strijd te voeren en aanvallen te doen. Het dichte geboomte zou hier de vaart

van de vijandelijke pijlen en speren breken, terwijl de diepe moerassen voor de Romeinen gevaarlijk waren doordat zij het terrein niet kenden. Zijzelf waren juist vertrouwd met het terrein, ze kenden de ontoegankelijke en doorwaadbare plekken en konden er gemakkelijk doorheen, waarbij ze maar tot de knieën nat werden. Bovendien zijn het geoefende zwemmers, want rivieren zijn de enige plaatsen waar ze baden.

Vooraf op dat soort terrein speelden de gevechten zich af. Daarbij ging de keizer zelf zeer dapper voorop in de strijd. Dat bleek bijvoorbeeld bij een treffen langs een uitgestrekt moeras. Toen de Germanen zich daarin terugtrokken om te ontkomen en de Romeinse soldaten aarzelden hen daar te achtervolgen was Maximinus de eerste die zich te paard in het moeras stortte. Zijn rijdier zakte tot boven zijn buik in het water, maar de keizer doodde de vijanden die verzet boden. Toen schaamde de rest van het leger zich om een keizer die voor hen vocht in de steek te laten en waagde zich eveneens in het moeras.

Aan weerszijden waren de verliezen zwaar. De Romeinen verloren veel soldaten, maar de barbaren bijna hun hele daar aanwezige krijgsmacht, dit vanwege het dappere optreden van Maximinus. Het drassige terrein lag ten slotte vol lijken en het modderige water vermengde zich met bloed, het zag er voor dat landleger uit als een zeeslag.

Over deze slag en zijn eigen heldenrol daarin zond Maximinus een uitvoerig rapport aan senaat en volk. En daarbij liet hij het niet, hij gaf ook opdracht enorme afbeeldingen ervan te maken en die op te stellen voor het senaatsgebouw. Zo zouden de Romeinen de gebeurtenissen niet alleen te horen krijgen maar ze ook zien. Later zou de senaat de schildering laten weghalen tegelijk met de overige eerbewijzen.

Er werden nog meer gevechten geleverd, waaraan Maximinus persoonlijk deelnam en meestreed, waardoor hij alom lof oogstte vanwege zijn heldenrol.¹⁰

Bij het invallen van de winter keerde hij met veel krijgsgevangenen en buit terug naar Pannonië. Hij resideerde er in Sirmium,¹¹ dat geldt als de grootste stad in dat gebied, waar hij voorbereidingen trof voor een expeditie in de lente. Want hij ging ‘alle Germaanse barbarenstammen tot de Oceaan’ verpletteren en onderwerpen, een dreigement dat hij ook zou hebben waargemaakt.

3. Tiranniek bewind van Maximinus

Zo was zijn optreden in oorlog. Het zou hem roem hebben gebracht als hij tegenover zijn directe omgeving en zijn onderdanen niet zo grimmig en tiranniek was geworden.¹² Want wat had het voor nut barbaren te vernietigen, wanneer er meer slachtoffers vielen in Rome en de provincies? Of buit en krijgsgevangenen weg te slepen bij de vijand, wanneer hij zijn eigen medeburgers kaalplukte en beroofde van hun bezit?

Beroepsaanklagers kregen de vrije hand, of beter gezegd: ze werden gestimuleerd hun schadelijke praktijken uit te oefenen en eventueel verjaarde kwesties op te rakelen, zonder vorm van proces of bewijsvoering. Het volstond als iemand door een aanklager voor het gerecht werd gedaagd: dat betekende automatisch verlies en kwijtraken van alle bezit. Iedere dag zag je mensen die de dag tevoren nog schatrijk waren bedelen. Zo groot was de hebzucht van de tiran, met als excuus dat er voortdurend geld nodig was om de soldaten te betalen.

Ook had Maximinus een open oor voor boze roddels en spaarde hij niemand, ongeacht leeftijd of sociale positie. Tal van mannen die na een eervol consulaat of roemrijke triomftocht sleutelposities bekleedden in provincies en leger liet hij daar weghalen op basis van

kleine, onbenullige roddels. Ze moesten dan zonder personeel, alleen, in een reiswagen op transport gaan en dag en nacht doorreizen vanuit het oosten of westen, al naar gelang, of vanuit het zuiden naar Pannonië, waar hij zich ophield. Daar werden ze dan gemarteld, vernederd en ten slotte gestraft met ballingschap of dood.

Zolang die praktijken slechts individuele personen troffen en het leed beperkt bleef tot mensen uit zijn directe omgeving maakte het de mensen in de steden en provincies weinig uit. Rampen voor mensen die het goed lijken te maken en rijk zijn laten de massa koud. Ja, kwaadwillige en minderwaardige types hebben daar soms plezier in, uit afgunst op hoger geplaatsten en mensen wie het voor de wind gaat. Maar toen Maximinus de meeste gegoede families tot armoede had gebracht en het allemaal nog te weinig en te gering vond, niet genoeg voor wat hij wilde, richtte hij zich op de openbare middelen.

Waren ergens publieke fondsen gesticht voor uitdeling van voedsel of geld of voor theaterspelen en festivals, dan confisqueerde hij die.¹³ Wijgeschenken uit de tempels, godenbeelden, gedenktekens van heroën, iedere denkbare decoratie aan openbare gebouwen, alle stadsverfraaiing, ieder materiaal waaruit je munten kon slaan, alles liet hij omsmelten. En dat viel vooral bij de massa verkeerd. Er rees een breed gedragen ongenoegen: zonder strijd of wapens boden steden de aanblik van een beleg. Ja, mensen gingen over tot actief verzet en stelden burgerwachten op bij de tempels. Liever sterfen en vallen voor hun altaren dan plundering verdragen van hun vaderstad!

Vooral hierdoor ontstond overal in de steden en provincies een gespannen sfeer. Ook de soldaten beviel het bepaald niet wat er gebeurde, gezien de bittere verwijten die zij kregen van familie en vrienden: dankzij hen kon Maximinus dit allemaal doen.

4. Beginnende opstand in Africa

Deze alleszins gerechtvaardigde grieven zetten de massa aan tot haat en opstandigheid. Iedereen bad de door hem onteerde goden om hulp, maar niemand durfde het initiatief te nemen. Totdat tegen het eind van het derde regeringsjaar van de keizer de Libiërs als eersten de wapens opnamen en hem vastberaden de gehoorzaamheid opzegden. De aanleiding was klein en onbenullig, maar zo komen tirannen vaak ten val.

Het begon met het volgende incident. Carthago en omliggend gebied stonden onder gezag van een man¹⁴ die meedogenloos optrad en met grote hardheid vonniste en geldstraffen oplegde, omdat hij bij Maximinus in het gevecht wilde komen. Want die selecteerde graag ambtenaren van wie hij wist dat zij in zijn geest handelden. En als de ambtenaren van de fiscus in die tijd integer waren (wat zelden het geval was) zagen zij de gevaren die hun bedreigden en kenden zij de hebzucht van de keizer: zij deden met tegenzin zoals de rest.

De procurator van Libië spaarde niemand bij zijn hardvochtige bewind, maar had het speciaal voorzien op een aantal jongemannen uit adellijke en gefortuneerde families in dat land. Hij bracht hen voor het gerecht en wilde meteen hun vermogen confisqueren en hen beroven van het bezit van hun ouders en voorouders. De jongeren waren verbitterd over die behandeling, maar beloofden hun vermogen te zullen afgeven. Wel vroegen zij drie dagen uitstel.

Toen bereidden zij een complot voor. Daarin betrokken ze iedereen van wie ze wisten dat hij onrechtvaardig behandeld was of daarvoor vreesde. Bovendien gaven zij werkers op het platteland opdracht 's nachts naar de stad te komen met knuppels en bijlen. Die gehoorzaamden hun meesters en kwamen voor dageraad naar de stad. Hun geïmproviseerde wapens hielden ze verborgen onder hun kleren. Het was bij elkaar een hele menigte, want in het dichtbevolkte Libië zijn er veel landarbeiders.¹⁵

Direct na zonsopgang gingen de jongemannen de straat op. Hun volgelingen lieten zij meekomen, maar ze moesten opgaan in de massa gewone mensen op straat, met hun wapens nog verborgen. Pas als soldaten of burgers hun meesters aanvielen om wat die van plan waren, zouden zij flink van zich af moeten slaan.

Zelf staken zij dolken bij zich, onder hun kleding, en begaven zich naar de procurator, zogenaamd om afspraken te maken over de overdracht van hun bezit. Maar ineens, onverhoeds, stortten zij zich op hem en staken hem dood. Toen zijn soldaten daarop het zwaard trokken en de moord wilden wreken, zwaaiden de mensen van het platteland hun knotsen en bijlen ter verdediging van hun meesters. Zo joegen ze hun tegenstanders eenvoudig op de vlucht.

5. Gordianus gedwongen tot het keizerschap

Na dit succes beseften de jongemannen meteen hoe ze ervoor stonden. Er was maar één redding mogelijk, beseften ze: ze moesten hun gewaagde actie uitbreiden met nog grotere daden, de gouverneur van de provincie erin betrekken en de hele provincie in opstand brengen. Ze wisten dat iedereen daar allang naar hunkerde uit haat tegen Maximinus maar er uit vrees niet toe kwam.

Op het middaguur arriveerden ze met heel het volk bij het huis van de proconsul.¹⁶ Zijn naam was Gordianus.¹⁷ Hij had het proconsulaat bij loting verkregen en was intussen een oude man, zo tegen de tachtig. In veel provincies was hij gouverneur geweest en hij had zich door grote prestaties bewezen. Daarom dachten ze dat hij de macht met plezier zou aanvaarden als bekroning van zijn carrière en dat ook senaat en volk van Rome hem graag zouden erkennen: een man van oude adel, voor wie dit na zijn vele leidende functies een soort promotie zou zijn.

Op de dag¹⁸ waarop zich deze gebeurtenissen afspeelden was Gordianus toevallig rustig thuis, waar hij wilde bijkomen en ontspan-

ning zocht na drukke bezigheden. Met het zwaard in de hand wisten de jongemannen met hun mensen de wachters bij de poorten te overmeesteren en zij drongen het huis binnen, waar ze Gordianus aantroffen op een rustbank. Ze gingen om hem heen staan, hing hem een purperen mantel om en begroetten hem als Augustus. Gordianus schrok van dit onverwachte optreden en dacht meteen dat het een listig complot was om hem in moeilijkheden te brengen. Hij liet zich van zijn rustbank op de grond vallen en smeekte hun hem te sparen. Hij was een oude man die hun niets had misdaan, ze moesten trouw en loyaal blijven aan de keizer. De mannen hielden hem echter dreigend hun zwaard voor, terwijl hij in zijn vrees en onwetendheid niet beseftte wat er was gebeurd, waarom hem dit overkwam.

Een van de jongemannen, die door afkomst en welsprekendheid uitstak boven de rest, nam het woord. Hij bracht de anderen tot zwijgen en vroeg hun zich kalm te houden. En nog steeds met het zwaard dreigend opgeheven, sprak hij Gordianus als volgt toe.

U staat voor twee gevaren. Het ene is acuut, het andere ligt verder weg; het ene is onontkoombaar, het andere kan verkeren. De keuze is aan u: vandaag uw leven redden met ons en voluit gaan voor de goede perspectieven waarin wij allemaal geloven, of nu meteen sterven onder onze handen. Wanneer u kiest voor nú, zijn er veel redenen voor goede hoop: de algemene haat tegen Maximinus en het verlangen naar bevrijding uit een wrede tirannie, uw goede reputatie uit uw vorige functies, uw niet geringe prestige bij senaat en volk van Rome, en uw voortdurende hoge posities. Maar als u weigert en niet met ons meedoet zal deze dag uw laatste zijn. Ook ons eigen leven zullen wij zo nodig niet sparen, maar eerst doden wij dan u. Want wij hebben nu een gewaagde actie op onze naam die vraagt om een nog grotere wanhoopsdaad. De dienaar van de tiran is dood! Wij hebben hem vermoord en gestraft voor zijn hardvochtigheid. Kiest u dus onze kant en steekt u uw nek mee uit, dan is het keizerschap uw loon en worden wij voor ons initiatief geprezen en niet gestraft.

Toen de jongeman zo sprak kon de massa zich niet meer inhouden, en intussen was ook de hele stadsbevolking te hoop gelopen na het

horen van het nieuws. Men riep Gordianus uit tot Augustus. Eerst weigerde hij en excuseerde zich wegens zijn hoge ouderdom, maar eigenlijk verlangde hij naar roem en hij zei 'ja' zonder veel tegenzin. Daarmee verkoos hij toekomstige risico's boven direct gevaar. En gezien zijn hoge leeftijd vond hij het ook geen schrikbeeld desnoods te sterven in het keizerlijk purper.

Heel de provincie Libië¹⁹ raakte onmiddellijk in rep en roer. Alle erbewijzen voor Maximinus werden kapotgeslagen en men versierde de steden met portretten en beelden²⁰ van Gordianus. Aan zijn familienaam voegden ze de titel Africanus toe, waarmee ze hem noemden naar henzelf. Dat is namelijk de Latijnse benaming voor de Libiërs in het zuiden.

6. Moord op de gardecommandant

Gordianus bleef nog enkele dagen in Thysdrus, waar deze gebeurtenissen zich hadden afgespeeld. Daarbij voerde hij al de naam en staat van keizer. Na vertrek uit Thysdrus begaf hij zich naar Carthago²¹ (de belangrijkste, dichtstbevolkte stad, zo wist hij), om daar in alle opzichten te leven alsof hij in Rome was. Want qua rijkdom, inwoneraantal en omvang moet Carthago alleen Rome voor zich laten en de stad strijdt met Alexandrië in Egypte om de tweede plaats.

Hij werd gevolgd door het hele keizerlijke escorte en voorafgegaan door de daar gelegeerde soldaten en de rijzigste jongemannen uit de stad, in dezelfde formatie als de garde in Rome. De fasces waren versierd met lauwertakken (een keizerlijk symbool, om hem te onderscheiden van gewone mensen)²² en het vuur²³ werd voor hem uitgedragen. Zo werd Carthago voor korte tijd een soort tweede Rome in aanblik en welvaart.

Gordianus verzond een groot aantal brieven naar iedereen die in Rome een vooraanstaande positie leek te hebben, inclusief de aanzienlijkste senatoren, meestal verwanten of vrienden van hem. Ook

stelde hij een proclamatie op aan volk en senaat van Rome waarin hij aangaf dat Libië op zijn hand was en harde kritiek uitte op de hardvochtigheid van Maximinus, die naar hij wist door iedereen werd verafschuwd. Van zijn kant beloofde hij uiterste mildheid: verbanning van alle beroepsaanklagers,²⁴ eerherstel voor onschuldig veroordeelden, recht op terugkeer voor ballingen. Aan de soldaten zegde hij een grotere gratificatie toe dan ooit tevoren en aan de bevolking stelde hij schenkingen in natura in het vooruitzicht.

Gordianus nam ook de voorzorgsmaatregel om voor zijn komst in Rome de commandant van de garde te laten vermoorden. De man heette Vitalianus,²⁵ en hij kende hem als een woesteling en wrede figuur, een vriend en trouwe aanhanger van Maximinus. Die man zou zich dus krachtig teweerstellen en iedereen afschrikken om zijn kant te kiezen. Daarom stuurde hij de quaestor²⁶ van de provincie, een daadkrachtig man met een stevig postuur, in de kracht van zijn jaren en bereid gevaren voor hem te trotseren. Hij gaf hem wat centurio's en soldaten mee, met een aantal verzegelde brieven op dichtgebonden schrijftafeltjes,²⁷ het gebruikelijke middel voor persoonlijke, geheime keizerlijke orders.

Voor zonsopgang moesten zij Rome binnengaan, luidde hun opdracht, en zich aandienen bij Vitalianus. Die was dan nog alleen en zat apart op het kantoor van het gerechtsgebouw, waar hij stukken doornam die persoonlijke, geheime boodschappen leken te bevatten aangaande het leven en welzijn van de keizer. De militairen dienden hem duidelijk te maken dat ze geheime brieven hadden van Maximinus en door hem waren gestuurd met betrekking tot de veiligheid van de keizer.²⁸ Ze moesten doen of zij hem onder vier ogen wilden spreken om mondelinge instructies over te brengen. Als hij dan bezig was de zegels te controleren moesten zij doen of ze iets wilden zeggen en hem doodsteken met de dolken die ze onder hun kleren hadden.

Alles verliep volgens opdracht. Omdat het nog nacht was²⁹ (hij had de gewoonte voor de dageraad uit te gaan) konden ze hem benaderen terwijl hij praktisch alleen was zonder veel mensen erbij. Sommige burgers waren nog niet uitgegaan, anderen hadden hun beleefdheidsbezoeken³⁰ al voor dageraad gebracht en waren alweer thuis. Daarom was het rustig en bevonden zich slechts enkele personen bij het kantoor. De militairen zeiden wat boven beschreven is en werden zonder probleem toegelaten. Daarop overhandigden zij de stukken, en terwijl Vitalianus alle aandacht voor de zegels had trokken zij hun dolken en verwondden hem dodelijk. Toen stormden zij met de dolken in de hand het vertrek uit. De mannen op de gang gingen verschrikt opzij, ze dachten dat de moord op bevel was van Maximinus. Want die liet zoiets wel vaker doen, zelfs bij mensen die men voor zijn beste vrienden hield.

De moordenaars wandelden midden over de Heilige weg³¹ omlaag, hingen Gordianus' proclamatie aan het volk op en gaven de consuls en overige geadresseerden hun brieven. Daarbij verspreidden zij het gerucht dat ook Maximinus was gedood.

7. Wraakacties in Rome

Toen het nieuws bekend werd liep het volk meteen overal rond, het leek een collectieve roes. De massa is overal wel snel te vinden voor relletjes, maar het volk van Rome, een groot en heterogeen conglomeraat van mensen, verandert wel heel gemakkelijk en vaak van opinie. Alle beelden en portretten en eerbewijzen voor Maximinus werden neergehaald. Men had niets meer te vrezen en was weer eigen baas, de eerder wegens intimidatie verborgen haatgevoelens kregen nu ruim baan.

De senaat kwam bijeen nog voor men het fijne wist over het lot van Maximinus. Maar het gelukkige gevoel van het moment gaf hun vertrouwen in de toekomst en daarom riepen de senatoren Gordianus met zijn zoon³² tot keizer uit en ontzetten Maximinus uit al zijn bevoegdheden.³³

Beroepsaanklagers en anderen die mensen hadden aangebracht namen de vlucht of werden door hun slachtoffers vermoord. Procuratoren³⁴ en leden van de rechtbanken, dienaren van Maximinus' terreur, werden door het volk door de straten gesleept en in de riolen gedumpt. Ook heel wat onschuldigen werden vermoord. Want het kwam voor dat men onverwacht huizen binnenviel van schuldeisers of tegenstanders in een proces of anderen die men om een of andere futiele reden haatte. De aanklacht 'beroepsaanklagers' volstond voor plundering en moord. Onder het mom van vrijheid en de zekerheid van vrede vonden misdaden plaats die horen bij burgeroorlog. Stadscommandant³⁵ Sabinianus,³⁶ veelvuldig ex-consul, werd bij zijn pogingen dit alles een halt toe te roepen met een knuppel op zijn hoofd geslagen en overleed aan de gevolgen.

Met die stemming bij het volk ging de senaat een stap verder, nu men eenmaal het risico was aangegaan. Uit angst voor Maximinus werd alles in het werk gezet om de provincies tot afvalligheid te brengen. Er gingen delegaties naar provinciegouverneurs in alle richtingen, bestaande uit speciaal gekozen senatoren en bekende leden van de ridderstand. Zij kregen brieven mee die allen moesten informeren over het besluit van de Romeinen en de senaat. De gouverneurs werden erin opgeroepen zich aan te sluiten bij de kant die de belangen wilde dienen van vaderland en senaat, de provinciebevolking om trouw te blijven aan de Romeinen. Want bij de laatsten berustte van oudsher de macht, terwijl zij al vele generaties bevriende onderdanen waren.

Op de meeste plaatsen werden de delegaties welwillend ontvangen. De provincies kwamen gemakkelijk in opstand uit haat tegen de tirannie van Maximinus. Zij doodden Romeinse beambten die pro-Maximinus waren en sloten zich aan bij de Romeinen. Slechts in weinig gevallen werden de gezanten gedood of onder bewaking naar Maximinus gebracht, die hen dan gevangen zette en wreed bestrafte.

8. Maximinus' mars naar Italië

Zo waren de situatie en de stemming in Rome. Het nieuws over deze gebeurtenissen stemde Maximinus zowel boos als ernstig bezorgd, maar hij deed alsof het hem koud liet. De eerste twee dagen kwam hij ook niet in actie, maar bleef rustig binnenshuis en overlegde met zijn staf wat hem te doen stond.

Alle daar gelegeerde troepen en de hele lokale bevolking waren nauwkeurig op de hoogte van het nieuws. Iedereen was in staat van opwindning vanwege het gewaagde en revolutionaire karakter van die daden, maar niemand repte erover, iedereen deed alsof hij van niets wist. Zo groot was de angst voor Maximinus: hem ontging niets! Hij liet niet alleen in de gaten houden wat door iedereen werd gezegd en besproken maar zelfs iedere blik van verstandhouding.

Maar op de derde dag³⁷ liet hij het hele garnizoen aantreden op de vlakte buiten de stad. Hij kwam uit zijn kwartier, beklom het podium met een tekst die was opgesteld door officieren van zijn staf en las de volgende toespraak voor.

Wat ik jullie ga zeggen klinkt misschien ongelofelijk en paradoxaal, maar volgens mij verdient het geen verbazing maar spot en gelach. Er worden nu wapens tegen jullie en jullie dapperheid opgepakt. Niet door de Germanen: die hebben wij al vaak verslagen. Niet door de Sarmaten: die komen telkens weer om vrede smeken. En de Perzen, die in het verleden Mesopotamië onder de voet liepen, houden zich nu rustig, blij dat ze houden wat ze hebben. Zij worden in toom gehouden door jullie wapenroem en dapperheid, waarmee zij in aanraking kwamen door mijn optreden, dat zij ervaren hebben toen ik de troepen commandeerde bij de grensrivieren.³⁸

Nee, het zijn (het is haast idioot om te zeggen) de Carthagers wie het in de bol is geslagen. Die hebben een oude stakker, een seniele hoogbejaarde, omgepraat of gedwongen en spelen nu koninkje zoals bij een feestelijke optocht. Op wat voor leger vertrouwen zij eigenlijk? Want voor de dienst aan hun heerser gebruiken ze lic-toren.³⁹ Wat voor wapens dragen zij eigenlijk? Want ze hebben alleen spiesen voor

wilde dieregevechten. En hun oorlogstraining? Reidansen, grappenmakerij en ritmische dansen.

En laat liever niemand van jullie ongerust zijn door het nieuws uit Rome. Vitalianus is gedood, maar door list en bedrog! Daarbij kennen jullie de lichtzinnigheid en de grilligheid van het stadsvolk in Rome: dapperheid gaat er niet verder dan hard roepen. Ze hoeven maar twee of drie soldaten te zien, of ze verdringen en vertrappen elkaar en gaan ervandoor. Dan is het ieder voor zich en denkt niemand aan het collectieve gevaar.

Misschien heeft iemand jullie ook verteld wat de senaat heeft gedaan. Tja, sta maar niet verbaasd dat senatoren jullie goede discipline beschouwen als een gruwel: in hun decadente leven hebben zij liever iemand van hetzelfde slag, zo'n man als hij. Dapperheid en soberheid noemen zij intimidatie, tomeloze en woeste excessen hebben zij graag, die zien zij als beschaafd. Daarom moeten zij niets hebben van mijn bewind, dat gebaseerd is op orde en tucht, en daarom hoorden zij met zoveel vreugde de naam van Gordianus, wiens schandalige levenswandel jullie bekend is.

Met dat soort figuren komen wij nu in oorlog, als je die term hier wilt gebruiken. Ikzelf denk dat er niet veel nodig is. We hoeven maar één voet op Italische bodem te zetten, of de meesten, ja zowat allen, gaan zwaaien met olijftakken en houden ons hun kinderen voor en werpen zich voor ons op de knieën, terwijl de rest op de vlucht slaat uit lafheid en lamlendigheid. Aansluitend dienen zich dan mooie kansen aan: voor mij om al hun bezittingen te schenken aan jullie, voor jullie om die zorgeloos aan te nemen en ervan te genieten.

In die trant sprak Maximinus, waarbij hij nog allerlei verwensingen tegen Rome en de senaat ten beste gaf en zijn woorden ondersteunde met gebaren: dreigende armbewegingen, heftig schudden met het hoofd, het was alsof hij tekeering tegen de daar aanwezigen. Daarna gelastte hij vertrek naar Italië.

Hij verdeelde enorme sommen geld onder de soldaten en na een dag oponthoud ging hij op mars met een zeer sterk leger, praktisch de hele Romeinse troepenmacht.⁴⁰ Een niet te onderschatten con-

tingent Germanen stond ook onder zijn commando. Die had hij deels met wapens onderworpen, deels aan zijn kant weten te brengen via een vriendschapsverdrag. Verder beschikte hij over belegeringsmachines en ander materiaal, alles wat hij op zijn expedities tegen barbaren altijd meenam. Het marstempo bleef nogal rustig, doordat nog van alle kanten wapens en voorraden bijeengebracht werden. Want de mars naar Italië was een plotselinge actie, zodat de uitrusting van het leger nu geen kwestie was van planning zoals normaal, maar van improvisatie en haastwerk.

Het leek hem goed de Pannonische afdelingen vooruit te zenden.⁴¹ In die troepen had hij het meeste vertrouwen, omdat ze hem het eerst spontaan tot keizer hadden uitgeroepen en beloofd hadden voor hem gevaren te riskeren. Hij gaf hun bevel de hoofdmacht voor te blijven en als eersten gebied in Italië te bezetten.

9. Zelfmoord van Gordianus

Tijdens de opmars van Maximinus en zijn leger verliepen de zaken in Carthago niet zoals gehoopt. Een man genaamd Capellianus, lid van de senaat, was legaat in Romeins Mauretanië van het deel dat Numidië⁴² heet. De grenzen van die provincie zijn met forten⁴³ versterkt vanwege de talrijke barbaarse Mauretaniërs die aan de grenzen van de provincie leven, om hun plundertochten tegen te gaan. De legaat had ook een niet onaanzienlijke troepenmacht onder zijn commando.

Tegen die Capellianus koesterde Gordianus vanouds een diepe haat wegens een bepaald juridisch geschil. Meteen toen hij de titel keizer had stuurd hij een vervanger voor hem en gelastte Capellianus zijn ambtsgebied te verlaten. Die was daarover danig ontstemd. Als trouwe volgeling van Maximinus, aan wie hij ook zijn commando te danken had, riep hij heel zijn leger bijeen, bracht de mannen ertoe hun eed van trouw aan de keizer gestand te doen en trok vervolgens naar Carthago. Zijn troepenmacht was zeer groot en bestond

uit flinke soldaten in de bloei van hun jaren, uitgerust met allerlei soorten wapens, ervaren in de oorlog en vertrouwd met gevechten tegen barbaren. Klaar voor de strijd.

Toen Gordianus bericht kreeg dat het leger de stad naderde was hij totaal in paniek, en bij de Carthagers ontstond verwarring. Massaal optreden bood uitzicht op succes, dachten ze, niet militaire tactiek, en zo trokken ze met man en macht de stad uit om met Capellianus slag te leveren. Maar Gordianus senior, zoals men hem wel noemt, verloor alle hoop zodra Capellianus Carthago naderde. Hij kende Maximinus' kracht en zag in Libië geen serieuze troepen die daartegen waren opgewassen. Daarop verhing hij zich.

Men hield zijn dood verborgen en wees zijn zoon aan om het volksleger aan te voeren. Er ontstond een gevecht, waarin de Carthagers numeriek sterker waren. Maar ze waren ongeordend en niet getraind in het militaire handwerk, want ze hadden altijd in volle vrede geleefd en alleen maar gefeest en zich aan luxe tegoed gedaan. Ook waren ze niet voorzien van wapens of ander oorlogsmateriaal. Ieder had maar wat van thuis meegebracht: een dolk, een bijl, spiezen voor de jacht. En ze hadden losse koeienhuiden opgesneden en stukken hout in allerlei vormen gezaagd en daarmee schilden geïmproviseerd, ieder voor zich.

Maar Numidiërs zijn trefzekere speerwerpers en uitstekende ruiters. Ze kunnen hun galopperende paarden zonder teugels menen met alleen een rijzweep.⁴⁴ Zonder moeite joegen ze de massa Carthagers op de vlucht. Die wachtten hun aanval niet eens af, maar wierpen alles weg en gingen ervandoor. Ze verdrongen en vertrapten elkaar, zodat er meer omkwamen door de eigen massa dan door de vijand. Ook de zoon van Gordianus sneuvelde daar met heel zijn gevolg. Het aantal doden was zo groot dat het onmogelijk was de lijken te bergen om ze te begraven. Ook het lijk van Gordianus' zoon is nooit teruggevonden.

Sommige vluchtenden konden Carthago binnenglippen en zich daar overal verschuilen (de stad is zeer groot en dichtbevolkt). Zo wist een klein aantal het vege lijf te redden. Maar de rest dromde samen rond de poorten, waar ieder zich naar binnen wilde wurmen en doelwit werd van de speerwerpers of gewond raakte door de infanterie, en het leven liet. Heel de stad was vol gejammer van vrouwen en kinderen: zij moesten toezien hoe hun dierbaren omkwamen.

Volgens andere bronnen was Gordianus senior vanwege zijn leeftijd in de stad gebleven en vernam hij thuis het nieuws met het bericht dat Capellianus Carthago al binnentrok. Daardoor zou hij tot totale wanhoop zijn vervallen: hij ging naar zijn kamer, alleen, alsof hij wilde gaan slapen, en doodde zich met een strop die hij van zijn gordel had gemaakt.

Zo was het einde van Gordianus, die na een gelukkig leven stierf als schijnkeizer.⁴⁵

Capellianus trok de stad binnen en liet alle belangrijke personen terechtstellen, voor zover ze zich hadden kunnen redden uit de strijd. Daarbij deinsde hij niet terug voor plundering van tempels of roof van particulier en openbaar bezit. Ook trok hij naar andere steden die de eerbewijzen voor Maximinus hadden neergehaald. Daar moordde hij de aanzienlijken uit en joeg de burgers de stad uit. Zijn soldaten liet hij akkers en dorpen in brand steken en plunderen. Dat alles zogenaamd 'ter vergelding van de misdaden tegen Maximinus', maar heimelijk wilde hij de soldaten aan zich binden. Als het dan verkeerd liep met Maximinus kon hij met een toegewijd leger zelf een gooi doen naar de macht. Tot zover de situatie in Libië.

10. Twee nieuwe keizers en een Caesar

Toen in Rome bekend werd dat de oude man dood was, leidde dit tot grote onrust en verslagenheid bij het volk en vooral de senaat.

Gordianus was dood, de man op wie ze hun hoop hadden gesteld. En Maximinus was <...>, wisten ze, en zou niemand sparen. Van nature stond hij al afkerig en vijandig tegenover hen en nu had hij ook goede redenen om serieus kwaad op hen te zijn: zij waren nu zijn verklaarde vijanden.

De senaat besloot bijeen te komen en zich te beraden wat te doen stond. Nu men eenmaal een riskant besluit had genomen, moesten ze het laten aankomen op oorlog. Maar eerst zouden ze bij stemming keizers aanwijzen die zich wilden verplichten gezamenlijk te regeren, om te voorkomen dat de macht in één hand zou komen en dan wederom zou ontsporen tot tirannie. De vergadering vond niet plaats in de gewone zaal maar in de tempel van Jupiter Capitolinus, die door de Romeinen op de burcht van de stad wordt vereerd. Daar hield men een zitting achter gesloten deuren in het heiligdom. De senatoren lieten geen buitenstaanders toe, het was alsof zij hun beslissingen wilden nemen ten getuige van Jupiter, met Jupiter als mederaadslid en toezichthouder op hun daden.

Eerst kwam er een selectie van mogelijke kandidaten op basis van leeftijd en aanzien, vervolgens werd over hen gestemd. Verschillende senatoren kregen stemmen maar vielen af, de meerderheid ging naar Maximus en Balbinus, en zo werden zij tot keizers gemaakt.⁴⁶ Maximus had vele militaire commando's gehad en had als stadscommandant van Rome zijn ambt onpartijdig vervuld. In de opinie van het volk was hij verstandig, scherpzinnig en integer. Balbinus stamde uit een oudadellijke familie, was tweemaal consul geweest en had gouverneursposten bekleed zonder aanleiding te geven tot kritiek. Wel was hij een wat simpele ziel. Doordat bij de stemming de meerderheid naar hen ging, riep men hen uit tot Augustus en bij senaatsbesluit werden hun alle keizerlijke ereblijken toegekend.

Tijdens de beraadslagingen op het Capitool stond het volk aan de deuren. Misschien op suggestie van vrienden en familie van Gordianus,⁴⁷ of omdat men bij geruchte wist wat er speelde. De men-

sen versperden de hele toegang tot het Capitool door hun massale opkomst en brachten ook stenen en stokken mee, als protest tegen de besluiten van de senaat en vooral om hun afkeuring van Maximus te laten blijken. Diens bestuur over de stad was nogal streng geweest en hij was hard opgetreden tegen lanterfanter en onruststokers onder het gewone volk. Ze waren bang voor hem, ze moesten hem niet, ze schreeuwden en dreigden dat ze de keizers dood zouden slaan. Hun eis was dat er een keizer gekozen zou worden uit de familie van Gordianus. De keizertitel moest verbonden blijven aan dat huis en die naam.

Balbinus en Maximus verzamelden jongemannen uit de ridderstand en veteranen die in Rome woonden en probeerden zich met het zwaard in de vuist een weg te banen vanaf het Capitool. De menigte verhinderde dit echter met stenen en knuppels. Maar toen kwam iemand met een idee waarmee zij het volk om de tuin wisten te leiden.

Er was een kleine jongen, een zoontje van Gordianus' dochter,⁴⁸ die dezelfde naam had als zijn grootvader. De keizers stuurden een paar mensen uit hun gevolg om de jongen te halen. Zij troffen hem thuis spelend aan, namen hem op de schouders en liepen zo door de menigte heen. Kijk, een nazaat van Gordianus, zo gebaarden ze naar de mensen, en duidden hem ook aan met diens naam. Zo brachten ze de jongen naar het Capitool, terwijl de menigte hem toejuichte en bloemen naar hem wierp. De senaat gaf hem de titel Caesar,⁴⁹ want gezien zijn leeftijd kon hij moeilijk de leiding van de staat op zich nemen. Daardoor kwam de woede van het volk tot bedaren en kregen de keizers de gelegenheid naar het paleis te gaan.

11. Revolte tegen de garde

In diezelfde tijd werd de stad Rome getroffen door een verschrikkelijke ramp. Begin en aanleiding daarvan was de brutale bravoure van twee senatoren.

Iedereen was bijeengekomen bij het senaatsgebouw⁵⁰ om te zien hoe de zaken ervoor stonden. Dit kwam ter ore van de soldaten die Maximinus in het legerkamp had gelaten (ze zouden bijna afzwaaien⁵¹ en waren vanwege hun leeftijd daar achtergebleven). Zij kwamen vervolgens naar de ingang van het senaatsgebouw, omdat zij wilden zien wat er gebeurde. Ze waren ongewapend, gekleed in een eenvoudige tuniek en mantel en stonden er tussen de andere kijkers. Iedereen bleef voor de deur staan, maar twee of drie soldaten die de besprekingen beter wilden volgen gingen de zaal in. Ze liepen zelfs tot voorbij het altaar van Victoria dat daar stond.⁵² Dit trok de aandacht van een van de senatoren, een ex-consul uit Carthago genaamd Gallicanus,⁵³ en van een ander met de rang van pretor, Maecenas geheten.⁵⁴ Terwijl de soldaten daar zo stonden, nietsvermoedend en met de handen onder hun mantel, stapten die twee op hen af en brachten hun met dolken die ze tussen de plooiën van hun toga hadden dodelijke verwondingen toe. (Vanwege de rellen en onrust in de stad had iedereen wel een steekwapen bij zich, openlijk of verborgen. Men moest zich toch kunnen verdedigen tegen plotselinge vijandelijke aanvallen, heette het.)

De soldaten werden dodelijk getroffen. Ze konden zich zo onverwacht niet verdedigen en lagen daar voor het altaar. De andere soldaten zagen het aan en waren verbijsterd over het lot van hun kameraden. Maar ze waren bang voor die grote massa mensen en hadden geen wapens, dus sloegen ze op de vlucht.

Gallicanus liep de senaat uit, midden tussen de toeschouwers door, met de dolk geheven in zijn bebloede hand. Zo hitste hij hen op om 'de vijanden van senaat en volk, de vrienden en handlangers van Maximinus' te vervolgen en vermoorden. Het volk liet zich gemakkelijk overhalen. Men juichte voor Gallicanus en ging achter alle soldaten aan die men vinden kon en bekogelde hen met stenen. Die waren hun echter te snel af en wisten ondanks een klein aantal gewonden het legerkamp te bereiken, waar zij de poorten sloten, zich bewapenden en de wacht betrokken op de muur van het kamp.

Nu Gallicanus zo ver had durven gaan, begon hij aan te zetten tot burgeroorlog. Zo werd hij de oorzaak van een grote ramp voor de stad. Hij haalde mensen ertoe over de stedelijke arsenalen open te breken, ook al waren de wapens daar meer geschikt voor optochten dan voor strijd, en liet ieder zich zo goed mogelijk bewapenen. Ook zette hij de gladiatorenkazernes⁵⁵ open en liet de mannen mee uitrukken, ieder in zijn eigen uitrusting. Wat in huizen of werkplaatsen te vinden was aan speren, zwaarden en bijlen, alles werd bijeen gesleept. En het volk was als bezeten: ieder stuk gereedschap, van alle materiaal dat zich kon lenen voor strijd, maakte men tot wapen.

Daarna trok men *en masse* naar het legerkamp. Dat zouden ze wel even innemen, was het idee, en ze deden aanvallen op muur en poorten. Maar de soldaten hadden behalve veel ervaring ook hun goede bewapening en dekten zich achter bastions en schilden. Ze bestookten de belagers met pijlen en lange lansen en drongen hen weg van de muur.

De mensen waren doodop en de gladiatoren gewond, het werd al avond, ze wilden terug naar de stad. De soldaten zagen het: de massa draaide om, keerde hun de rug toe en liep doodgemoedereerd terug, blijkbaar met het idee dat een handjevol soldaten zo'n menigte niet zou durven aanvallen. Plotseling gooiden zij de poorten open, stormden naar het volk en maakten de gladiatoren af. In het gedrang werden een hoop mensen doodgedrukt. De soldaten achtervolgden iedereen nog een eindje, maar kwamen niet te ver van het kamp. Daarna keerden ze terug en bleven binnen de muren.

12. Burgeroorlog in Rome

Dit optreden maakte de woede van volk en senaat alleen maar groter. Uit heel Italië selecteerde men commandanten en rekruten, en alle groepen jongeren werden gemobiliseerd en uitgerust met geïmproviseerde wapens of wat men maar voorhanden had. Maximus nam het merendeel van de weerbare mannen mee om oorlog te voe-

ren tegen Maximinus; de rest bleef achter ter bewaking en verdediging van de stad .

Voortdurend vonden aanvallen plaats op de muur van het kamp, maar die haalden niets uit omdat de soldaten zich verweerden vanaf de muur. De aanvallers liepen schotwonden en steekwonden op en moesten telkens weer onder verliezen terugtrekken.

Balbinus, die in Rome was gebleven, vaardigde een proclamatie uit. Daarin vroeg hij het volk dringend tot een vergelijk te komen en beloofde hij de soldaten amnestie en vergiffenis voor al hun misdaden. Maar geen van beide partijen wilde naar hem luisteren, de verschrikking werd met de dag groter. De mensen konden het niet lijden dat zo'n klein groepje hen trotseerde, de soldaten waren woedend dat de Romeinen tegen hen optraden alsof zij barbaren waren.

Zo haalde de belegering niets uit. Uiteindelijk besloten de commandanten tot een andere maatregel: afsluiten van alle waterleidingen⁵⁶ die in de kazerne uitkwamen, om de soldaten te dwingen tot overgave door gebrek aan drinkwater en stromend water. Ze vielen weer aan, leidden de complete watertoevoer af naar andere kanalen en vernielden of blokkeerden de aftakkingen naar het kamp. De soldaten zagen het gevaar en verloren de hoop. Ze openden de poorten en deden een uitval. Er ontstond een hevig gevecht, waarbij de burgers op de vlucht sloegen en de soldaten bij de achtervolging doordrongen tot diep in de stad.

In gevechten van man tegen man legde de massa het af tegen de soldaten. Daarom klommen de mensen op de daken en bekogelden de tegenpartij met dakpannen en stenen en stukken aardewerk, en maakten zo veel gewonden.

De soldaten durfden niet naar boven te klimmen, omdat ze de weg niet wisten in de huizen en alle deuren in woningen en winkels dicht zaten. Daarom richtten zij zich op houten balkons, waarvan er

in Rome veel zijn, en staken die in brand. Maar de huizen stonden er dicht op elkaar met een aaneenschakeling van houtwerk, waardoor een groot deel van de stad gemakkelijk ten prooi viel aan het vuur.⁵⁷

Velen werden van welvarend armlastig door verlies van hun prachtige, omvangrijke bezittingen, waarvan de waarde lag in rijke opbrengsten of kostbare inrichting. Ook een massa mensen kwam om in de brand: zij konden niet vluchten, het vuur versperde hun de weg. Het totale bezit van rijke families werd geplunderd, waarbij criminelen en volk van laag allooi zich mengden onder de soldaten om mee te kunnen doen. Het vuur verwoestte een geweldig areaal; geen van de allergrootste steden elders is in haar totaliteit zo groot als het nu getroffen deel van de stad.

Dit alles speelde zich af in Rome. Intussen had Maximinus zijn mars volbracht en stond hij aan de grenzen van Italië. Op de altaren aan de grens bracht hij een offer, waarna hij begon aan de inval. Hij beval het leger volledige gevechtsuitrusting te dragen en in marsorde verder te trekken.

Nu hebben wij verteld over de opstand in Libië, de burgeroorlog in Rome, de acties van Maximinus en zijn aankomst in Italië. Wat daarna kwam wordt behandeld in het volgende boek.

BOEK 8

DRIE KEIZERMOORDEN

1. Maximinus' opmars naar Rome

Maximinus' optreden na de dood van Gordianus, zijn aankomst in Italië, de opstand in Libië en de botsing tussen soldaten en volk in Rome zijn hiervoor beschreven.

Toen Maximinus aan de grens stond, stuurde hij verkenners vooruit om na te gaan of er hinderlagen waren in de bergpassen of het dichtbegroeide terrein. Zelf voerde hij het leger naar de vlakte,¹ waarbij hij de infanterieafdelingen in carré groepeerde, meer breed dan diep, om zo het grootste deel van de vlakte te kunnen bestrijken. Alle lastdieren en wagens stelde hij op in het midden. Daarachter volgde hij zelf met de uit de gardetroepen bestaande achterhoede. Aan weerszijden van de infanterie opereerden de eskadrons pantserruiters, de Moorse speerwerpers en de oosterse boogschutters. Hij had ook een groot contingent Germaanse cavalerie als hulptroepen onder zijn commando. Die gebruikte hij vooral als voorhoede om de eerste aanvallen van de vijanden op te vangen. Het zijn namelijk felle vechters en durfals in de openingsfase van de strijd, maar als het echt gevaarlijk wordt zijn ze niet veel waard, zoals gebruikelijk bij barbaren.

Het leger trok heel de vlakte door in goede orde en discipline. De eerste stad in Italië die ze bereikten heet bij de inwoners Hema en ligt op de uiterste rand van de vlakte, aan de voet van de Alpen. De verkenners en verspieters van het leger kwamen Maximinus melden dat de stad volkomen verlaten was. De inwoners waren zonder uitzondering gevlucht nadat ze eerst de deuren van huizen en tem-

pels in brand hadden gestoken,² en ze hadden alles in de stad of op het platteland weggesleept of verbrand, zodat er voor lastdieren of mensen geen voedsel meer over was.

Maximinus was blij dat de Italiërs meteen voor hem op de vlucht sloegen. Hij hoopte dat de bevolking overal hetzelfde zou doen zonder zijn aanval af te wachten. Maar de soldaten waren ontevreden dat zij al meteen bij het begin van de expeditie honger moesten lijden. Zij brachten de nacht daar door, sommigen in de stad in de deurloze, lege huizen, anderen in het open veld. Bij zonsopgang trokken ze snel verder richting Alpen, het bijzonder hoge gebergte dat de natuur als een soort muur voor Italië heeft gelegd.³ De toppen reiken tot boven de wolken en het geheel is zeer uitgestrekt: de Alpen omsluiten heel Italië en komen in het westen tot de Tyrrheense Zee en in het oosten tot de Ionische. De bergen zijn bedekt met dichte loofbossen en kennen nauwe passen met steile hellingen waar zich ineens diepe afgronden openen, ofwel met grillige rotswanden. Alle doorgangen zijn het werk van mensenhanden en zijn door de Italiërs in het verleden met veel moeite aangelegd.⁴

In angstige spanning trok het leger hier doorheen. Steeds weer dacht men dat de hoogten bezet en de passen versperd zouden zijn om hun de doortocht te verhinderen. Die verwachting en vrees waren ook reëel, wanneer ze keken naar de aard van het terrein.

2. In Aquileia

Maar ze hadden een ongehinderde doortocht, niemand kwam hun voor de voeten. En eenmaal weer op vlak terrein vatten ze ook weer moed en zetten overwinningssliederen in. Maximinus verwachtte dat alles verder gemakkelijk voor hem zou verlopen. Want zelfs op ongunstig terrein hadden de Italiërs geen weerstand durven bieden, terwijl ze zich daar toch konden verbergen en zich redden, of er hinderlagen konden leggen en strijden vanaf hoger gelegen stellingen.

Bij aankomst in de vlakte meldden de verkenneren dat de grootste stad van Italië, Aquileia,⁵ de poorten had gesloten. De vooruitgezonden Pannoniërs hadden een verwoede aanval op de muren gedaan maar ondanks herhaalde bestormingen niets bereikt. Ze hadden het opgegeven en zich teruggetrokken, onder een regen van stenen en speren en massa's pijlen. Maximinus was woedend op de commandanten van de Pannoniërs, omdat ze volgens hem niet serieus strijd hadden geleverd. Daarom spoedde hij er zelf met zijn leger naartoe, in de verwachting dat hij de stad gemakkelijk zou veroveren.

Aquileia is als belangrijke stad van oudsher dichtbevolkt. Door haar ligging aan zee op een strategische plek ten opzichte van de achterliggende Illyrische provincies fungeert de stad als stapelplaats voor Italië. Waren uit het achterland, aangevoerd over land of via rivieren, zijn er te koop voor aanmerende kooplieden. En wat over zee aankomt aan benodigdheden voor de landbewoners, zaken die bij hen niet groeien vanwege het koude klimaat, gaat vandaar op doorvoer naar het achterland. De streek rond Aquileia leent zich vooral goed voor wijnbouw, en de stad levert grote hoeveelheden wijn aan gebieden waar men niet aan wijnbouw doet. Vandaar het grote aantal inwoners, niet alleen eigen burgers maar ook buitenlanders en handelaren.

Op dat moment was de bevolking nog vele malen talrijker geworden. Plattelandsbewoners uit de omtrek waren namelijk massaal samengestroomd in de stad. Ze hadden de stadjes en dorpen in de omgeving verlaten en hun toevlucht gezocht binnen de stad en zijn verdedigingsmuren. Die muren waren zeer oud en in de tijd ervoor grotendeels vervallen geraakt. Want met de uitbreiding van het Romeinse rijk hadden steden in Italië geen muur of bewapening meer nodig gehad. In plaats van oorlogen hadden ze toen volledige vrede gekregen en een aandeel in Romeins burgerrecht. Maar nu was de nood aan de man en moest men de muren herstellen, de bressen dichten en torens en bolwerken optrekken. In snel tempo voorzag

men de stad weer van een muur en sloot daarna de poorten. Dag en nacht hield men collectief de wacht op de muren en weerde de vijanden af.

Twee mannen hadden de leiding in de stad en droegen voor alles verantwoording. Zij waren allebei oud-consul en door de stadsraad aangesteld; de een heette Crispinus, de ander Menophilus.⁶ Met vooruitziende blik lieten zij massa's levensmiddelen opslaan om voldoende voedsel te hebben, ook bij een langdurig beleg. Er was bovendien ruim voldoende drinkwater, want er waren veel bronnen in de stad. Bovendien stroomde er een rivier langs de stad, die niet alleen diende als vestinggracht maar ook bijdroeg aan de watervoorziening.⁷

3. Onderhandelingen

Zo waren de voorbereidingen in Aquileia. Toen Maximinus bericht kreeg dat de stad haar poorten had gesloten en goed werd verdedigd, besloot hij een aantal soldaten erheen te sturen, zogenaamd als gezantschap. Zij moesten vanaf de voet van de muur spreken met de verdedigers en hen proberen over te halen de poorten te openen. In het leger was er een krijgsgrijs uit Aquileia wiens vrouw en kinderen en hele familie zich in de stad bevonden. Hem stuurde Maximinus met een aantal centurio's, in de hoop dat hij als stadgenoot de mensen gemakkelijk zou kunnen overtuigen.

Toen de onderhandelaars bij de muur aankwamen spraken zij de burgers toe. Maximinus, de algemeen erkende keizer, gelastte hun de wapens neer te leggen in vrede en hem te ontvangen als vriend, niet als vijand. Beter de tijd nemen voor plengoffers en brandoffers dan voor moordpartijen! En niet toezien dat hun stad totaal en tot de grond toe werd verwoest, zolang er redding mogelijk was voor henzelf en hun vaderstad. Als genadig vorst schonk hij hun amnestie en vergiffenis voor hun misdadig optreden. Want het kwam niet door henzelf, nee, het was de schuld van anderen.

Dat soort dingen riepen de onderhandelaars daar beneden, op luidde toon zodat het goed te horen was. Het merendeel van de burgers stond op de muur en de torens (behalve wie elders de wacht hield) en hoorde het in stilte aan.

Crispinus was er niet gerust op: het was maar gewoon volk, de mensen gingen misschien mee in die beloften, ze wilden liever vrede dan oorlog, ze zouden de poorten wellicht openen. Daarom liep hij gejaagd rond op de muur en bad en smeekte iedereen moedig op zijn post te blijven en dapper stand te houden. Niet de loyaliteit aan de senaat en het Romeinse volk opgeven, liever zelf de eretitel verdienen van ‘redders en voorvechters van heel Italië’! Niet vertrouwen op de beloften van die tiran, die meinedige bedrieger, niet geloven in die mooie praatjes en zo een wisse ondergang tegemoet gaan. Er was nog hoop, de oorlog kon nog twee kanten op. Ja, vaak werd een minderheid een overmacht de baas, vaak wist de schijnbaar zwakkere partij vermeende gewelddenaars omlaag te halen! Dus niet bang zijn vanwege de omvang van het leger.

Mensen die vechten voor een ander, voor een succes dat hooguit een ander ten goede komt, zijn meestal maar matig enthousiast voor de strijd. Want zijzelf mogen delen in de gevaren, weten zij, terwijl een ander het grootste en mooiste profijt zal hebben van een zege. Maar vecht je voor je vaderstad? Dan mag je zelfs meer hoop stellen op de goden! Want tot hen bid je dan niet om andermans bezit te verkrijgen, maar voor behoud van je eigendom. Enthousiasme voor de strijd komt dan niet op bevel van een ander. Nee, het gaat om je eigen belangen, want de vruchten van een zege pluk je helemaal zelf!

Met deze woorden richtte Crispinus zich nu eens tot burgers persoonlijk, dan weer tot het collectief. Van nature dwong hij al respect af, en daarbij was hij een bedreven spreker in het Latijn en een fatsoenlijk bestuurder. Zo wist hij hen over te halen bij hun besluit te blijven en kon hij de onderhandelaars bevelen terug te keren zonder dat zij iets hadden bereikt.

Waarom hield hij zo vast aan voortzetting van de oorlog? Naar verluidt omdat er in de stad veel mensen⁸ waren die offers en ingewanden konden lezen en hem vertelden dat de voortekenen gunstig waren. Aan dat soort waarzeggerij hechten Italiërs speciaal geloof. Ook deden er orakelspreuken de ronde waaruit zou blijken dat de lokale god de overwinning beloofde. Die god heet Beles⁹ en wordt daar vurig vereerd en geïdentificeerd met Apollo. (Soldaten uit het leger van Maximinus zouden later vertellen dat diens beeltenis vaak in de lucht was verschenen en had gevochten voor het behoud van de stad. Is die verschijning werkelijk door sommigen gezien? Of wilde men alleen de schande ontlopen dat zo'n sterk leger niet bestand bleek tegen een veel kleinere massa stadsbewoners, en wilde men liever verslagen lijken door goden dan door mensen? Ik durf het niet te zeggen. Het verliep daar bij Aquileia zo onverwacht dat je alles mag geloven.)

4. Beleg van Aquileia

Het gezantschap keerde onverrichter zake bij Maximinus terug. Zijn woede en opwindning werden daardoor nog groter en hij versnelde zijn opmars. Op zestien mijl van de stad stuitte hij echter op een geweldige rivier met een zeer brede en diepe stroom.¹⁰ Dat kwam door de sneeuwmassa's uit de achterliggende bergen, die zich daar de hele winter hadden opgestapeld en nu wegsmolten; het seizoen had de rivier veranderd in een enorme bergstroom.

Oversteken was voor het leger onmogelijk. De brug ter plaatse, een groot en prachtig bouwwerk dat door vroegere keizers was opgetrokken uit vierkante stenen en rustte op geleidelijk hoger wordende pijlers, was door de bewoners van Aquileia vernield en afgebroken. Zonder brug en zonder schepen stond het leger machteloos. De Germaanse soldaten waren onbekend met Italische rivieren, die snel en onstuimig kunnen stromen. Ze dachten dat die rustig door het vlakke land vloeiden, zoals rivieren in hun eigen streken (die dan ook gemakkelijk dichtvriezen vanwege die lage stroomsnel-

heid). Een deel van hen sprong het water in met hun paarden, die gewend zijn om te zwemmen, maar werd meegesleurd door de stroom en verdronk.

Maximinus sloeg een kamp op met een wal om aanvallen te voorkomen. Twee, drie dagen bleef hij aan zijn kant van de rivier, intussen bedenkend hoe hij een brug zou kunnen slaan. Er was gebrek aan hout en aan schepen, waarmee men anders een schipbrug had kunnen maken. Maar toen maakten een paar man van de genie hem erop attent dat er veel lege houten wijnvaten¹¹ op de verlaten akkers lagen. Die hadden eerder dienst gedaan voor lokale gebruikers om veilig wijn te verzenden aan hun klanten. Ze waren hol zoals bootjes, en als men ze aan elkaar vastbond zouden ze blijven drijven als schepen. Wegspoelen zouden ze niet, dit vanwege die onderlinge verbinding en als er tevens rijshout op was aangebracht met daarop weer een laagje aarde, werk van vele nijvere handen.

Onder toezicht van Maximinus stak het leger aldus de rivier over en trok verder richting stad. In de buitendistricten troffen ze de huizen verlaten aan. Ze hakten de wijnstokken en alle bomen om, en verbrandden die deels. Zo vernielden ze de schoonheid die voorheen zo typerend was voor de streek. Ja, men zou kunnen zeggen dat de regelmatige rijen bomen en wijnstokken in alle richtingen, onderling verbonden als een feestelijke stoet, het land omgaven als met een krans. Het leger hakte alles bij de wortel af en snelde door naar de muren van Aquileia.

De troepen waren afgemat en men besloot niet meteen over te gaan tot de aanval. Ze bleven buiten schootsafstand en verdeelden zich volgens compagnieën en bataljons rondom heel de muur zoals aan iedere afdeling was opgedragen. Na een dag rust richtten ze zich op het beleg.

Ze voerden allerlei belegeringsmachines aan, bestookten de muur uit alle macht en lieten geen belegeringstactiek onbeproefd. Er

volgden vele, bijna dagelijkse bestormingen en het hele leger hield de stad omsloten als in een net. Desondanks boden de inwoners weerstand en streden met grote inzet en strijdlust vanaf de muren. Tempels en huizen hadden ze afgesloten en met de hele bevolking, inclusief vrouwen en kinderen, verweerden zij zich vanaf de bolwerken en torens. En niemand was te oud of te jong om deel te nemen aan de strijd voor het vaderland.

De buitendistricten en de stadsdelen buiten de poorten waren door Maximinus' leger gesloopt. Het houtwerk van de gebouwen gebruikten ze voor belegeringsmachines. Ze deden hun uiterste best tenminste een klein stukje van de muur neer te halen, zodat de hoofdmacht naar binnen kon. Die zou dan alles plunderen, de stad met de grond gelijk maken en een woestenij achterlaten waar hoogstens kudden konden weiden. Want als zij de eerste stad in Italië die verzet bood niet vernietigden, kon Maximinus niet met goed fatsoen en roemvol opmarcheren naar Rome. Hijzelf en zijn zoon, die hij tot Caesar had benoemd,¹² reden te paard rond en deden beloftes en spraken de soldaten aan. Zij probeerden onafgebroken het leger aan te sporen en de strijdlust aan te wakkeren.

De inwoners van Aquileia wierpen van bovenaf met stenen. Ook mengden zij pek en olijfolie met zwavel en bitumen, stopten het mengsel in lege potten met lange stelen en staken het aan. Zodra het leger de muur dan naderde goten ze het uit, allemaal tegelijk, het leek wel een regen van vuur. Het vloeibare pekmengsel kwam op de onbedekte delen van het lichaam en verspreidde zich over het hele lijf. Getroffenen deden hun brandende borstplaten en andere wapens af: het ijzer werd roodgloeiend en alles van hout of leer brandde weg en verschrompelde. Zo waren daar soldaten te zien die zelf hun bewapening hadden uitgedaan en weggegooide wapens, het leek wel buit. Maar dan veroverd door technisch vernuft en niet door dappere strijd.

Door dit alles verloor een groot aantal soldaten het gezichtsvermogen of raakte verminkt aan gezicht, handen en andere lichaamsdelen. Ook de belegeringsmachines liepen schade op: zodra die bij de muur kwamen schoten de stadsbewoners fakkels af die in pek en hars waren gedrenkt en bovenaan waren voorzien van pijlpunten. Die werden brandend afgeschoten en hechtten zich vast aan de machines, waardoor ze die gemakkelijk in lichterlaaie zetten.

5. Moord op Maximinus

De eerste dagen ging de strijd nog ongeveer gelijk op en bleef de afloop onbeslist. Maar gaandeweg verloren Maximinus' troepen hun strijd lust en raakten moedeloos, omdat de verwachtingen uitliepen op niets. Ze hadden gedacht dat hun tegenstanders geen enkele aanval zouden uithouden en ervoeren nu dat zij niet alleen weerstand boden maar zelfs terugvochten.

De inwoners van Aquileia voelden zich juist sterker en raakten vervuld van enthousiasme. De voortdurende strijd had hun ervaring gegeven en ook zelfvertrouwen, en ze vatten minachting op voor de soldaten. Ja, ze jouwden hen uit en maakten grappen over hen. Ook staken ze de draak met Maximinus als hij zijn ronde deed en slingerden hem en zijn zoon vloeken en lelijke verwensingen naar het hoofd. Hij stond daar machteloos tegenover en maakte zich geweldig kwaad. Omdat hij zijn woede niet kon koelen op de vijand strafte hij zijn eigen officieren, de een na de ander, vanwege 'laf en lamkendig optreden bij de bestorming'. Het resultaat was dat bij zijn eigen soldaten de haat en woede jegens hem groeiden, terwijl bij zijn tegenstanders de minachting toenam.

De inwoners van Aquileia hadden aan niets gebrek en waren ruim voorzien van levensmiddelen dankzij hun goede voorbereiding. Ze hadden in de stad voorraden aangelegd van alles wat nodig was om mensen en dieren te eten en drinken te geven. Het leger had juist aan alles gebrek. De soldaten hadden fruitbomen omgehakt en het

land platgebrand en sliepen in geïmproviseerde tenten, de meesten zelfs onder de blote hemel, blootgesteld aan regen en zon. Bovendien crepeerden ze van de honger, omdat er geen voedsel voor hen en de lastdieren werd aangevoerd. De Romeinen hadden namelijk overal in Italië de wegen voorzien van wegblokkades met gecontroleerde doorgangen. Verder had de senaat ex-consuls uitgezonden met selecte elitetroepen uit heel Italië ter bewaking van alle kusten en havens: ze mochten geen schip laten uitvaren. Daardoor bleef Maximinus verstoken van nieuws of informatie over de ontwikkelingen in Rome. Ook alle hoofdwegen en paden werden bewaakt, niemand kon erdoor.

Zo kwam het dat de schijnbaar belegerende troepenmacht zelf werd belegerd. Men was niet in staat Aquileia in te nemen, maar kon er evenmin vandaan om naar Rome op te rukken, bij gebrek aan schepen en andere transportmiddelen. Want die waren allemaal tevoren in beslag genomen en weggeborgd. Ook deden overdreven geruchten de ronde, zij het met een kern van waarheid. 'Heel het Romeinse volk was bewapend', 'heel Italië deed mee', en alle Illyrische en barbaarse gebieden in oost en zuid zouden troepen op de been brengen, allemaal bezielde door één idee, één gevoel: haat tegen Maximinus.

Het stemde de soldaten hopeloos. Daarbij hadden zij gebrek aan alles, zelfs aan drinkwater. Daarvoor hadden zij alleen de rivier die langs de stad stroomde, en die was verontreinigd door bloed en lijken. De inwoners van Aquileia hadden namelijk geen mogelijkheid hun doden te begraven in de stad en gooiden de lijken daarom in de rivier. Ook bij de belegeraars werden gevallen en door ziekte overledenen meegegeven aan de stroom, bij gebrek aan materiaal om hen te begraven. Op allerlei vlak heersten in het leger dus grote nood en een laag moreel. Maar plotseling gebeurde er iets.

Op een keer lag Maximinus te rusten in zijn tent. Er was die dag een pauze in de strijd, en ook de meeste soldaten hadden zich te-

ruggetrokken in hun tenten of op de hun toevertrouwde wachtposten. Toen kwam er een initiatief van de soldaten¹³ die bij Rome hun kamp hadden in de Albaanse heuvels (daar waren ook hun vrouwen en kinderen achtergebleven): zij besloten Maximinus uit de weg te ruimen. Ze wilden een eind aan het langdurige en vruchteloze beleg en weigerden verdere verwoestingen van Italië terwille van zo'n verachte, gehate tiran.

Rond het middaguur waagden zij zich bij zijn tent. Met hulp van de soldaten van de garde rukten zij de beeltenissen van de keizer van de standards. Hij kwam met zijn zoon de tent uit om met hen te praten, maar daarvan wilden zij niets weten en ze sloegen hen dood.

Ze vermoordden ook de commandant van het leger en Maximinus' naaste adviseurs. De lijken smeten ze ergens neer, wie wilde mocht die schenden en vertrappen en dan laten liggen als voer voor honden en vogels. Maar de hoofden van Maximinus en zijn zoon zonden ze naar Rome.

Zo kwamen vader en zoon aan hun einde. Dit was de straf voor hun misdadige bewind.¹⁴

6. Opluchting

Toen het hele leger het nieuws hoorde was iedereen met stomheid geslagen. De instemming was beslist niet algemeen, vooral niet bij de Pannoniërs en Thracische¹⁵ barbaren, die Maximinus op de troon hadden gebracht. Maar gebeurd was gebeurd, ze schikten zich noodgedwongen. Er was ook geen keus, ze moesten wel mede verheugd zijn en doen alsof. Ze legden hun wapens af en begaven zich in vredestenue naar de muren van Aquileia, met het bericht dat Maximinus was vermoord. Ze vroegen om de poorten te openen en de vijanden van gisteren nu als vrienden te ontvangen.

Maar de commandanten van Aquileia gaven geen toestemming de poorten te openen. Ze haalden portretten tevoorschijn van Maximus, Balbinus en Caesar Gordianus, versierd met kransen en lauwertakken, en juichten. Vervolgens eisten zij dat ook de soldaten hen zouden erkennen, expliciet, en voor hen zouden juichen: dit waren de keizers die waren benoemd door het Romeinse volk en de senaat.¹⁶ En die twee anderen met de naam Gordianus, zeiden ze, waren opgegaan ten hemel naar de godheid.

Boven op de muren werd een markt geopend, waar alle mogelijke spullen te koop waren, en allerlei voedsel en drank in overvloed, en ook kleding, schoeisel, alles wat een rijke en welvarende stad mensen te bieden heeft. Dat bracht het leger nog meer van slag. Men beseftte nu dat de anderen voldoende van alles hadden, zelfs voor een nog langer beleg, terwijl zijzelf alles tekort kwamen wat nodig was. Ja, zij zouden eerder omkomen dan de stad, die alles had, innemen.

Het leger bleef rondhangen bij de muren. Ieder kon er in zijn behoeften voorzien door vanaf de muren in te kopen, zoveel hij wilde. Men praatte er ook met elkaar, er was een sfeer van vrede en vriendschap. Maar de aanblik was nog steeds die van een beleg, met de muren afgesloten en het leger nog steeds eromheen. Zo was de situatie in Aquileia.

De ruiters die op weg waren naar Rome met het hoofd van Maximus reisden met grote spoed. In alle steden waar ze langskwamen werden de poorten voor hen geopend en ontving de bevolking hen met lauwertakken in de hand. Na oversteek per boot van de meren en lagunes tussen Altinum en Ravenna¹⁷ troffen zij keizer Maximus. Die verbleef daar in Ravenna, waar hij elitetroepen uit Rome en heel Italië bijeenbracht. Er was daar ook een niet onaanzienlijke afdeling Germaanse hulptroepen gearriveerd.¹⁸ Die waren gestuurd uit aloude sympathie voor Maximus, nog uit de tijd dat hij daar een goede gouverneur was geweest.

Terwijl Maximus dus bezig was die legermacht te vormen voor de oorlog tegen Maximinus, kwamen de ruiters aan met zijn hoofd en dat van zijn zoon en het nieuws van de overwinning en het succes. Het leger stond nu aan de kant van Rome, zeiden ze erbij, en had de door de senaat benoemde keizers erkend.

De onverwachte berichten werden meteen gevierd met offers bij de altaren en iedereen bezong de overwinning waarvoor men niets had hoeven doen. De offers waren gunstig, waarna Maximus de ruiters hun weg liet vervolgen richting Rome, om de gebeurtenissen aan het volk te melden en het hoofd daarheen over te brengen.

Na aankomst aldaar vielen zij de stad binnen met het hoofd van de vijand op een spies gestoken, zodat iedereen het goed kon zien. Het is niet in woorden te beschrijven hoezeer die dag een feestdag werd. Jong en oud haastte zich naar altaren en heiligdommen, niemand bleef thuis, maar men zwermde als bezeten over straat en feliciteerde elkaar, en rende ten slotte naar de paardenrenbaan¹⁹ alsof daar een bijeenkomst was. Balbinus offerde officieel hecatomben, terwijl alle magistraten en de senaat en iedereen buiten zichzelf was van vreugde. De mensen hadden het gevoel dat ze de bijl die boven hun hoofden zweefde hadden afgewend. Daarna stuurden ze gezanten en herauten met lauwertakken naar de provincies.

7. Speech van Maximus in Aquileia

Zo was het in Rome dus groot feest.

Maximus brak op in Ravenna en begaf zich naar Aquileia. Daarbij moest hij de lagunes passeren die door de Eridanus²⁰ en omliggende moerassen worden gevormd, voordat de stroom langs zeven mondingen uitloopt in zee. Daarom noemen de bewoners dat merengebied in hun taal de ‘Zeven Zeeën’.

De inwoners van Aquileia openden terstond de poorten en verwelkomden hem in hun stad. De steden van Italië hadden hun voor naamste burgers afgevaardigd, in witte kleren en met lauwertakken in de hand. Ieder van hen bracht de godenbeelden van zijn vaderstad mee en eventueel ook gouden kransen, als die bij de wijgeschenken zaten. Deze mensen juichten Maximus toe en strooiden bloemen op zijn weg.

Ook het leger dat Aquileia had belegerd trok mee in de stoet, in vredenue en met lauwertakken in de hand. Dat ging niet bij allemaal van harte, maar ze deden alsof ze enthousiast waren en hem zo wilden eren. Ze hadden geen keus, zo ging het toen nu eenmaal met het keizerschap. Maar de meeste soldaten waren ontstemd en lieten onder elkaar hun ergernis blijken: de keizer die zij zelf hadden gekozen was vermoord, en de macht lag nu bij kandidaten van de senaat.

Na aankomst in de stad hield Maximus zich de eerste en de daaropvolgende dag bezig met offerplechtigheden. Op de derde dag liet hij het leger aantreden op het plein, waar een verhoging voor hem was opgericht, en sprak als volgt.

Hoeveel het oplevert om tot inkeer te komen en partij te kiezen voor het Romeinse volk, dat hebben jullie nu ervaren. Geen oorlog meer, maar vrede met de goden bij wie jullie hebben gezworen. En pas nu zijn jullie trouw aan de militaire eed, dat heilige geheim van het Romeinse rijk. Die voordelen moeten jullie ook in de toekomst altijd blijven genieten, door trouw te blijven aan het Romeinse volk en de senaat. En aan ons, jullie keizers, wij die door volk en senaat zijn uitverkozen vanwege edele geboorte en talrijke prestaties in een reeks van functies, waardoor wij gezegd tot deze positie zijn gepromoveerd.

Het rijk is geen privé-eigendom van één man, nee, het is van oudsher collectief bezit van het Romeinse volk, en daarom ook berust het lot ervan in de stad Rome. Aan ons slechts de taak dat rijk te leiden en te besturen, samen met jullie.²¹ Wanneer dat gebeurt conform wet en traditie, met respect en eerbied voor de regeerders, hebben jullie een gelukkig leven waarbij het jullie aan niets ontbreekt. En alle ande-

re mensen, overal in de provincies en steden, hebben dan vrede in gehoorzaamheid aan hun leiders.

Jullie mogen dan ook leven zoals jullie willen, in je eigen land, zonder ontberingen in den vreemde. Barbaarse stammen in vrede houden, dat doen wij, dat is onze zorg. Want met twee keizers zal alles soepeler verlopen: zowel het bestuur van Rome als een eventuele noodsituatie in het buitenland. Steeds is een van ons gemakkelijk paraat om te doen wat nodig is.

En niemand van jullie hoeft te vrezen voor represailles. Noch van onze kant (jullie handelden op bevel), noch van de inwoners van Rome, noch van de provincies, die rebelleerden vanwege geleden onrecht. Hierbij kondig ik volledige amnestie af. Wij moeten hechte vriendschap sluiten, een eeuwig verbond van trouw en discipline.

Na deze woorden stelde Maximus hun een royale gratificatie in het vooruitzicht, waarna hij nog enkele dagen in Aquileia verbleef en voorbereidingen trof voor zijn terugkeer naar Rome. De legerereenheden zond hij grotendeels weg naar de eigen garnizoenen in de provincies. Zelf keerde hij terug naar Rome met de soldaten van de garde, die het keizerlijk hof bewaken, en de troepen onder voormalig bevel van Maximinus.²² Ook de hulptroepen uit Germanië nam hij mee. Hij stelde alle vertrouwen in hun loyaliteit omdat hij die provincie voorheen fatsoenlijk had bestuurd, in de tijd voordat hij keizer was.²³

Bij zijn intocht in Rome kwam Balbinus hem tegemoet in gezelschap van Caesar Gordianus. En senaat en volk verwelkomden hem met luide toejuichingen als was het een triomftocht.

8. Maximus en Balbinus doodgemarteld

Van toen af bestuurden zij de stad volledig volgens wet en traditie. Daarvoor werden zij alom geprezen, door mensen persoonlijk en via officiële besluiten. Het volk was verheugd en voelde trots op hen: mannen van voorname afkomst, die als keizers die positie ook waardig waren.

Maar de soldaten waren inwendig woedend. Die lof van het volk vonden zij maar niets, die adellijke afkomst was voor hen juist bezwaarlijk, zij waren ontstemd over keizers uit de senatorenstand. Ook de Germanen rondom Maximus, midden in Rome, waren hun een doorn in het oog. Die kregen zij tegen zich, verwachtten zij, wanneer zij iets wilden ondernemen. Ja, zij vermoedden zelfs een complot, een list: men wilde hen ontwapenen en simpelweg vervangen door die Germanen, want die waren er toch al. Daarbij moesten ze denken aan het voorbeeld van Severus, die de moordenaars van Pertinax had ontwapend.²⁴

Tijdens de Capitolijnse spelen,²⁵ toen iedereen bezig was met de feeststoet en de shows, barstte hun heimelijke antipathie ineens uit. Ze waren hun emoties niet meer de baas en trokken in blinde drift massaal naar het paleis, waar zij binnendrongen bij de bejaarde keizers.

Nu zaten die twee bepaald niet op één lijn. Maar zoals dat gaat met de wil tot alleenheerschappij, waardoor soevereiniteit ondeelbaar lijkt: beiden trokken de macht naar zich toe. Balbinus claimde de eerste plaats vanwege zijn adel en tweevoudige consulschap, Maximus op grond van zijn functie als stadscommandant en zijn reputatie als ervaren bestuurder. En aan weerskanten waren er hooggeboren, adellijke vrienden en een flinke familiekring, wat hun wil tot alleenheerschappij nog versterkte.

Die rivaliteit werd hun fataal. Toen Maximus hoorde dat de pretorianen (zo heten ze) waren gearriveerd om hen te vermoorden, wilde hij de Germaanse hulptroepen erbij halen. Die waren immers in Rome en zouden sterk genoeg zijn om de belagers het hoofd te bieden. Maar Balbinus zag hierin een list, een slim bedenkfel ten nadele van hemzelf, want hij wist dat de Germanen trouw waren aan Maximus. Hij hield het plan tegen. Nee, die Germanen kwamen geen pretorianen tegenhouden en bestrijden, zei hij telkens, zij wilden de alleenheerschappij voor Maximus.

Terwijl zij ruziemaakten stormden de soldaten massaal binnen (de bewakers bij de paleispoorten hadden hen laten passeren). Ze grepen de oude heren beet, scheurden hun de eenvoudige kleren van het lijf die zij binnenshuis droegen en sleepten hen naakt het paleis uit onder de meest beschamende mishandelingen. Ze sloegen en bespotten de 'senaatskeizers', trokken hun de baardharen en wenkbrauwen uit en verminkten hun lichaam in een orgie van geweld. Daarna sleepten ze hen dwars door de stad richting legerkamp. Ze wilden hen niet vermoorden in het paleis maar levend folteren en zo langer zien lijden.

Bij het horen van dat nieuws grepen de Germanen naar de wapens en haastten zich de keizers te hulp te schieten. Maar zodra de pretorianen merkten dat zij eraan kwamen vermoordden zij de keizers, die intussen volledig verminkt waren. Ze gooiden de lijken op straat en lieten die daar liggen. Daarna namen ze Caesar Gordianus op de schouders en riepen hem uit tot keizer, omdat ze op dat moment geen ander konden vinden. Ze schreeuwden de menigte toe: ja, zij hadden hen gedood, die mannen die het volk van begin af aan niet had gewild als keizers, en nu hadden zij Gordianus gekozen, kleinzoon van de oude Gordianus, die jongen die de Romeinen zelf naar voren hadden geschoven. Zij trokken met hem naar het legerkamp, sloten de poorten en wachtten rustig af.

De Germanen hoorden dat de keizers, voor wie zij zich zo hadden gehaast, al dood waren. In een nutteloze oorlog voor overledenen zagen zij niets en zo maakten zij rechtsomkeert, terug naar hun onderkomen.

Dat was het onwaardige, ontluisterende einde van twee gerespecteerde en aanzienlijke oude heren die als mannen van adelen krachten verdiensten aan de macht waren gekomen. Gordianus, toen een jaar of dertien, werd uitgeroepen tot keizer en kreeg het Romeinse rijk in handen.²⁶

NOTEN

Inleiding

1. Recente overzichtswerken over de derde eeuw zijn C. Ando, *Imperial Rome AD 193 to 284: the Critical Century* (Edinburgh University Press 2012); O. Hekster, *Rome and its Empire, AD 193–284* (Edinburgh University Press 2008); M. Sommer, *Die Soldatenkaiser* (Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2004). Een mooi overzicht waarin de rol van de juristen de nadruk krijgt: W. Zwolve, *Keizers, soldaten en juristen. Vijf Romeinse juridische biografieën* (Kluwer 1998).

2. Een deel van het werk van Cassius Dio (over de vroege keizertijd) is in Nederlandse vertalingen van G.H. de Vries verschenen bij Athenaeum: *Vier keizers, Rome onder Tiberius, Caligula, Claudius en Nero* (2000), *Samenzwering en verraad, de strijd om de macht na de moord op Julius Caesar* (2006) en *Augustus, keizer van Rome* (2002). De *Historia Augusta* is in vertaling van J. Nagelkerken bij Athenaeum uitgebracht als *Historia Augusta. Keizers en tegenkeizers in de tweede en derde eeuw* (2012).

3. C.R. Whittaker, *Herodian* (Harvard University Press 1969) I, xxiv–xxviii; T. Bekker-Nielsen, ‘Herodian on Greek and Roman failings’, in J. Majbom Madsen/ R. Rees (red.), *Roman Rule in Greek and Latin Writing: Double Vision* (Brill 2014), 224–245; 225; M. Zimmermann, *Kaiser und Ereignis. Studien zum Geschichtswerk Herodians* (C.H. Beck 1999), 302–320.

4. A. M. Kemezis, *Greek Narratives of the Roman Empire under the Severans: Cassius Dio, Philostratus and Herodian. Greek culture in the Roman world* (Cambridge University Press 2014), 306–308.

5. Kemezis, *Greek Narratives*, 300–302; Zimmermann, *Kaiser und Ereignis*, 285–302.

6. Dio, 71 (72), 33.

7. Citaat uit G. Alföldy, ‘Zeitgeschichte und Krisenempfindung bei Herodian’, *Hermes* 99 (1971), 429–449; 431. De verdere negatieve oordelen zijn bijeengebracht in H. Sidebottom, ‘Herodian’s historical methods and un-

derstanding of history', *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt* 11.34.4 (De Gruyter 1998), 2775-2836; 2775, 2776.

8. T. Hidber, 'Herodian', in I.F. de Jong/R. Nünlist/A. Bowie (red.), *Narrators, Narratees, and Narratives in Ancient Greek Literature* (Brill 2004), 201-210; 209.

9. Herodianus over leugens: 2,2,6; 2,9,13; 2,14,4; 2,15,1ff; 3,5,3ff.; 3,6,1-7; 3,8,7ff.; 4,4; 4,14,4-5; 5,2,1-8, verzameld in Hidber, 'Herodian' (2004) 209 en Sidebottom, 'Herodian's historical methods', 2817.

10. De toelichting bij deze kaart volgt de oorspronkelijke inleiding van M.F.A. Brok, in aangepaste vorm.

Boek 1

1. Als begin van de keizertijd gelden de jaren 28/27 v.Chr., waarin Caesars adoptiezoon Octavianus de naam Augustus kreeg en een combinatie van Romeinse bevoegdheden verwierf die hem in feite de alleenheerschappij gaven. Marcus Aurelius regeerde van 161 tot 180 n.Chr. In deze ruim tweehonderd jaar regeerden zestien keizers, waarvan er zeven vermoord werden. Onder hen waren beruchte figuren als Caligula, Nero en Domitianus. De moeilijkheden aan de grenzen begonnen voor het rijk al onder Marcus Aurelius. Tijdens zijn bewind heerste ook jarenlang een epidemie, de zogenoemde 'Antonijnse pest' (zie inleiding, p. 7), die veel slachtoffers maakte.

2. De mededeling van Herodianus is niet helemaal juist. Marcus had dertien kinderen, zeven zoons en zes dochters. De meesten stierven jong. In 180 waren er nog vier dochters in leven en een zoon, Commodus. Drie zoons waren geboren nadat Marcus keizer was geworden: in 161 T. Aurelius Fulvius Antoninus en zijn tweelingbroer Lucius Aurelius Commodus, in 162 Marcus Annius Verus. Antoninus stierf in 165, Verus in 169. Dat hij Verissimus genoemd zou zijn, vermeldt alleen Herodianus. We weten wel dat het Hadrianus' favoriete bijnaam was voor Marcus Aurelius.

3. Marcus Aurelius was al vanaf zijn jeugd geïnteresseerd in de stoïcijnse filosofie. Voor hem was die op de eerste plaats een praktische levensleer, zoals onder andere te lezen is in filosofische notities, die na zijn dood zijn uitgegeven. Er bestaat een mooie Nederlandse vertaling van: Simone Mooij-Valk, *Persoonlijke notities* (Ambo 1994). Brieven aan en van Marcus in

de collectie van zijn leermeester Marcus Cornelius Fronto zijn ook interessant, en in het Engels vertaald door Amy Richlin (University of Chicago Press 2006).

4. Bedoeld zijn de volkeren buiten de grenzen van het Romeinse rijk. In het noorden waren dat hoofdzakelijk de Germaanse Markomannen en Quaden en de Sarmatische Jazygen; in het oosten de Parthen.

5. Marcus werd geboren op 26 april 121 en stierf op 17 maart 180 in Vindobona (Wenen) aan de pest. Hij verbleef daar in verband met de oorlog tegen de Markomannen, Quaden en Jazygen. Pannonië was de Romeinse provincie, die globaal westelijk Hongarije en Oostenrijk omvatte.

6. Bedoeld is Dionysius II van Syracuse (367-345 v. Chr.). In de literatuur van de Romeinse keizertijd dient hij vaak als voorbeeld van een pervers tiran.

7. Ptolemaeus II Philadelphus van Egypte (285-246 v. Chr.). Hij volgde nadrukkelijk de tradities van de Egyptische farao's, en het huwelijk met zijn zus Arsinoë paste daarbinnen.

8. Antigonos Monophthalmus (Eenoog), een generaal van Alexander de Grote die zich in de opvolgingsstrijd mengde. Hij sneuvelde in 301 v. Chr. op tachtigjarige leeftijd. Herodianus is de enige bron voor deze anekdote.

9. Nero (54-68). Volgens meerdere bronnen liet hij in 59 zijn moeder Agrippina vermoorden. De Romeinse literaire traditie, die door de elite bepaald werd, is uitermate negatief over deze keizer, maar moderne auteurs benadrukken dat hij juist bij het volk zeer populair was. Herodianus volgt hier een senatoriaal perspectief.

10. Domitianus (81-96). Antieke literaire bronnen zoals Suetonius en Tacitus benadrukken zijn wreedheid en paranoïde trekken.

11. Vanaf ca. 160 kwam er druk op de noordoostelijke grenzen van het Romeinse rijk aan de Rijn en Donau, door met name Germaanse stammen (zie n. 4). Antoninus Pius probeerde hen te pacifiëren via verdragen en het aanstellen van een koning over de Quaden die Rome welgezind was. Maar rond 166 sloten deze stammen zich aan bij andere groepen, zoals de Vandalen, Longobarden en Jazygen. Dit leidde tot gevechten aan deze grens tot aan het eind van de regeerperiode van Marcus Aurelius. Deze gevechten waren voor Rome onder meer moeizaam omdat de zogenoemde Antonijnse pest voor een tekort aan soldaten zorgde (zie n. 1). De tijdelijke terugtrekking waarover Herodianus het heeft lijkt fictief. Herodianus roemt hoe dan ook de acties van Marcus en van zijn generaals, vooral de

in dit hoofdstuk vaker genoemde Pompeianus en de latere keizer Pertinax. Hij stelt verder dat Marcus de bedoeling gehad heeft om de grenzen van het rijk naar het noorden uit te breiden, zodat ze konden steunen op de bergruggen van het Boheemse Ertsgebergte en de Karpaten, maar het is onduidelijk of dat daadwerkelijk Marcus' doel was. Strijdtakerelen uit deze oorlog staan afgebeeld op de reliëfs van de zuil van Marcus Aurelius op de Piazza Colonna in Rome.

12. Gedurende de keizertijd werd het de gewoonte dat de vorst zich liet bijstaan door een (wisselende) raad van adviseurs (*consilium principis*), waarvan zogenoemde vrienden van de keizer (*amici principis*) deel uitmaakten. De raad werd aanvankelijk alleen door senatoren gevormd, later maakten ook steeds vaker ridders er deel van uit. Pompeianus typeert de hier bedoelde raad als bestaande uit de aanzienlijkste senatoren (1,6).

13. Al vanaf het begin van de keizertijd was het gebruikelijk dat Romeinse keizers de troepen geld gaven om hen te bedanken voor hun loyaliteit. Deze gratificatie (*donativum*) gaf Augustus in zijn testament, Tiberius na het neerslaan van het complot van Sejanus, en elke keizer daarna bij zijn aantreden. Dit maakt zichtbaar hoe belangrijk de steun van de legers voor elke Romeinse heerser was. Soldaten verwachtten deze gratificatie, en de praktijk kon uiteindelijk leiden tot het 'kopen' van het keizerschap door Didius Julianus (2,6).

14. Marcus Aurelius werd keizer op 7 maart 161, Commodus werd geboren op 31 augustus van dat jaar. Omdat de functie van keizer in Rome nooit staatsrechtelijk was vastgelegd, was opvolging altijd een potentieel probleem. Maar in de praktijk was keizerschap vanaf het begin dynastiek. Adoptie vond plaats binnen de familie, en een zoon had met afstand de beste claim voor opvolging. Dat benadrukt Commodus hier. Het belang van afstamming was zo sterk dat Elagabalus en Alexander Severus zelfs worden voorgesteld als bastaardzonen van Caracalla. Dat was beter dan geen afstamming van de keizer. Als er geen familieleden voorhanden waren (bijvoorbeeld omdat ze allemaal waren gedood), moesten andere vormen van legitimiteit gevonden worden, zoals een beroep op met name militaire bekwaamheid en te verwachten bestuurskracht. Macrinus, de eerste keizer die tot de ridderstand behoorde, bewijst zijn recht uitsluitend op grond van zijn in het verleden gebleken competentie.

15. Zie n. 11.

16. Uit deze beschrijving volgt niet dat Herodianus deze streek bezocht

heeft. Het was een gemeenplaats in de literatuur om de grenzen van het rijk als ruw en onherbergzaam te beschrijven. Zo doet Ovidius, die als balling in Zuid-Rusland verbleef, alsof het daar de gewoonte is de (bevroren) wijn in stukken op te dienen (*Tristia* 3,10,23).

17. Tiberius Claudius Pompeianus, van Syrische afkomst, chef-staf van Marcus Aurelius in de oorlog tegen de Markomannen. Deze gaf hem zijn dochter Lucilla ten huwelijk, toen haar eerste man keizer Lucius Aurelius Verus was gestorven (169). Dit huwelijk was waarschijnlijk bedoeld om te voorkomen dat iemand die het keizerschap kon ambiëren lid van de keizerlijke familie kon worden. Pompeianus' onduidelijke afstamming betekkende dat hij niet makkelijk een greep naar de troon zou kunnen doen.

18. Zie n. 12.

19. Herodianus lijkt Commodus hier bewust negatief te presenteren. Andere bronnen maken duidelijk dat de verdragen onder meer uitlevering van een deel van de wapens, levering van een aanzienlijk aantal rekruten voor de Romeinse legers, levering van koren, en toezicht door Romeinse ambtenaren omvatten. Deze overeenkomsten waren zo succesvol dat er tot ca. 255 nauwelijks onrust in deze regio meer was. Toegeeflijkheid tegenover barbaren is een standaardverwijt waar het gaat om slecht beoordeelde keizers.

20. Hij kwam in oktober 180 in Rome aan, waar hij geboren was en het grootste deel van zijn leven had doorgebracht tot hij in 175 met zijn vader naar het Donaufront vertrok. Al in 172 was hij kort met zijn vader naar het front gereisd, zoals een inscriptie uit Carnuntum duidelijk maakt. (AE 1982.778)

21. De familie Annius Verus was een veel minder oud adellijk geslacht dan Herodianus suggereert. De eerste die het tot groot aanzien bracht was Marcus Annius Verus, consul in 97, 121 en 126.

22. Commodus' moeder Annia Galeria Faustina was de dochter van keizer Antoninus Pius. Haar moeder was de dochter van de in de vorige aan-tekening genoemde Annius Verus. Wat Herodianus over de afstamming van Faustina vertelt is onjuist. Misschien stamt zij af van een nicht van keizer Trajanus. Ongetwijfeld werden foutieve genealogieën door belanghebbenden verspreid.

23. Het paleis lag op de Palatijn. Later trok hij zich terug in de *domus Vectiliana*, een paleis op de Caeliusheuvel, waar hij ook vermoord werd.

24. Perennius, door de Latijnse auteurs Perennis genoemd, werd waar-

schijnlijk niet door Commodus tot commandant van de garde benoemd, maar was dat al onder Marcus Aurelius. Cassius Dio geeft een ander, niet erg duidelijk verhaal over de ontdekking van de samenzwering. Hij heeft een betere opinie over Perennis: wel eerbij, maar niet op zelfverrijking uit. Deze gebeurtenissen spelen zich af in 185.

25. De pretoriaanse garde was opgericht door keizer Augustus. Het waren elitetroepen, grotendeels bestaande uit infanterie. Hun taak was de bescherming van de keizer. Daartoe leverden ze dagelijks wachtbataljons bij het paleis. Hun bijzondere positie kwam ook tot uiting in de kortere diensttijd en hogere soldij. Sinds 23 n.Chr. waren ze in een kazerne gehuisvest op de Viminalisheuvel, waardoor ze hun macht gingen beseffen, vooral omdat er in de tijd voor de regering van Septimius Severus geen andere troepen in Italië lagen. Hun grote invloed bij de benoeming van een keizer blijkt ook uit andere bronnen dan Herodianus. Commandanten van de pretorianen droegen de titel *praefectus*. Zij hadden een zeer hoge positie en in deze tijd is een deel van de rechtspraak aan hen toevertrouwd.

26. Annia Aurelia Galeria Lucilla was het tweede kind van Marcus Aurelius. Als ze hier de oudste genoemd wordt, betekent dat waarschijnlijk dat haar zuster Faustina al overleden is. Ze was geboren in 149 en trouwde in 164 met Lucius Verus, mede-keizer van haar vader, die in 169 overleed. Nog in hetzelfde jaar liet Marcus haar opnieuw trouwen met Claudius Pompeianus (n. 17).

27. Keizer Hadrianus, die geen eigen zoon had, adopteerde Antoninus (Pius) die van 138 tot 161 regeerde. Hadrianus dwong Antoninus ook om op zijn beurt twee zonen te adopteren: M. Annius Verus, de latere keizer Marcus Aurelius, en L. Ceionius Commodus die de naam Lucius Aurelius Verus kreeg. Daarmee was opvolging voor twee generaties geregeld. Bij de dood van Antoninus werd Marcus Aurelius keizer. Hij benoemde zijn 'tweelingbroer' tot medekeizer.

28. Wanneer de keizer of de keizerin in het openbaar verschenen werden ze door de lijfwacht begeleid. In de stoet werden fakkels megedragen, die hier bedoeld zijn, verder een wierookvat, dat op een wagen stond, en speciale vaandels. De *lictors* van de keizer droegen lauwertakken om hun roedenbundels.

29. In 178 huwde Commodus met Bruttia Crispina. Haar vader en grootvader hadden aanzienlijke posten bekleed. Vanaf de tijd van keizer Hadrianus was de familie goed bevriend met het vorstenhuis.

30. Ummidius Quadratus was vermoedelijk een adoptiefzoon van M. Ummidius Quadratus, een neef van Marcus Aurelius.

31. Claudius Pompeianus Quintianus, de familierelaties zijn niet duidelijk. Misschien was hij een neef van Pompeianus, de tweede man van Lucilla, volgens anderen was hij zijn zoon en dus de stiefzoon van Lucilla.

32. Literaire bronnen over Commodus' regering stellen dat hij veel oppositie ondervond uit bepaalde senatorenkringen, maar uit niets blijkt dat de senaat als geheel achter deze aanslag stond.

33. Dit is misleidend. De reactie van Commodus was relatief terughoudend. Quintianus en Quadratus werden gedood, maar Lucilla werd in eerste instantie naar Capri verbannen, samen met de moeder van ene Paralius. Lucilla's zoon werd in leven gelaten, en uiteindelijk onder Caracalla gedood.

34. De hierna volgende gebeurtenissen vonden waarschijnlijk in 184 plaats.

35. Illyrië is in deze tijd geen provincie meer. Herodianus duidt er de groep provincies mee aan die fiscaal een eenheid vormden in de Balkan: Raetië, Noricum, Dalmatië, Moesië en Dacië. Perennius' zoon was waarschijnlijk stadhouder van Pannonia Superior.

36. Het feest van Jupiter Capitolinus begon op 15 oktober. Sinds de regering van Domitianus werd de viering om de vier jaar uitgebreid met een muziekfestival, ruitersport en atletiekwedstrijden. Jupiter, die zijn tempel op het Capitool had, gold als de belangrijkste Romeinse godheid.

37. De plaatsen bij officiële voorstellingen waren strikt volgens rang en stand verdeeld.

38. De hier geschilderde kleding is de typische dracht van de rondtrekkende cynische filosofen, die door hun armelijke uitrusting wilden demonstrenen dat zij niet aan het materiële waren gehecht. Ook het verdere optreden van de man wijst in die richting: deze filosofen plachten vrijuit te zeggen wat, volgens hen, gezegd moest worden.

39. Volgens Cassius Dio was de belangrijkste figuur van deze kliek de later nog optredende Cleander.

40. De juiste toedracht is moeilijk te achterhalen, omdat onze andere bron Cassius Dio een afwijkende versie geeft. Dat is vaak zo bij complotten, die altijd uit de aard der zaak in het geheim tot stand kwamen.

41. Zie n. 25.

42. Maternus diende vermoedelijk bij een aan de Rijn gelegen onder-

deel. Zijn mouterij speelde zich af tussen 185 en 187. Deze opstand, ook wel bekend als *bellum desertorum*, had waarschijnlijk een diepere achtergrond en kwam voort uit ontevredenheid van de plattelandsbevolking. Hoe heftig de opstand was blijkt uit een inscriptie van de tweede helft van 185, die duidelijk maakt dat een Romeins legioenkamp in Urvinum (Urbino) door opstandelingen belegerd werd.

43. Deze feesten werden sinds de regering van keizer Claudius in maart gevierd. Het hoogtepunt van de viering was het bloedfeest, waarbij de mannen die priester van de godin wilden worden zich in extatische vervoering castreerden. Hierop volgde de hier beschreven feestdag, die in dolle uitgelatenheid werd doorgebracht. De feesten werden besloten met de rituele wassing, waartoe het beeld van de godin in plechtige processie naar het riviertje de Almo werd gedragen. Herodianus schijnt de maskerade en de processie te verwarren, tenzij in zijn tijd de carnavals sfeer zozeer de overhand had gekregen dat deze ook bij de processie domineerde.

44. Herodianus benadrukt hier dat zijn informatie over de Moeder der Goden op historisch onderzoek berust. Dat blijkt niet goed uit wat hij schrijft. Bijna alle opmerkingen van Herodianus worden ook door veel andere auteurs beschreven en behoorden blijkbaar tot de vaste overlevering. Alleen zijn opmerking over Ganymedes is niet bij eerdere auteurs te vinden.

45. Hier en op verschillende andere plaatsen waar Herodianus een uitweiding inlast lijkt hij zich speciaal te richten tot Grieken in het Nabije Oosten, die niet op de hoogte zijn van de toestand in Rome.

46. Pessinus was een stad in Klein-Azië op de grens van Frygië en Galatië, waar een oud heiligdom was van Cybele, een in die streek van oudsher vereerde moedergodin. Haar eredienst werd met vaak extatische hartstochtelijkheid gevierd. De priesters die haar dienden hadden zich in een soort vervoering gecastreerd. In Rome werd deze eredienst ingevoerd tijdens de Tweede Punische oorlog. Een meteorsteen uit de tempel van Pessinus, die de godin uitbeeldde, werd toen naar Rome overgebracht. Sindsdien werd Cybele daar vereerd als de Magna Mater (Grote Moeder). Het lentefeest ter ere van de Magna Mater werd onder keizer Claudius ingesteld.

47. Ilos, de zoon van Tros en Kallirrhoë, zou volgens de sage de stichter zijn van de stad Ilion (Troje). Tantalus woonde volgens dezelfde overleve-

ring ook in Klein-Azië. Er zijn sterk van elkaar afwijkende verhalen over zijn schanddaden, die hem ten slotte de straf bezorgden die bekendstaat als de Tantaluskwelling.

48. Zij worden door de Romeinen 'Galli' genoemd.

49. Zie n. 46.

50. Laurentum, ook Lavinium, gebouwd op de plaats waar Aeneas in Italië aan land zou zijn gekomen, ongeveer veertig kilometer ten zuiden van Rome.

51. De beroemdste arts in deze tijd was Galenus (122-199), wiens autoriteit tot de zestiende eeuw heeft standgehouden. Zijn theorie is dat ziekten worden overgebracht via de ademhaling.

52. M(arcus) Aurelius Cleander, wiens voornaam duidelijk maakt dat hij een vrijgelatene is van de gelijknamige keizer, was waarschijnlijk een Frygische slaaf. Uit inscripties die zijn naam vermelden blijkt dat hij inderdaad een commando had binnen de pretoriaanse garde, maar nooit als prefect. In plaats daarvan was hij *a pugione*, direct verantwoordelijk voor de veiligheid van de keizer. Als opperkamerheer (*cubicularius*) hoorde hij tot de hoogste functionarissen van het rijk en had hij directe toegang tot de keizer.

53. Een speciale, bereden afdeling van de garde (*speculatores*), werd gebruikt voor vertrouwelijke of riskante opdrachten.

54. Fadilla, geboren ca. 159, achtste kind van Marcus Aurelius en de oudste genoemd, omdat haar oudere zusters overleden zijn. Volgens Dio werd Commodus gewaarschuwd door zijn maîtresse Marcia.

55. Bij de Romeinen waren mime en pantomime zeer populair. Vaak rondreizende troepen speelden half geïmproviseerde stukken, die men misschien kan vergelijken met de *commedia dell'arte*. Ze waren realistisch, brutaal en vaak 'schunnig', met naakt optredende actrices.

56. Een waarschijnlijk in 190 of 191 verschenen komeet.

57. De Romeinen waren zeer gevoelig voor voortekenen (*prodigia*). Als zodanig worden allerlei opvallende verschijnselen gerapporteerd: blikseminslag in een tempel, regens van stenen en bloed, sprekende dieren en vooral misgeboorten. Men probeerde de daardoor aangekondigde rampen af te wenden door bijzondere offers te brengen aan de goden.

58. De tempel was gebouwd door Vespasianus na de val van Jeruzalem, 71, en werd geprezen als een van de mooiste gebouwen van Rome. Volgens Dio zou de ramp in 192 hebben plaatsgevonden.

59. Tempels werden om hun onschendbaarheid regelmatig als bewaarplaatsen voor geld en kostbaarheden gebruikt (*deposito*).

60. Met het Griekse woord *palladion* wordt het beeld bedoeld van de beschermgod van een stad. Vaak was het een primitief beeld, bewaard sinds een (fictief) ver verleden. Volgens de traditie in Rome zou Aeneas het *palladion* van Troje hebben meegebracht naar het Italische schiereiland en zou het zijn opgesteld in de tempel van Vesta op het forum. Het betrof een bijzonder *palladion*, omdat volgens de sage Jupiter zelf dit beeld van zijn dochter Pallas aan Dardanus, of zijn zoon Ilos, de stichter van Troje, zou hebben geschonken. De Romeinen kregen het beeld nooit te zien behalve bij gelegenheden als deze.

61. De *Via Sacra* was een straat in Rome die het forum en de belangrijkste tempels daaromheen verbond met de Capitolijnse heuvel. Belangrijke processies, zoals triomftochten, liepen over deze straat.

62. Romeinse keizers hadden vaak een nauwe band met specifieke goden. Zo'n relatie werd ook op munten en via standbeelden uitgedrukt. Augustus toonde zo bijvoorbeeld dat Apollo aan zijn kant stond, en Domitianus vereerde Minerva boven alle goden. Ook waren alle Romeinse keizers zo ver boven hun onderdanen verheven dat zij iets goddelijks kregen. De familie van de keizer stond bekend als 'de goddelijke familie' en veel keizers werden na hun dood formeel vergoddelijkt. Ten tijde van Commodus was dat standaard geworden. De identificatie van Commodus met Hercules gaat verder en is uitzonderlijk. Commodus probeerde zich expliciet als bovenmenselijk te presenteren, en zo zijn afhankelijkheid van de senaat te verminderen. Als god was de keizer aan niemand meer verantwoording schuldig.

63. Dierenvel en knots zijn de attributen van Hercules.

64. Cassius Dio geeft de nieuwe namen: Amazonius, Invictus, Felix, Pius, Lucius, Aelius, Aurelius, Commodus, Augustus, Hercules, Romanus, Exsuperatorius. Officiële stukken van zijn kanselarij begonnen als volgt: 'Keizer Caesar Lucius Aelius Aurelius Commodus Augustus, de Vrome, de door het Geluk beschermde, overwinnaar van de Sarmaten, Germanen en Brittanniërs, Vrededorst van de hele aarde, de Onoverwinnelijke, de Romeinse Hercules [...].'

65. Zie n. 23. De kazerne van de gladiatoren was gehuisvest in de *Ludus Magnus* dichtbij het Colosseum.

66. Ook van Nero werd gezegd dat hij het kolossale beeld (veertig meter

hoog), dat bij het daarnaar genoemde Colosseum stond, aan zijn eigen ge-laastrekken liet aanpassen. Dit lijkt praktisch onmogelijk te zijn geweest. Het is opvallend dat een aantal ‘slechte’ keizers het beeld zou hebben laten veranderen, maar dat die veranderingen altijd teruggedraaid waren in de tijd dat een antieke auteur erover schreef. Wel lijkt Commodus door kleinere aanpassingen de kolos tot Hercules gemaakt te hebben, onder meer door een reusachtige knuppel en leeuw bij het beeld te plaatsen.

67. Op die dag werd het feest van de oud-Romeinse god Janus gevierd en aanvaardden de voor een jaar gekozen magistraten hun functie.

68. Herodianus denkt hierbij aan het feest van de Saturnalia, die begonnen op 17 december en waarbij onder meer over en weer surprises werden gegeven, vaak kleine beeldjes van klei en kaarsen maar ook kostbaardere geschenken. In Herodianus’ tijd is dit gebruik verschoven naar Nieuw-jaar.

69. Marcia, vrijgelatene, en volgens sommige bronnen ooit de maîtresse van de in paragraaf 8 genoemde Quadratus. Commodus had zijn vrouw Crispina verbannen en laten doden op beschuldiging van echtbreuk (waarschijnlijk in 192).

70. Q. Aemilius Laetus, uit de provincie Africa (Thaenae). Hij begonstigde andere Africanen als Septimius Severus en Didius Julianus, beiden later keizer. Hij werd om zijn steun aan Severus door Didius Julianus uit de weg geruimd.

71. Eclectus, vrijgelatene van keizer Lucius Verus, bij Commodus opperkamerdienaar, trouwde volgens Herodianus na de dood van Commodus met Marcia, maar werd vermoord bij de muiterij tegen Pertinax (11,5).

72. Hij regeerde van 17 maart 180 tot 31 december 192. Herodianus geeft een rond getal.

Boek 2

1. P. Helvius Pertinax, geboren 1 augustus 126 in een stadje in Ligurië. Zijn vader was vrijgelatene en een maar beperkt succesvolle zakenman. In het leger maakte Pertinax snel promotie, vooral toen hij de aandacht had getrokken van de reeds genoemde Ti. Claudius Pompeianus. In de Donau-oorlogen kreeg hij zijn kans en bracht hij het tot legioenscom-mandant en gouverneur van de provincie Africa. Door toedoen van Peren-

nus (1,9) stond hij van 182 tot 185 op non-actief. Na diens dood werd hij benoemd tot *praefectus urbi* (stadscommandant van Rome), wat hij nu nog steeds was.

2. Bedoeld zijn de *amici principis*, die met regelmaat werden gevraagd om de keizer te adviseren in een relatief ad hoc samengesteld *consilium principis*. Commodus had sommige van zijn adviseurs als het ware van zijn vader geerfd. Hij handelde vaak tegen hun adviezen in en velen waren tijdens zijn regering geliquideerd. Behalve Pertinax waren er echter nog meer in leven: Ti. Claudius Pompeianus (1,8), M'. Acilius Glabrio (2,3) en M. Peducaeus Plantius Quintillus. Zie boek 1 n. 12.

3. Bedoeld is het tablet waarop Commodus de namen had geschreven van de personen die terechtgesteld moesten worden (1,16). Volgens Cassius Dio liet Pertinax zich pas overtuigen toen hij iemand had gestuurd om het lijk te zien.

4. Nieuwjaarsdag (feest van Janus). Op religieuze feestdagen moest al het dagelijks werk voor zonsopgang zijn volbracht. De instemming van de gardesoldaten was allereerst belangrijk (boek 1 n. 13), het publiek wordt gebruikt om hen onder druk te zetten.

5. Cassius Dio noemt nog andere scheldwoorden als: de koetsier, de linkse (Commodus was linkshandig), de hernialijder.

6. Zie boek 2 n. 1.

7. Beschuldiging aan het adres van Commodus (1,6), die dat volgens Herodianus wel had gedaan (zie boek 1 n. 19).

8. Acclamaties, in een bepaald ritme herhaald, waren in Rome van oudsher een gebruikelijke wijze van het volk om iemand te eren, te honen of om wensen naar voren te brengen. In de keizertijd, toen het volk staatsrechtelijk praktisch geen invloed meer had, gebruikte het publiek dit middel bij samenkomsten in bijvoorbeeld (amfi)theaters vaak om zijn mening te laten horen. Ook in de senaat was acclamatie na een voorstel gebruikelijk en het werd met het slinken van de macht van dit lichaam de normale vorm om besluiten te nemen. In het leger kwam het van oudsher voor dat soldaten na een overwinning hun commandant bij acclamatie tot *imperator* uitriepen, wat zijn vaste eretitel werd als de senaat de acclamatie overnam. In de keizertijd wordt met de titel *imperator* het bezit van het oppercommando over het leger aangeduid. De dag waarop de senaat deze titel bij acclamatie toekende gold als de eerste dag van de regering van de keizer. Het was echter al meermalen voorgekomen dat de troepen de se-

naat voor waren en hun commandant de imperatortitel gaven. Dit vraagt Laetus hier ook van de garde, waarbij het volk de soldaten voor is. De naam Augustus, waarmee Pertinax wordt toegeroepen, was een vast bestanddeel van de keizerstitulatuur.

9. Het geldgeschenk (*donativum*) waarop de soldaten recht hadden werd ook door Pertinax toegezegd.

10. Zie boek 1 n. 14.

11. Zie boek 1 n. 28.

12. M'. Acilius Glabrio, de familienaam is bekend uit de derde eeuw v.Chr. De Trojaan Anchises kreeg uit zijn verbintenis met Venus zijn zoon Aeneas, die geldt als de stamvader van de Romeinen.

13. De toespraken die in Herodianus' werk voorkomen kunnen misschien wel gehouden zijn en mogelijk klopt ook de inhoud in grote lijnen. Maar formulering en details komen voor rekening van de schrijver. Griekse en Romeinse literaire genres waren aan voorschriften gebonden: in een geschiedwerk waren, naar het voorbeeld van de grote Thucydides, toespraken obligate onderbrekingen van het verhaal. Bij Thucydides vertelden die speeches de lezer ook nog iets over de wereldorde. Bij Herodianus typeren ze vooral de sprekers.

14. De aristocratische regeringsvorm (*aristocratia* bij Herodianus) gold als ideaal voor de elite van het Romeinse rijk. Men zou die kunnen omschrijven als een soort constitutionele monarchie, waarbij de vorst regeert met inachtneming van de rechten en meningen van met name senatoren. Zo stelde men zich voor dat het principaat van Augustus was geweest. Voor Herodianus was de regering van Marcus Aurelius het ideale model, waar- tegenover latere regeerperioden schril afstaken.

15. De tempel van Jupiter Optimus Maximus op het Capitool.

16. Herodianus spreekt altijd alleen maar over 'de soldaten, de troepen', terwijl toch in de eerste plaats de officieren de houding van de militairen zullen hebben bepaald. Cassius Dio kent een complot waarbij de commandant van de garde, Laetus, was betrokken, die een dubbele rol schijnt te hebben gespeeld. De instemming met Pertinax' bestuur was ook bij de elite niet zo unaniem als Herodianus doet voorkomen.

17. Voor de door Herodianus vermelde sociale plannen van Pertinax is geen bevestiging te vinden in andere bronnen. Afschaffingen van belastingen lijkt niet waarschijnlijk wegens de financiële moeilijkheden die het resultaat waren van de Donau-oorlogen en de Antonijnse pest. Perti-

nax kon schijnbaar zelfs het *donativum* aan de soldaten niet volledig betalen.

18. In Rome bestond de legale praktijk dat personen die fiscale misdrijven aanbrachten hiervoor een premie kregen. Hetzelfde gold voor misdaden tegen de staat. De procedure was met waarborgen omgeven: de aanklager droeg de bewijslast en moest zich onderwerpen aan de normale procesgang, waarbij de uitspraak ook in zijn nadeel kon zijn. Sommige keizers maakten van deze vrijwillige ‘hulppolitie’ dankbaar gebruik, zodat de louché praktijken ervan gemakkelijk en lucratief werden.

19. Pertinax deed blijkbaar zijn best het principaat in ideale vorm te doen herleven: hij maakt geen aanspraak op eigendommen die hij tevoren niet bezat (evenals Nerva, die op zijn paleis liet zetten ‘openbaar gebouw’) en betrok ook zijn familie niet in deze eer: zijn vrouw werd geen keizerin, zijn zoon geen kroonprins. Het is nauwelijks aan te nemen dat deze democratisch lijkende principes bij alle Romeinen in goede aarde vielen: de keizer moest als monarch leven en deze democraat was in de ogen van velen maar een vreemd burgermannetje.

20. De aanval kwam volgens Cassius Dio niet onverwacht, want er waren al moeilijkheden, waarbij Pertinax’ schoonvader, de stadscommandant, als bemiddelaar was opgetreden. Volgens dezelfde auteur werd de overval uitgevoerd door de kleine groep cavaleristen die tot de speciale lijfwacht behoorden (boek 1 n. 53) en de favorieten van Commodus waren geweest.

21. Severus gebruikt deze moord later inderdaad als motief om de garde te ontwapenen en uit Rome te verbannen (2,13).

22. Cassius Dio noemt een raddraaier bij naam: een zekere Tausius, afkomstig uit Noord-Gallië.

23. De verhouding van Pertinax met het personeel van de hofhouding was volgens Cassius Dio en de *Historia Augusta* zeer gespannen. Ook aan het hof streefde de keizer naar meer soberheid. Cassius Dio vermeldt nog dat Eclectus zijn keizer trouw bleef en met hem werd vermoord (zie boek 1 n. 71). De anderen lieten hem in de steek.

24. Pertinax regeerde van 1 januari 193 tot 28 maart van dat jaar.

25. M. Didius Severus Julianus, waarschijnlijk afkomstig uit Noord-Afrika. Hij was in werkelijkheid niet zo’n onwaarschijnlijke kandidaat voor de troon als Herodianus doet voorkomen. Allereerst was zijn carrière als generaal en provinciaal bestuurder niet minder eervol geweest dan

die van Pertinax, bovendien was hij van hogere sociale status. Julianus was opgegroeid in het ouderlijk huis van Marcus Aurelius en was een goede vriend van hem geweest. De hier beschreven gebeurtenissen staan ook vermeld in het werk van Cassius Dio.

26. T. Flavius Sulpicianus, een belangrijke persoon uit een voornamelijk familie, die hoge ambten had bekleed. Pertinax was gehuwd geweest met zijn dochter Flavia Titiana. Bij de uitroeping van Julianus tot keizer verloor hij zijn ambt als stadscommandant. In 197 liet keizer Severus hem terechtstellen omdat hij steun zou hebben verleend aan de usurpator Albinus (3,8).

27. In de koningstijd verving de stadscommandant (*praefectus urbi*) de koning bij afwezigheid. Tijdens de republiek werd deze functie afgeschaft en nam een van de pretoren de daaraan verbonden plichten waar. Augustus stelde weer een *praefectus* aan. Zijn taak was het handhaven van de openbare orde in Rome, waartoe hij over een kleine troepenmacht beschikte. Hij had ook een groeiend aandeel in de rechtspraak. Het was een zeer hooggevalueerde functie, waarvoor in principe slechts de senatoren die consul geweest waren in aanmerking kwamen.

28. Volgens Cassius Dio kregen de soldaten een som geld die overeenkwam met vijfmaal hun jaarlijkse soldij.

29. Deze en soortgelijke passages bij Herodianus getuigen van zijn afkeer van de toenemende pretentie van de militairen in Rome en daarbuiten. Septimius Severus zou het zelfbewustzijn van de soldaten nog verder stimuleren (3,8).

30. Cassius Dio vertelt dat het volk op de dag na de keuze voor Julianus een volle dag demonstreerde in de Circus Maximus na vechtpartijen met de soldaten. Zie ook boek 2 n. 8.

31. Zie boek 2 n. 8.

32. C. Pescennius Niger Iustus was na een militaire carrière in 191 gouverneur van de provincie Syrië geworden, een zeer belangrijke functie. Herodianus oordeelt relatief gunstig over hem, maar verwijt hem luiheid, gebrek aan doortastendheid en hang naar luxe.

33. De provincie Syrië omvatte in deze tijd het hele Nabije Oosten ten zuiden van het Klein-Aziatische schiereiland. Het was een dichtbevolkt en zeer welvarend en rijk gebied, militair belangrijk vanwege de grens met Parthië. Septimius Severus verdeelde Syrië in twee afzonderlijke provincies.

34. Herodianus spreekt herhaaldelijk over de Syriërs, en speciaal over de inwoners van Antiochië (zie inleiding p. 8).

35. Zie boek 2, n. 8.

36. Zie boek 1 n. 28.

37. De oudheid kende geen naam voor het Nabije-Oosten.

38. De belangrijkste waren de koninkrijken Parthië en Armenië en de machtige stadstaat Hatra.

39. In Illyrië (zie boek 1 n. 35) lag in die tijd het grootste contingent troepen. Septimius Severus wordt er tot keizer uitgeroepen (2,10) en later Maximinus (8,1).

40. Pannonië (boek 1 n. 5) bestond uit twee provincies: Pannonia Superior en Inferior. Severus was niet, zoals Herodianus denkt, commandant van geheel Pannonië, alleen van Superior. Zijn broer was gouverneur van het aangrenzende Moesia Inferior, hetgeen Severus' positie versterkte. Severus verbleef tijdens deze gebeurtenissen (mei 193) in Carnuntum, waar ook Commodus tot keizer was uitgeroepen.

41. Lucius Septimius Severus, geboren in Noord-Afrika, 11 april 145. Na een opvallende carrière onder Marcus Aurelius en Commodus was hij in 190 consul en daarna gouverneur van Pannonia Superior. In 186 trouwde hij met de Syrische Julia Domna (186), met wie hij twee zonen kreeg: L. Septimius Bassianus (de latere keizer Caracalla) en P. Septimius Geta.

42. Bedoeld zijn respectievelijk Niger en Julianus.

43. Dit werk is niet overgeleverd. Cassius Dio schreef een (verloren gegane) monografie over de voortekenen en de dromen van Septimius Severus.

44. Zie boek 1 n. 61.

45. Zie boek 1 n. 16.

46. De opkomst van Niger is bedoeld.

47. Zie boek 2 n. 33 en 34.

48. In 182/3 was Severus commandant van het in Syrië gelegerde legioen IV Scythica.

49. Severus kwam begin juni 193 in Rome aan. Op 9 juni hield hij zijn intocht in de stad. Herodianus benadrukt regelmatig het tempo waarin Severus zijn troepen laat marcheren, en laat daarmee de militaire kwaliteiten van de keizer zien.

50. De maatregelen van keizer Augustus voor de verdediging van het rijk, die in een langdurig proces tot stand kwamen, worden hier wel erg

simplistisch voorgesteld als de uitvoering van een van tevoren weloverwogen besluit.

51. Een dergelijke hooggestemde beschrijving van de Alpen staat ook in 8,1. De tussenwerping lijkt erop te wijzen dat Herodianus voelt dat hij zelf thuishoort in het Aziatische rijksgebied.

52. Volgens de *Historia Augusta* bestond de delegatie uit honderd man (*Leven van Severus*, 6,1). Ze bereikten Severus in Interamna, ongeveer vijftig kilometer ten noorden van Rome.

53. Krijgstribuun (*tribunus militum*) was een militaire, vooral administratieve functie bij de staf van de legioenen die meestal vervuld werd door jonge leden van de elite, voor wie deze militaire rol een voorbereiding was op een politieke carrière.

54. Op 1 juni 193.

55. Zie boek 2 n. 15.

56. Zie boek 2 n. 14.

57. Zie boek 2 n. 18.

58. Vroeger werd de garde gerekruteerd uit het Italische schiereiland en de provincies die de kern van het rijk vormden en al volkomen gero-maniseerd waren (Spanje, Macedonië, Noricum). De inwoners van Italië werden door Severus niet uitgesloten, maar de garde bestond van toen af voornamelijk uit manschappen uit de noordelijke grensprovincies.

59. Zie boek 2 n. 37.

60. Brittannië was in 43 n.Chr. Romeinse provincie geworden. Het eiland is nooit helemaal bezet. In 122 besloot Hadrianus de verovering te staken en bouwde de beroemde 'Muur van Hadrianus' als grens van het Romeins gebied. Een tijdelijke verlegging van de grens naar het noorden door Antoninus Pius werd later weer ongedaan gemaakt. De hierna geschetste usurpatie van Albinus betekende het onttrekken van troepen en was aanleiding tot invallen in het Romeinse gebied vanuit de noordelijke streken (3,14 en 15).

61. D. Clodius Albinus, volgens de *Historia Augusta* geboren in Hadrumentum in Noord-Afrika (25 november 147), lijkt inderdaad tot een aanzienlijke senatoriale familie behoord te hebben. We weten nauwelijks iets van zijn loopbaan. Hij was in elk geval legioenscommandant in Dacië en bekleedde, waarschijnlijk in 185 of 186, het consulaat. Sinds 191/192 was hij gouverneur van Brittannië.

62. Caesar was oorspronkelijk een familiebijnaam in het geslacht van

de Julii, waartoe ook Julius Caesar behoorde. Toen Octavius (de latere keizer Augustus) door zijn oom werd geadopteerd ging de naam Caesar op hem over: C. Julius Caesar Octavianus. Ook de latere Julio-Claudische keizers voerden Caesar als naam. Met de dood van Nero eindigde de familielijn, maar Galba, Otho en Vespasianus gebruikten Caesar als onderdeel van hun keizersnaam. Zo kreeg het woord op termijn de betekenis van een keizerlijke titel. Hadrianus beperkte het recht de Caesartitel te dragen tot de keizer zelf en zijn troonopvolger.

63. Herodianus lijkt zichzelf hier tegen te spreken, want volgens zijn beschrijving van Severus' militaire training (2,9) en zijn mars naar Italië (2,11) is de thans achtenveertigjarige keizer nog bijzonder fit. De *Historia Augusta* (Leven van Severus 16,6) stelt dat de jicht tien jaar later zo verergerd was dat Severus nauwelijks meer kon staan.

64. Het is goed om te onthouden dat de overgeleverde geschriften uit de oudheid maar een heel klein percentage vormen van wat in de oudheid ooit is verschenen. Als Herodianus zegt dat er talloze monografieën tijdens Severus' leven zijn geschreven klinkt dat geloofwaardig. Maar afgezien van enkele namen is er niets van deze teksten overgebleven. Dat die eigentijdse geschriften positief over de keizer waren spreekt vanzelf. Het is een militaire dictatuur onverstandig om een heerser negatief te beschrijven.

65. De hier genoemde zeventig jaar komen niet overeen met de zestig jaar waarover Herodianus eerder (1,1) spreekt als de tijdsperiode die zijn werk omvat.

Boek 3

1. Bedoeld zijn de provincies in het Nabije Oosten: Asia, Bithynië, Galatië, Cappadocië, Lycië, Cilicië, Syrië, Arabië en Egypte. Als al deze provincies hem steunden, zou hij een formidabele strijdmacht hebben.

2. Parthië of Parthuene was oorspronkelijk een provincie van Perzië ten zuidoosten van de Kaspische Zee en werd na de veroveringstocht van Alexander de Grote deel van diens rijk. Na de verdeling van dat rijk na Alexanders dood maakte Parthië, een belangrijke schakel in de transitohandel, deel uit van het enorme rijk van de Seleuciden. Onder de regering van Antiochus II (287-247) werd Parthië zelfstandig. Kort daarop vielen de

Iraanse Parnen binnen. Door verzwakking van het Seleucidenrijk slaagden de nu Parthen genoemde Parnen erin bijna het gehele gebied ten oosten van Tigris en Eufraat onder hun macht te brengen. De Griekse invloed bleef in dit gebied zeer groot en er waren sterke economische en culturele banden met de rijken ten westen van de Eufraat. Hierin komt in de eerste eeuw v.Chr. verandering: er komt meer aandacht voor de eigen cultuur en op economisch gebied gaan de Parthen profiteren van de gunstige positie van hun rijk voor de transitohandel met het verre oosten (zie ook 4,5). Dit leidt tot optreden van een nieuwe dynastie en het verplaatsen van de hoofdstad van het Griekse Seleucia naar Ktesiphon. Inmiddels had Rome zijn macht uitgebreid en vanaf 63 v.Chr. grensde Parthië aan de Romeinse provincie Syrië. Het streven van de Romeinen naar veiligheid door de uitbreiding van hun invloedssfeer over hun grenzen (zie ook boek 1 n. 11), met name het bergland van Armenië, leidde dikwijls tot (militaire) strubbelingen. Vaak had het Parthische rijk, dat een conglomeraat was van verschillende volkeren, binnen het eigen gebied genoeg moeilijkheden om het de burens lastig te kunnen maken. Voor de ondergang van het Parthische rijk, zie 6,2.

3. Armenië omvat ongeveer het oostelijke bergland van het huidige Turkije. Door dit gebied trok Xenophon met de tienduizend huurlingen na de slag bij Kunaxa (*Anabasis* 4,2 en 3). Het maakte deel uit van het Perzische en daarna van het Seleucidische rijk. Na de nederlaag van Antiochus III tegen de Romeinen verklaarden de Armeniërs zich onafhankelijk (189 v.Chr.). In de eerste eeuw voor Christus positioneerde hun koning Tirgranes II (95-55 v.Chr.) zich als onafhankelijk van Parthen en Romeinen, maar daarna werd het gebied een Romeins protectoraat. In de keizertijd probeerden de Romeinen en de Parthen voortdurend hun invloed in dit gebied te versterken.

4. Hatra was een stad in een oase in Noord-Mesopotamië, belangrijk als halte- en stapelplaats voor handelskaravanen, gunstig gelegen en sterk verdedigd. Trajanus slaagde er niet in de stad te veroveren. Ook Severus zal de belegering moeten opgeven (3,9). In deze periode beleefde de stad zijn grootste bloeiperiode.

5. Byzantium (Istanbul) dankt zijn ontstaan aan Griekse kolonisten, die daar vanuit Megara (667 v.Chr.) een nederzetting vestigden, belangrijk door handel en visserij.

6. Antieke naam voor de zee van Marmara.

7. Cyzicus ligt halverwege de Dardanellen en Byzantium op de zuidelijke oever van de zee van Marmara, op een schiereiland. De stad was in 756 v.Chr. als kolonie van Milete gesticht en was een concurrent van Byzantium. In deze tijd maakte Cyzicus deel uit van de provincie Asia.

8. Asellius Aemilianus, volgens Cassius Dio verwant met Albinus (11, 15). Vóór zijn benoeming tot gouverneur van Asia had hij Syrië bestuurd.

9. Severus trouwde in 174 met een Paccia Marciana, over wie weinig bekend is. Zij kwam, net als Severus, uit Lepcis Magna. Zij stierf ergens tussen 184 en 186. In 187 huwde hij met de Syrische Julia Domna, die later als keizerin een prominente positie wist te verwerven en een grote groep kunstenaars en geleerden om zich heen zou verzamelen. Uit dit huwelijk werden twee zoons geboren (zie boek 2 n. 41), van wie Bassianus op 4 april 188. De naam herinnerde aan Julia's vader, die hogepriester was van de Fenicische god Ba'al. Begin 189 werd de tweede zoon geboren, Geta. Hij was vernoemd naar Severus' broer P. Septimius Geta.

10. Het volgende is een veel voorkomende tirade, mogelijk afkomstig uit het onderwijs in retorica.

11. Nicomedië, op de zuidelijke oever van de zee van Marmara, werd gesticht in 264 bij het ontstaan van het koninkrijk Bithynië. In deze eeuw was het de belangrijkste stad in het noordelijk deel van het schiereiland. De welvaart berustte op een goed klimaat, vruchtbare bodem, rijke marmergroeven en gunstige ligging voor de handel. In 74 v.Chr. vermaakte Nicomedes IV, de laatste koning Bithynië, zijn rijk bij testament aan de Romeinen.

12. Nicaea ligt in de nabijheid van Nicomedië wat meer landinwaarts aan de belangrijkste route naar het zuiden. Nicaea is een veel oudere nederzetting dan Nicomedië. De haat waar Herodianus over spreekt zou stoelen op onvrede dat hun woonplaats niet de hoofdstad werd.

13. Herodianus impliceert dat Niger de werkzaamheden in de pas persoonlijk leidde. De beschrijving laat zich vergelijken met het verhaal van de doortocht van de Griekse huurtroepen in Xenophons *Anabasis*.

14. Van de verschillende naar Seleucidische vorstinnen genoemde Laodicea's wordt hier de stad aan de Middellandse Zee bij de monding van de Orontes bedoeld (modern Latakia). De oude Fenicische stad werd door Seleucus I tot bloei gebracht (wijnbouw, linnenindustrie). Severus stelt Laodicea schadeloos ten koste van Antiochië (3,6).

15. Oeroude stad op een eiland vlak bij het vasteland. De enorme wel-

vaart berustte op een strategische ligging voor handel met het Tweestromenland en Egypte, en maakte de stad een begeerde buit voor veroveraars zoals de Assyriërs, Perzen, en Alexander de Grote. De Perzische vloot bestond voornamelijk uit Tyrese schepen. Tyrus bleef tot in de twaalfde eeuw n.Chr. zijn betekenis behouden.

16. Het moderne Beiroet. Onder de regering van keizer Augustus was het territorium van de stad sterk vergroot. Severus beperkt als straf het grondgebied. Uit deze tijd is de juridische school in Beiroet bekend.

17. De terugkeer van Niger uit het Taurusgebied werd vermoedelijk als vlucht geïnterpreteerd.

18. Mauretanië vormde tijdens het Romeinse bewind twee provincies op de Noord-Afrikaanse kust (Marokko). Veel Moren dienden als cavaleristen en boogschutters in de Romeinse legers.

19. Bij de beschrijving van oorlogshandelingen gaat het de antieke auteurs niet om topografische en tactische nauwkeurigheid, maar om spannende, indrukwekkende, meestal bloedige beschrijvingen. Herodianus, die weinig weet van militaire zaken en blijkbaar ook geen nauwkeurige informatie heeft, vormt geen uitzondering. De hier genoemde 'omtrekkende beweging' is gezien zijn beschrijving van de situatie onmogelijk, maar hoort nu eenmaal tot de vaste bestanddelen van gevechten om hindernissen.

20. Zie boek 3 n. 21.

21. Issus lag aan de huidige golf van Iskenderun (ook bekend als golf van Issus). Iskenderun (vroeger Alexandrette) ligt op de plaats, waar Alexander de Grote (Iskander) de bij Herodianus genoemde stad stichtte, die nooit veel betekenis kreeg. Issus wordt het eerst vermeld in de Anabasis van Xenophon (1,2, 24 en 4,1). Alexander de Grote versloeg hier in een beroemd geworden slag Darius III in 333 v.Chr. Dat was, in tegenstelling tot Herodianus' opmerking, niet de laatste slag tegen Darius. Die werd in 331 bij Gaugamela, dicht bij Niniveh, geleverd. Darius werd nooit door Alexander gevangengenomen.

22. In veel beschrijvingen van veldslagen uit de oudheid kleurt bloed rivieren en soms zelfs de zee rood (zie ook 4,9). Het wordt meestal als een retorische overdrijving beschouwd. Maar bij gevechten van man tegen man met zwaarden en speren vloede er ook daadwerkelijk veel bloed, vooral omdat er nauwelijks middelen waren om het te stelpen.

23. Deze mededeling wordt niet door andere bronnen bevestigd, maar

bij latere auteurs komen meer van deze gevallen voor.

24. Syrië werd verdeeld in twee provincies: Coele Syria (noorden) en Phoenice.

25. Cassius Dio stelt dat Severus wel de Eufraat overtrok en enkele gebieden bezette (75,2). Eretitels op munten bevestigen die lezing.

26. Waarschijnlijk de winter van 195. Al eerder, in april, benoemde Severus zijn zoon Caracalla tot Caesar, waardoor de rol van Albinus als mogelijke opvolger was uitgespeeld.

27. De toespraak werd niet in Rome gehouden, maar ergens in de buurt van Poetovia (Pettau), vandaar dat Herodianus kan spreken van 'al zijn troepen'.

28. In het voorgaande gaat Herodianus van de juiste veronderstelling uit dat de usurpatie van Niger voor die van Severus viel. Hij laat Severus dit loochenen om diens onbetrouwbaarheid te demonstreren. Hetzelfde geldt voor de hier gegeven beoordeling van de Brittannische troepen. Waar Herodianus zelf spreekt is zijn oordeel volkomen anders (3,14). Severus liegt vaak in het werk van Herodianus, maar dat doen andere Romeinse heersers ook. Voorbeelden: 2,2,6, 9,13, 4,4, 14,4, 15,1; 3,5,3-5, 6,1-7, 8,7-9; 4,14,4-5; 5,2,1-8.

29. Aemilianus had zich onder andere met zijn troepen hier teruggetrokken. Het beleg duurde volgens Cassius Dio, in een zeer uitgebreide beschrijving, drie jaar, maar dat is een te ruime schatting. Het beleg begon in de herfst van 193 en werd midden 196 met succes afgerond. Severus liet Aemilianus, zijn soldaten en de stedelijke magistraten ter dood brengen. Perinthus kreeg de rechten van Byzantium, dat totaal werd verwoest. Maar Severus liet vanwege de militaire betekenis van de locatie snel met de herbouw beginnen.

30. Severus marcheerde vanaf Poetovia in westelijke richting en bereikte Gallië ten noorden van Lyon, waar Albinus zich inmiddels had gevestigd. Het is dus begrijpelijk dat hij een detachement stuurt om de passen te bewaken, die van Gallië naar Italië leiden.

31. Bedoeld zijn de vier Gallische provincies en de drie Spaanse, waarover hij door zijn benoeming tot Caesar het bestuur had gekregen. Niet alle gouverneurs hadden hem hun troepen ter beschikking gesteld.

32. Lyon (Lugdunum) werd in 43 v.Chr. een Romeinse kolonie, hoofdstad van de door Augustus geformeerde provincie Lugdunensis, belangrijk door zijn ligging op een kruispunt van Romeinse wegen. De verwoes-

ting na de oorlog tegen Albinus kwam de stad niet meer te boven.

33. Cassius Dio (76[75], 6) geeft een andere lezing: in het verwarde gevecht tegen een hardnekkige tegenstander verloor Severus zijn paard. Hij zag zijn manschappen vluchten. Daarom rukte hij zijn lange mantel af, en toonde zo aan zijn mannen dat hij één van hen was om hen te motiveren. Op dat moment kwam Laetus. Het is duidelijk dat Dio het verhaal vertelt dat Severus wilde horen. Dit is een van de weinige momenten waarop Herodianus expliciet naar andere bronnen verwijst.

34. Het is niet uit te maken hoe de loopbaan van Laetus verliep. In bronnen over Severus' expedities wordt vijfmaal een Laetus genoemd. Waarschijnlijk gaat het daarbij om verschillende personen. Van een van hen weten we dat hij wegens verraad werd terechtgesteld bij Hatra in 198.

35. 19 februari 197, volgens de *Historia Augusta*.

36. De volgende aanduidingen hebben betrekking op respectievelijk Didius Julianus, Niger en Albinus. Die laatste was ook tot keizer uitgeroepen door zijn troepen na de breuk met Severus.

37. Hij liet onder meer negenentwintig senatoren terechtstellen en confisqueerde hun bezittingen. Deze bezittingen werden toegevoegd aan een nieuwe 'privérekening' van de keizer (*res privata principis*).

38. Herodianus generaliseert weer. De gouden ring, waardigheidsteken van de ridderstand, werd toegestaan aan bepaalde officieren, die daardoor recht kregen op aan ridders voorbehouden functies.

39. Hiermee werd een eerder bestaande praktijk gelegaliseerd. Veel soldaten, vooral in de grensprovincies, leefden met een vrouw en aan bepaalde officieren was dat zelfs wettelijk toegestaan. Deze maatregel heeft het ontstaan van nederzettingen bij de kampementen bevorderd.

40. Hier geeft de auteur opnieuw blijk van zijn hekel aan de soldaten. Severus versterkte het leger aanzienlijk en legde met name een groot garnizoen in en rond Rome: een eerste poging tot het creëren van een mobiele reserve, zoals later regel werd. Hij verwaarloosde de tucht niet, maar verbeterde wel de levensomstandigheden van de manschappen door betere inrichting van de kazernes.

41. Herodianus geeft hier een opsomming van allerlei feesten die chronologisch ver uit elkaar liggen. Er waren bepaalde jubilea die de keizer vierde met publieke feesten, bijvoorbeeld zijn vijfjarig en tienjarig regeringsjubileum, en die kunnen hier zijn samengevat. De eeuwfeesten, die hij hier in een adem noemt, werden in elk geval pas in mei-juni 204

gehouden. Waarschijnlijk sinds 248 v.Chr. vierden de Romeinen in oorsprong religieuze feesten na het verstrijken van een *saeculum*, de langst mogelijke duur van een mensenleven, een periode van honderd, later honderdtien jaar.

42. Herodianus' beschrijving van Severus' expeditie tegen Hatra en Parthië moet hij ontleend hebben aan kringen die Severus vijandig gezind waren – of Herodianus probeert Severus bewust negatiever neer te zetten. De beschrijving van Herodianus klopt in elk geval niet. In de zomer van 197 trok Severus de Eufraat over en zijn eerste werk was de stad Nisibis te ontzetten, een steunpunt in de door hem geformeerde provincie Mesopotamië, dat nu door de Parthen werd bedreigd. Daarop trokken de Parthen zich terug. Eind september trok Severus naar het zuiden; een gedeelte van zijn leger ging over land, een ander deel zakte per schip de Eufraat af. In januari 198 bereikte hij de hoofdstad Ktesiphon, die hij op 28 januari veroverde, exact de honderdste verjaardag van Trajanus' troonsbestijging, de keizer die vóór hem deze daad had volbracht. Hier liet hij Caracalla door de troepen tot Augustus uitroepen. Geta kreeg de titel van Caesar. Waarschijnlijk vanwege de last die zijn troepen hadden van het klimaat, trok hij zich snel weer terug. Nu richtte hij zijn aandacht op Hatra (lente 198), waar hij geen succes had. In de herfst keerde hij naar deze stad terug, nu met de nodige belegeringswerktuigen. Maar ook deze expeditie mislukte. In januari 199 begaf Severus zich van Hatra naar Palestina. Vandaar bracht hij een uitvoerig bezoek aan Egypte, waarbij 'toeristische attracties' (piramiden, sfinx, de 'zingende' beelden) niet werden overgeslagen. Op 1 januari 202 was hij weer in Antiochië, waar hij samen met Caracalla het consulaat aanvaardde. Daarna reisde hij naar Rome om daar op 9 april zijn tienjarig regeringsjubileum te vieren.

43. Dit verhaal is volkomen uit de lucht gegrepen. In 193 had Severus een inval gedaan in dit gebied. Na de belegering van Hatra bezocht hij in het kader van zijn reis naar Egypte de provincie Arabië (ten westen van Judaea).

44. Caracalla was in 199 bij de terugkeer naar Rome elf jaar, Geta tien. Herodianus lijkt hun leeftijd voortdurend hoger te schatten.

45. Herodianus vermeldt niet dat Severus en zijn familie vanaf de zomer 202 tot juni 203 in de provincie Africa waren. Van 203 tot 208 verbleef hij in Rome.

46. In de historiografie is Bassianus het best bekend als Caracalla. Dio

noemt hem afwisselend Antoninus en Caracalla, ook wel eens Tarautas, naar een berucht gladiator. De naam Caracalla was hem als bijnaam gegeven omdat hij graag een Gallische *caracalla* of *caracallus*, een cape met capuchon, droeg.

47. C. Fulvius Plautianus, net als Severus geboren in Lepcis Magna en mogelijk met hem verwant. Zijn enorme macht en invloed wordt door andere bronnen bevestigd. Een inscriptie uit Rome eert hem zelfs als vierde keizer, naast Severus, Caracalla en Geta (*Inscriptiones Latinae Selectae* no. 427). Dio geeft een andere versie van de gebeurtenissen en stelt het voor alsof hier inderdaad sprake was van een door Caracalla opgezette intrige tegen de gardecommandant.

48. Met Libië duidt Herodianus de provincie Africa aan (Tunesië, Libië).

49. Cassius Dio (76[75], 14.5) noemt haar Plautilla. Haar vader zou haar voornamelijk hebben laten opvoeden door eunuchen. Hij noemt haar (77[76], 3.1) een vrouw die zich nergens voor geneerde.

50. Bedoeld is de Palatijnse heuvel, waar het keizerlijk paleis lag.

51. Saturninus werd later door Caracalla terechtgesteld.

52. Q. Maecius Laetus en de befaamde jurist Aemilius Papinianus. Overigens was het ook al voor Plautianus' ambtstermijn vaak zo geweest dat er twee commandanten waren, zie boek 1 n. 25.

53. Herodianus vergist zich. Antonius' zoon werd gedood en zijn dochters werden niet verbannen.

54. De garde werd verdubbeld, de 'politietroepen' (*cohortes urbanae*) eveneens. Severus legerde een legioen en een afdeling lichtgewapenden bij de stad. Het totaal van deze troepen kan ongeveer het viervoud zijn geweest van de oude garde van ongeveer tienduizend man.

55. Herodianus houdt er geen rekening mee dat Brittannië op dat moment in twee provincies was verdeeld. De gouverneur die deze berichten doorgaf was L. Alfenius Senecio, die eerder in Coele Syria het bestuur had gevoerd.

56. Na aanvankelijke pogingen het gehele eiland te onderwerpen liet Hadrianus in 122 zijn muur aanleggen op de grens van het huidige Schotland ter afbakening van het Romeinse gebied (boek 2 n. 60). Tijdens de oorlog van Albinus waren er veel troepen aan het eiland onttrokken. Daarvan hadden de stammen van de Schotse Hooglanden (volgens Cassius Dio Caledoniërs en Malatiërs) gebruik gemaakt om naar het zuiden op te trekken. Severus lijkt te zijn doorgedrongen tot in de nabijheid van Inverness.

De aanleg van pontons in de moerassen, waarvan hier sprake is, is ook op afbeeldingen op munten te zien. Zij moesten dienen om de Tay te overschrijden, die bij Dundee in zee stroomde door een moerassig gebied. Met behulp van luchtfotografie en lokale opgravingen zijn bijna alle etappes van Severus' expeditie gereconstrueerd.

57. Over de Brittanniërs vindt men bij de antieke auteurs de meest fantastische bijzonderheden vermeld (zie boek 1 n. 16). Herodianus' beschrijving is daarbij vergeleken nog tamelijk sober.

58. Ten zuiden van de Muur van Hadrianus, waarschijnlijk in Eburacum (York).

59. Herodianus vertelt niet dat in 209 een verdrag werd gesloten met de invallers. Toen deze hun invallen herhaalden begon de strijd opnieuw. In deze tweede fase was Caracalla opperbevelhebber.

60. Cassius Dio vermeldt vergelijkbare aanslagen, maar dan door Commodus op Marcus Aurelius (Dio 72[71],33,4). Die vermeldt Herodianus niet omdat ze niet passen in het beeld van Marcus als perfecte heerser. Commodus ontaardt pas na de dood van zijn vader. Severus had volgens Herodianus zijn zoon simpelweg niet genoeg in de hand.

61. 4 februari 211.

62. In 209, na de eerste fase van de oorlog, had Severus ook Geta tot Augustus laten uitroepen. Hiermee had hij dus duidelijk te kennen gegeven dat hij beide zonen als opvolgers wenste. Als precedent was er de regeerperiode van Marcus Aurelius en Lucius Verus. Het is waarschijnlijk dat hij met zijn zoons overlegd heeft over hoe het bestuur verdeeld zou moeten worden. Later spreekt Herodianus over een plan om het rijk te scheiden in een Europees en een Aziatisch gedeelte (4,3). Lucius Verus was ook vooral bezig geweest met problemen in het oosten, maar dat lijkt een ad-hocoplossing geweest te zijn voor specifieke problemen.

63. Voordat het leger Brittannië verliet was er een overeenkomst gesloten. De Muur van Hadrianus werd versterkt en in de eerstvolgende eeuw werd de vrede daar niet ernstig meer verstoord.

64. Bedoeld is het Mausoleum van Hadrianus, het huidige Castel Sant'Angelo (Engelenburcht) te Rome.

Boek 4

1. In mei 211.

2. Cassius Dio beschrijft even uitvoerig de apotheose van Pertinax (76[74],4-5), die Severus organiseerde na zijn intocht in Rome, waarbij hijzelf zich onder de deelnemende senatoren bevond. Er zijn nogal wat verschillen met de beschrijving van Herodianus, maar voornamelijk in details. De eerste Romeinse heerser die postuum vergoddelijkt werd was Julius Caesar (42 v.Chr.). Hij werd de 'divus Julius' en zijn adoptiefzoon, keizer Augustus, voerde als titel *divi filius* (zoon van een/de god). Al tijdens hun leven genoten keizers goddelijke verering; na hun dood werden vele keizers officieel *divus*, zeker als dat opvolgers legitimiteit verschaft. Wat Herodianus aan zijn niet-Romeinse publiek probeert uit te leggen is niet het feit dat keizers goddelijke eer genieten, maar hoe de ceremonieën bij hun dood eruitzagen.

3. Een wollen mantel, zoals door het gewone volk gedragen werd.

4. Zie boek 1 n. 61.

5. Op de plaats waar in de tijd van de republiek het spreekgestoelte stond, legden magistraten na hun ambtstermijn de eed af dat ze geen onwettige handelingen hadden verricht.

6. Het Marsveld lag buiten de Servische muren van de oorspronkelijke stad, maar was in de keizertijd gevuld met monumentale gebouwen, waaronder het Mausoleum van Augustus. Het ligt ten westen van de huidige Via del Corso.

7. Faros is eigenlijk de naam van een eiland voor de kust bij Alexandrië, door Alexander bij de stichting van de stad met het vasteland verbonden, waardoor twee havens ontstonden. Ptolemaeus II liet daar een vuurtoren van 280 meter hoog bouwen door Sostratos uit Knidos. Volgens afbeeldingen op munten bestond de toren uit verscheidene steeds kleiner wordende etages. Bij een aardbeving in de veertiende eeuw werd de toren verwoest.

8. Herodianus bedoelt de eskadrons van jongeren uit de ridderstand die bij de cavalerie dienden.

9. Deze *pyrrhiche* is al van de Grieken bekend als een dansbeweging, uitgevoerd door gewapenden.

10. De apotheose berust grotendeels op de oud-Romeinse begrafeniseritus. Wanneer een aanzienlijke Romein stierf werd zijn lijk in het atrium

opgesteld, gekleed in de officiële dracht van de overledene. Omdat keizers enkele dagen opgebaard lagen werd het lijk om hygiënische redenen vervangen door een wassen beeld. In de begrafenisstoet liepen ook vrouwen mee, die rouwmisbaar maakten en treurliederen zongen onder begeleiding van luide muziek. Ook de voorouders van de dode werden erbij betrokken. Men huurde toneelspelers, die in de stoet meeliepen en de dodenmaskers droegen van de overleden voorouders en gekleed gingen in hun officiële kledij. Hier worden op dezelfde wijze de beroemde mannen van Rome uitgebeeld.

11. Mogelijk was Cassius Dio een van hen. Er waren veel auteurs en kunstenaars aanwezig in de kring rondom Julia Domna (boek 3 n. 9). Herodianus creëert hier overigens een bewuste tegenstelling tussen Geta en Caracalla om de laatste negatief af te kunnen schilderen.

12. Deze raad zal voor een groot deel bestaan hebben uit de generaals van Severus.

13. De zee van Marmara.

14. Het kustgebied van Noord-Afrika bestond uit de volgende provincies: Mauretanië, Numidië, Africa, Cyrene en Egypte. De twee laatste provincies zouden onder Geta vallen, zie boek 7 n. 16.

15. Met de Pontus is de Zwarte Zee bedoeld.

16. Deze hele bijeenkomst lijkt door Herodianus in scène gezet te zijn. De aanwezigheid en bindende rol van Julia Domna bij deze beraadslagingen creëren een mooi contrast met haar aanwezigheid bij de moord op Geta even later.

17. Herodianus denkt hier aan de spelen in de renbaan (*circus*), waar de concurrerende spannen door kleuren waren onderscheiden. In deze tijd waren er vier partijen: de groenen, de blauwen, de witten en de roden. De eerste twee waren de favorieten en van verschillende keizers is bekend welke partij zij steunden. Caligula, Nero, Domitianus, Commodus en Elagabal waren net als Geta voor de groenen; keizer Vitellius en Caracalla begunstigden de blauwen. De opwindning en de ruzies onder het publiek zijn te vergelijken met het gedrag van voetbalfans. Ook acteurs, vooral bij de mimen en pantomimen, hadden fanatieke aanhangers en tegenstanders.

18. De moord vond plaats op 26 februari 212.

19. Dit bedraagt ongeveer de dubbele soldij voor een jaar.

20. Toen Romulus bezig was met de bouw van de muren van Rome

zou zijn broer Remus hem bespot hebben met de geringe omvang van de muur. Daarna sprong hij zelfs over de muur heen, waarop Romulus hem vermoordde.

21. Volgens Suetonius zou Drusus Germanicus door zijn broer Nero zijn vergiftigd. Zowel Suetonius als Tacitus suggereert dat Nero zijn jongere broer Britannicus vergiftigde, en dat Domitianus de hand had in de dood van zijn broer Titus.

22. Dit verhaal staat ook in de *Historia Augusta*.

23. Verschillende bronnen bevestigen dat er twee grote facties waren die de verschillende broers ondersteunden. Dat er ook steun voor Geta onder senatoren was lijkt duidelijk.

24. Volgens Cassius Dio (78,4) werden twintigduizend vrijgelatenen en soldaten uit Geta's omgeving gedood. We kennen ook een aantal namen van slachtoffers uit de hoogste kringen, onder meer de twee gardecommandanten Papinianus en Patruinus. Antieke teksten zijn notoïr onbetrouwbaar als het om aantallen gaat, maar het is duidelijk dat Caracalla velen liet ombrengen.

25. Zij heette Cornificia en was waarschijnlijk geboren in 160. Treuren om een veroordeelde wegens majesteitsschennis (*maiestas*), de officiële misdaad van Geta, was een vergrijp waarop de doodstraf kon staan.

26. Zie boek 3 n. 49.

27. Vermoedelijk de in de *Historia Augusta* genoemde L. Septimius Afer.

28. P. Helvius Pertinax; omdat hij in dit jaar consul was, werd de executie uitgesteld. Zie ook 2,5.

29. Ti. Claudius Pompeianus.

30. Cassius Dio (78,16,1) noemt er vier.

31. Op het einde van het jaar 212. In dit jaar vaardigde hij ook de hier niet vermelde *Constitutio Antoniniana* uit, waarin het burgerrecht werd toegekend aan alle vrije inwoners van het rijk. Deze maatregel wordt inmiddels vaak gekoppeld aan de moord op Geta. De tekst van het edict (P. Giss. 40) spreekt van een samenzwering. Door het burgerrecht uit te breiden konden meer mensen delen in het 'geluk' van de keizer die de samenzwering overleefd had, en voor hem aan de goden offeren. Cassius Dio meent dat het was om zo het aantal belastingplichtigen uit te breiden.

32. In feite was Caracalla in die tijd bij een groot aantal militaire operaties aan de grens betrokken. Ook liet hij de grensversterkingen herstellen en uitbreiden.

33. Buiten de Romeinse grenzen.

34. Meerdere bronnen noemen de aandacht voor Alexander de Grote, maar de standbeelden en schilderijen die Herodianus noemt zijn op geen enkele manier overgeleverd. Het lijkt waarschijnlijker dat Caracalla weliswaar interesse in Alexander had, maar dat deze niet in zijn officiële beeldvorming gebruikt werd.

35. Volgens Herodotus was dit een van de dorpen in Sparta. Hij vermeldt ook een bataljon van die naam als onderdeel van het Spartaanse leger.

36. Pergamum is een oude stad in Klein-Azië, die in de derde eeuw v.Chr. grote betekenis kreeg als centrum van een machtig hellenistisch koninkrijk, dat de kern werd van de latere provincie Asia. Er was een orakeltempel van de Griekse god van de geneeskunde Asclepius, die door middel van dromen wondergenezingen bewerkstelligde. De keizer leed aan een niet nader bekende ziekte.

37. Belangrijkste stad in de Troas, gebouwd op de ruïnes van het oude Troje.

38. Volgens het verhaal in de *Ilias* van Homerus sneuvelde Achilles' vriend Patroclus bij Troje en werd door hem met veel pracht en praal begraven. Achilles offerde bij het graf ook een haarlok, zoals gebruikelijk.

39. Sulla was een beroemde Romeinse generaal die Rome enige tijd als dictator bestuurde (82-79 v.Chr.). Hannibal is de bekende Carthaagse generaal uit de Tweede Punische oorlog (218-202 v.Chr.).

40. Serapis Polieus (Sarapis), die ook door Severus vereerd werd. Het was een uit het Egyptische Memphis afkomstige cultus die sterk gepropageerd was door de Ptolemaëen. Zij hadden hiermee de bedoeling om hun Egyptische, Griekse en Macedonische onderdanen tot een zekere religieuze eenheid te brengen, omdat de cultus zowel Egyptische als Griekse elementen bevatte. De tempel van de god, het Serapaeum, was een van de zeven wereldwonderen.

41. Alexander de Grote.

42. Caracalla kwam rond december 215 in Alexandrië aan en betrok kwartieren op het terrein van het Serapaeum. Hij vertrok weer in april 216.

43. De plaats van dit graf is niet bekend.

44. Er is veel discussie over de aanleiding van deze massaslachting, waarbij de gril van een tiran, sociale onrust en partijdigheid voor Geta genoemd worden. Een fragment van de zogenoemde *Acta Alexandrinorum*

beschrijft een opstand die in 215 plaatsvond voorafgaand aan Caracalla's moordpartij.

45. Jocaste, de vrouw van Laios, had drie zoons, Oedipus, Eteokles en Polyneikes, van wie de eerste na de geboorte te vondeling werd gelegd. Later keerde hij, onbekend met zijn afkomst, in zijn vaderstad Thebe terug en trouwde daar met zijn moeder. De *Historia Augusta* (Leven van Caracalla 10,1-4 en 21,7) spreekt over incestueuze relaties tussen Caracalla en zijn moeder, een roddel die over meerdere heersers met slechte reputatie verspreid werd. Toen bekend werd dat Oedipus en Jocaste zoon en moeder waren, stak de eerste zich de ogen uit en verliet Thebe, Jocaste verhing zich. De twee andere broers vochten samen om de macht, waarbij beiden omkwamen.

46. In januari 216 was Caracalla nog in Alexandrië, op 27 mei al in Antiochië.

47. Herodianus noemt niet dat er al enige tijd strubbelingen in Parthië waren. Koning Vologaeses v, die in 208 aan het bewind was gekomen, was afgezet door zijn broer Artabanus v, die nog niet overal erkenning had gekregen. Dit was dus een goed moment om Artabanus onder druk te zetten. Caracalla bereidde zijn leger op een oorlog voor. In de winter van 215/216 bracht hij de koningen van Osroëne en Armenië in gevangenschap naar Rome. Osroëne lijfde hij in bij de provincie Mesopotamië. De expeditie waarvan in het volgende sprake is valt in de zomer van 216. De tocht ging in elk geval naar Adiabene, waar hij Arbela innam en de koningsgraven verwoestte. Cassius Dio geeft als motief voor de inval dat Artabanus het huwelijk afwees. Hij noemt het bij Herodianus geschilderde verhaal niet. Een negatief beeld van deze expeditie wordt ook gegeven in Macrinus' toespraak tot de soldaten (4,14).

48. In Arbela, op de oostelijke oever van de Tigris, waar Alexander de Grote in 331 de Perzische koning had verslagen.

49. Dit is niet erg waarschijnlijk, want hij was tijdens de winter al weer in Edessa in de provincie Mesopotamië, nabij de grens van Syrië.

50. M. Oclatinus Adventus was vanuit een relatief lage afkomst opgeklommen. Hij was procurator van Brittannië in 205-207, en werd omstreeks 212 commandant van de garde. Onder Macrinus werd hij stadsprefect van Rome.

51. M. Opellius Macrinus, geboren in een familie van de ridderstand in de provincie Mauretanië (rond 165), kreeg een goede reputatie als advocaat

en werd door Severus opgenomen in de keizerlijke bureaucratie (*advocatus fisci*). Caracalla maakte hem in 212 commandant van de garde. Hij zou de eerste keizer worden die niet tot de senatoriale families behoorde. Hij had een zoon Diadumenianus, geboren op 14 september 208.

52. De oude tempel van Sin, een mannelijke maangod, lag in de buurt van Carrhae, op ongeveer vijftig kilometer van Edessa.

53. Adventus was met deze zorg belast. Hij bracht de urn later naar Rome.

54. 26 februari 212 tot 8 april 217.

55. Macrinus werd tot keizer uitgeroepen op 11 april 217.

56. Het treffen vond plaats bij Nisibis, een Romeinse grensvesting in de provincie Mesopotamië. Herodianus stelt het voor alsof deze gebeurtenissen onmiddellijk volgen op Caracalla's dood. Cassius Dio's lezing (79,26-27), dat het gevecht plaatsvond tegen de winter 217/218 na vergeefse onderhandelingen, is waarschijnlijker. Dio spreekt van een gevecht om een waterbron en verwijt Macrinus dat hij de Parthische koning afkocht uit lafheid, en vanwege het gebrek aan discipline bij zijn soldaten. Bij Herodianus komt deze niet-senatoriale keizer, die bij de senatoriale Cassius Dio geen goed kan doen, er veel beter af.

57. Volgens andere bronnen moest Macrinus een aanzienlijke oorlogsschatting betalen en wekte dit verdrag algemene ontevredenheid. De vrede werd in het begin van 218 gesloten.

Boek 5

1. Macrinus zou gedurende zijn hele regeerperiode Rome mijden. Zijn negenjarige zoontje Diadumenianus kreeg in de loop van april 217 de titel van Caesar.

2. Macrinus had reden om aan te nemen dat senatoren niet ingenomen zouden zijn met zijn benoeming. Hij was de eerste keizer die afkomstig was uit de ridderstand.

3. Hij was vanaf 212 een van de commandanten van de garde (zie boek 1, n. 25), een zeer invloedrijke functie. Als keizer verloor hij zijn invloed op de soldaten en het volk van Rome en als ridder kreeg hij nooit de volledige steun van senatoren.

4. Hiervan zijn geen voorbeelden bekend. Of het waar was valt niet te

zeggen. Niet velen zouden de nieuwe heerser tegen durven te spreken.

5. Zie 4, 14.

6. Zie boek 2 n. 14.

7. Zie boek 1 n. 14.

8. Er is een langere literaire traditie die het belang van 'keizerschap door capaciteit' benadrukt. Beroemd is de speech van Galba in Tacitus' *Historiën* (1,15,1; 1,16,1), waarin hij stelt dat de vrije keuze van adoptie voor betere keizer zorgt dan erfopvolging.

9. De burgerlijke afkomst van Pertinax is bekend (1,1), Marcus Aurelius is van adellijke afkomst (zie onder andere 1,7). Waarschijnlijk probeert Herodianus hier te benadrukken dat Marcus Aurelius keizer was geworden door adoptie. Daarnaast was Marcus voor Herodianus de ideale heerser, die in elk voorbeeld van goed keizerschap genoemd moest worden.

10. De belangrijkste van deze ook door Macrinus gevoerde titels zijn *imperator*, *pontifex maximus*, de *tribunicia potestas* en de erenaam *pater patriae* (vader des vaderlands). De titel *imperator* impliceerde het oppercommando over het leger, de *tribunicia potestas* verleende het hoogste burgerlijk gezag en werd normaal gesproken elk jaar hernieuwd, en kon zo gebruikt worden om regeerjaren te dateren. Macrinus verkreeg waarschijnlijk begin juni de titel *pater patriae*.

11. Herodianus benadrukt hier een thema dat vaker in zijn werk terugkomt: succesvol keizerschap was langzaam maar zeker hetzelfde geworden als de soldaten tevreden stellen. Macrinus bleek onaanvaardbaar voor de soldaten, maar de excentrieke Elagabalus konden ze wel accepteren, omdat hij dynastieke legitimiteit had en vooral royaal was tegenover hen.

12. In dit tamelijk zakelijk hoofdstuk wordt de afkomst van keizer Bassianus (beter bekend als Heliogabalus of Elagabal) beschreven. Ter verduidelijking het volgende. In Emesa (modern Homs) werd de Fenicische god Ba'al, een zonnegod, vereerd onder de naam Elagabal (de god van de berg). In de beroemde tempel stond een grote zwarte steen, die volgens de mythologie uit de hemel was gevallen. In die gedaante werd Elagabal vereerd. Het priesterschap was erfelijk in een familie die af zou stammen van de oorspronkelijke Arabische dynastie. In die familie was nu de Romeinse familienaam Julius gebruikelijk, een teken dat een van de voorouders het Romeinse burgerrecht had gekregen door bemiddeling van een Juliër. In de tijd van Septimius Severus werd het priesterschap vervuld door Julius Bassianus. Hij had twee dochters: Julia Maesa, en haar jongere zus Julia

Domna, die in 187 met Septimius Severus trouwde. Maesa was al eerder getrouwd met Julius Avitus Alexianus, een man uit de senatorenstand, die o.a. gouverneur van Asia was. Toen Septimius Severus keizer werd, volgde Maesa haar zuster Domna naar Rome, en verbleef bij haar aan het hof. Maesa had twee dochters: Julia Soaemias Bassiana en Julia Avita Mamaea. De eerste huwde met Sex. Valerius Marcellus, die belangrijke functies had onder Severus en Caracalla. Uit hun huwelijk werd een zoon geboren, Varius Avitus (204), de latere keizer Elagabal. Mamaea was getrouwd met Gessius Marcianus, hun zoon was Alexianus, die keizer Alexander Severus zou worden. Tijdens de expeditie van Caracalla in het oosten waren de beide zusters met dochters en kleinzons in Antiochië. Na de dood van Caracalla pleegde Domna zelfmoord. De overige leden van het gezin werden naar Emesa gestuurd. Grootmoeder Maesa werd de machtigste vrouw in het rijk tijdens de regering van Elagabal en Alexander Severus.

13. De keizer noemde zich Elagabal(us) naar zijn god (Arabisch: ilah hagabal); een naam die ook op munten voorkomt. Door volksetymologie ontstond de naam Heliogabalus. Bij latere auteurs heten zowel de keizer als de god Heliogabalus en die naam is voor hem naast die van Elagabal(us) in de geschiedenisboeken in gebruik geraakt. Herodianus noemt hem altijd Antoninus. Cassius Dio noemt hem Avitus of gebruikt de scheldnamen Pseudo-Antoninus, de Assyriër, of Sardanapal.

14. Door Septimius Severus was de provincie Syrië in twee delen gesplitst, Emesa ligt in het Fenicië genoemde gedeelte.

15. Herodianus komt deze belofte niet na.

16. Cassius Dio noemt het ook een verzinsel.

17. 15 mei 218.

18. In werkelijkheid zat Macrinus niet stil. Hij stuurde een bevel om in actie te komen aan Ulpius Julianus, die in de buurt van Emesa was. Die had al een poging gedaan de rebellen te onderwerpen, maar zonder succes. Macrinus ging vervolgens naar Apamea om het garnizoen daar te mobiliseren. Dat was ook al overgelopen en had Julianus vermoord, die daar hulp had gezocht. De soldaten toonden Macrinus diens hoofd. Deze keerde naar Antiochië terug en probeerde troepen van verder weg bijeen te brengen. Inmiddels waren de naar Elagabalus overgelopen troepen Antiochië dicht genaderd, want de definitieve slag vond daar plaats, niet op de grens van Fenicië (8 juni 218).

19. Veel laffer gedrag was niet denkbaar. Ook Severus had zijn keizerlij-

ke mantel afgegooid toen hij bij Lyon de slag tegen Laetus leek te gaan verliezen, waarna een alternatief verhaal verzonnen moest worden om zijn reputatie te redden: zie boek 3 n. 33.

20. Zie boek 5 n. 13.

21. Hij kwam pas in Rome aan in juli 219.

22. De Chinezen worden door de Grieken en Romeinen Seres genoemd naar het Chinese woord voor zijde: 'sir'. Echte Chinese zijde was in het oosten al vroeg bekend, in Italië ook al voor de christelijke jaartelling. Men kende met name op het eiland Kos de teelt van zijderupsen, maar men kon de cocons niet zo afwickelen als de Chinezen en kreeg daarom een ruwer product. Elagabalus zou de eerste zijn geweest die een echt zijden kleed droeg. Zijde werd tegen zijn gewicht in goud verkocht.

23. Het lijkt erop dat de keizer probeerde in ieder geval ten dele aan deze kritiek tegemoet te komen. Op munten staat hij afgebeeld met een kostuum dat een soort mengvorm is tussen een Syrisch priesterkleed en een Romeinse militaire dracht. Dat zegt natuurlijk niets over hoe hij zich dagelijks kleepte.

24. Het beeld van Victoria werd in het begin van de keizertijd opgesteld in het senaatsgebouw. Voor de christenen werd het later het symbool van het heidendom. Om die reden probeerden zij het beeld uit de vergaderzaal te laten verwijderen.

25. Op de Palatijn. Later werd de tempel door Alexander Severus aan Jupiter gewijd.

26. Door deze opmerking verzwakt Herodianus zijn mededeling over aanwezigheid van 'alle senatoren en alle ridders'. Blijkbaar werden bepaalde personen uitgenodigd.

27. Julia Cornelia Paula. Hij was met haar gehuwd van 219 tot eind 220.

28. Julia Aquila Severa. Hij zou haar rond juli 221 weggestuurd hebben, maar na ontbinding van zijn volgende huwelijk eind 221 met haar hertrouwd zijn.

29. Annia Aurelia Faustina, in 221. Volgens Cassius Dio (79,9) was er nog een vierde en vijfde huwelijk.

30. Deze en de volgende religieuze hervormingen lijken de bedoeling gehad te hebben om Elagabal tot oppergod van Rome te verheffen.

31. Tanit, in het Latijn Venus Caelestis. Met de later genoemde Astroarche is de Syrische maangodin Astarte bedoeld.

32. Dido zou een stuk land hebben gekocht dat ze met een koeienhuid

kon omspannen. Zij sneed die in dunne reepjes en legde deze in een cirkel. Hier zou later de burcht van Carthago hebben gestaan.

33. Deze tempel is verder niet bekend.

34. Ook van Caligula en Nero wordt dit verteld. Bepaalde geschenken, zoals de dieren, werden in de vorm van afbeeldingen rondgestrooid.

35. Onthouding van varkensvlees maakte deel uit van de meeste semitische godsdiensten.

36. Op 26 juni 221. In 222 waren ze beiden consul.

37. Met deze beroepsdanser moet P. Valerius Comazon zijn bedoeld, over wie Dio ook uitgebreid schrijft (79,4). In werkelijkheid volgde Comazon al sinds de regering van Commodus een militaire carrière.

38. De keizer had de bevoegdheden van de vroegere censoren, die als taak hadden om toe te zien op de moraal van Rome.

39. Uit andere bronnen blijkt dat Soaemias, de moeder van de keizer, ook een belangrijke rol speelde. Uit het feit dat ze samen met haar zoon vermoord werd blijkt ook wel dat ze met zijn bewind werd geïdentificeerd. Verbanning zou een meer traditionele straf zijn geweest.

40. 11 maart 222.

41. Herodianus refereert hier al aan de strekking van het volgende hoofdstuk, waarin grootmoeder en moeder de belangrijkste rol spelen. Dat hoofdstuk eindigt met de vermelding van de moeder, maar dan als belangrijke factor voor het falen van Alexander Severus.

Boek 6

1. Alexander was pas dertien jaar oud.

2. De ook bij de andere keizers genoemde adviesraad, die wisselend van samenstelling was (zie boek 1 n. 12). Dit was dus geen nieuwe beleidsinstantie.

3. De positie van de senaat wordt hier wel erg rooskleurig voorgesteld. De verhoudingen waren wellicht prettiger, maar aan de absolute macht van de keizer werd niet getornd. Die werd door allerlei maatregelen zelfs nog versterkt: uit deze tijd is de rechtsregel dat de vorst niet is gebonden aan de wetten. Ook de versterking van de positie van de commandant van de garde en van de leden van de ridderstand bevestigde de invloed van de keizer ten opzichte van senatoren. De fragmenten van Cassius Dio bieden

weinig informatie over deze periode. De biografie van Alexander in de *Historia Augusta* is een lofdicht op deze vorst. Het is meer een vorstenspiegel dan een historische tekst.

4. Zij stierf hoogstwaarschijnlijk voor 3 augustus 224. Zo lang was de macht dus niet 'op deze manier ingevuld'. De vergoddelijking van Maesa vond na 7 november 224 plaats.

5. Gneia Seia Herennia Sallustia Orba Barbia Orbiana was haar volle naam volgens Griekse munten. Over haar familie en zelfs over haar vader is niets met zekerheid bekend. Het huwelijk vond plaats tussen 28 augustus en 30 augustus 227.

6. Een indicatie dat hij verwachtte dat hij daar steun tegen Mamaea kon vinden. De verhouding tot de garde was ook niet zo ideaal als Herodianus doet voorkomen. Er was al onrust geweest in 223.

7. Herodianus vertelt weinig over deze periode. Dat heeft er ook mee te maken dat hij, hoewel minder dan de *Historia Augusta* (zie boek 6 n. 3), het positieve van Alexanders regeerperiode probeert te benadrukken.

8. Herodianus beschrijft in dit hoofdstuk een belangrijke ontwikkeling in de Romeinse geschiedenis: de opkomst vanaf 224 van het zogenaamde Nieuw-Perzische rijk, dat voortaan een bedreiging vormde aan de grenzen in het Nabije Oosten. Deze 'Perzen' zouden hun claim op herstel van het rijk van Cyrus niet meer opgeven. Zie voor de voorgeschiedenis boek 3 n. 2. In de derde eeuw n.Chr. kende Parthië interne moeilijkheden, mede veroorzaakt vanuit de provincie Perzië aan de Perzische Golf. Deze provincie stond onder leiding van de Sassaniden, die ook priesters van de Zoroastercultus waren. Vanaf 208 noemden zij zich vorsten van Persis. Op 28 april 224 versloeg de derde vorst, Ardashir (de Artaxerxes van Herodianus) Artabanus, die Herodianus al noemde in de oorlog met Macrinus (5,15). Twee jaar later werd hij tot Sjah van het nieuwe Perzische rijk uitgeroepen. De eerste twee vorsten van de nieuwe heersende dynastie regeerden lang genoeg om de macht te consolideren. Ardashir van 224 tot 241, en zijn opvolger Shapur I van 241 tot 271. De nieuw-Perzen voerden een expansiebeleid en wensten het herstel van het oude Perzische rijk. Dat had tot de verovering van Alexander de Grote het gehele Nabije Oosten omvat. De eerste inval van de Perzen in het Romeinse gebied vond plaats in 230.

9. Cyrus I regeerde van 553 tot 529 v.Chr.

10. Darius III werd in 331 definitief verslagen.

11. Augustus wist door onderhandelingen de Romeinse standaards te-

rug te krijgen in 20 v.Chr., Trajanus veroverde Ktesiphon in 115 n.Chr., Lucius Verus besloot zijn oorlog met de Parthen in 166. De expeditie van Severus is al door Herodianus beschreven (3,9).

12. Herodianus bedoeld de zogenoemde diadochenoorlogen tussen de verschillende generaals van Alexander, en de afzonderlijke rijken die daaruit ontstonden.

13. Herodianus legt de nadruk op Alexanders aarzeling om met de oorlog te beginnen, waarschijnlijk om zijn vredelievende karakter te typeren. Uit andere bronnen blijkt dat de voorbereidingen in volle gang waren. Op een inval in Romeins territorium moest hoe dan ook gereageerd worden.

14. Ionië was de naam van de Grieken voor een gedeelte van de Klein-Aziatische zeekust, aan de grens van de landstreek Carië. De naam Ionië werd in deze tijd niet officieel meer gebruikt.

15. Bedoeld zijn de Eufraat en de Tigris, waartussen de provincie Mesopotamië lag, waar Artaxerxes zich bevond.

16. Deze voorbereidingen werden getroffen in 231, de gevechten vonden plaats in 232.

17. Herodianus geeft de meest gedetailleerde overgeleverde beschrijving van deze expeditie. Maar eerdere passages over expedities laten zien dat hij niet bijzonder geïnteresseerd is in de details van dit soort operaties. Duidelijk is dat het leger in drie kolonnes oprukt. De eerste kolonne kreeg opdracht vanuit Antiochië naar Edessa te marcheren en vandaar in noordoostelijke richting door het bergland van Armenië naar de Perzische satrapie Media Atropatene (zie boek 6 n. 20). Waarschijnlijk stak deze kolonne bij Melitene de Eufraat over. De tweede kolonne koos de route langs de Eufraat, die Septimius Severus eerder gevolgd had. Die zou hen in de buurt van Ktesiphon brengen. Over de derde kolonne, die van de keizer, wordt weinig gemeld. Een inscriptie bevestigt Alexanders aanwezigheid in Palmyra in deze periode, wat suggereert dat hij via Hatra de Tigris wilde bereiken in de buurt van het oude Assur. Het trefpunt van de drie legers zou zo de streek zijn waar eens Susa lag. De Perzische hoofdmacht kwam in aanraking met de eerste kolonne in Media Atropatene. Daar vernam Artaxerxes van de opmars van de tweede kolonne. Hij laat een afdeling in Medië achter en trekt naar het zuiden om het nieuwe gevaar het hoofd te bieden. Omdat de daar opererende soldaten meenden op de linkerflank gedekt te zijn door de kolonne van Alexander, kwamen zij onvoorbereid tegenover de hoofdmacht van Artaxerxes te staan. Daarop zag Alexander

helemaal van zijn plan af om zijn eigen afdeling in de strijd te brengen en liet hij ook de in Medië opererende afdeling terugkeren. Deze leed op de terugtocht zware verliezen, omdat inmiddels de winter was ingetreden. Alexander was intussen naar Antiochië teruggekeerd, waar hij midden in de winter van 232/233 aankwam.

18. Hier is het Tweestromenland bedoeld, voor de Perzen het westen van hun rijk. Herodianus noemt alles ‘oostelijk’ wat in het Nabije Oosten ligt. Deze kolonne voer vanuit Dura Europos de Eufraat af.

19. In Herodianus’ verslag lijkt het ‘lot’ een minder belangrijke rol te spelen dan de slechte planning van Alexander. Toch komt Herodianus hier later (6,6) nog op terug en stelt dat het ‘oordeel en geluk’ van de keizer ‘verkeerd hadden uitgepakt’. Het lot is voor de Romeinen een belangrijke factor in het leven, waarop de mens maar weinig invloed kan uitoefenen.

20. Media Atropatene, een landstreek ten zuiden van de Kaspische Zee, grofweg de huidige Iraanse provincie Azerbeidzjan.

21. Parthië is voor Herodianus het aan het Romeinse rijk grenzende gebied. Het is voor Artaxerxes zuidwestelijk, voor Herodianus ‘oostelijk’.

22. Het gebied oostelijk van de Tigris, waar het oorspronkelijke gebied van de Perzen lag.

23. Van een Romeinse keizer werd, zeker in de latere derde eeuw, toen Rome vaker veldslagen verloor, verwacht dat hij persoonlijk het commando voerde. Er was altijd een risico dat generaals die militaire successen behaalden door hun troepen tot tegenkeizer werden uitgeroepen.

24. Hij bevindt zich nog in de provincie Mesopotamië. De oude Grieken en Romeinen hadden relatief veel aandacht voor ziekten als het gevolg van veranderingen in het klimaat waarin iemand zich bevond. Verschillende teksten uit de werken van Hippocrates gaan daar uitgebreid op in (bijvoorbeeld *De aera, aquis, locis* 3-6; 10; *Epidemiae* 1,1; 1,2; 1,18).

25. Hij kwam daar aan in de winter van 232/233.

26. De winters in Medië zijn zeer koud, er kan maandenlang sneeuw liggen en er komen zelfs kleine gletsjers voor.

27. Herodianus vertelt niet dat Alexander in 233 naar Rome terugkeerde en daar een triomftocht hield voor zijn ‘overwinning’ op de Perzen. Ardashir houdt zich in de volgende periode bezig met de consolidatie van zijn macht maar valt in 237 Mesopotamië weer binnen.

28. De hier bedoelde Germanen zijn de Alemannen. Hun invallen vonden plaats in het gebied van de Rijn en de Germaanse limes. Tijdens de

regering van Caracalla waren zij voor het eerst aan de Rijn grens verschenen. Het was een soort federatie van stammen. Caracalla had hen in 213 bij Mainz verslagen. Zij hadden nu weer op Romeins grondgebied kunnen doordringen, omdat de garnizoenen sterk verzwakt waren door de behoefte aan troepen voor de oorlog met de Perzen. Alexanders leger werd hoofdzakelijk gevormd door verse troepen uit Pannonië, die werden opgeleid door C. Julius Verus Maximinus. De troepen zullen deze Maximinus tot keizer uitroepen.

29. Herodianus gebruikt hier de naam Illyrië in ruime zin: bedoeld zijn de provincies Noricum en Raetia, die in de oudheid soms Illyrisch genoemd worden (Appianus, *Illyrike*, 6).

30. Door rekrutering van troepen in de grensgebieden en de legering in hun eigen woongebied werd het steeds moeilijker de troepen te verplaatsen. Maar groepen waren altijd al sterk verbonden geweest met hun 'thuisland' (vgl. Tacitus, *Historiën*, 2,80).

31. De oorlogen tegen de nieuw-Perzen zouden de Romeinen nog lang bezighouden, maar de Germaanse invallen in 233/234 waren daadwerkelijk heftig, en bedreigden de hele Rijn-Donau grensverdediging.

32. Dit is een wat raadselachtige opmerking, die waarschijnlijk te maken heeft met een herschikking van de legioenen. Welke oevers beschermd moesten worden is onduidelijk. Logisch lijkt de linker Rijnsoever, maar volgens de context heeft deze passage betrekking op het Italische schiereiland.

33. Alexander lijkt zijn activiteiten beperkt te hebben tot het Rijngebied. De informatie die Herodianus over deze rivieren geeft bestaat uit literaire gemeenplaatsen (bijvoorbeeld Plinius, *Panegyricus*, 12,3; 82,4-5).

34. Zie ook 1,6.

35. Zie ook 1,6.

36. Maximinus is 172/173 geboren, in Thracië, zoals Herodianus stelt, of Moesia Inferior. Hij was van lage komaf. Hij begon zijn militaire loopbaan waarschijnlijk onder Septimius Severus en steeg snel in rang. Zijn carrière illustreert de steeds grotere mogelijkheden die 'beroepsmilitairen' in de derde eeuw kregen in de Romeinse samenleving.

37. De reactie van de soldaten is aannemelijk. Door Maximinus tot keizer uit te roepen, maakten zij zich schuldig aan muiterij. Als Maximinus niet accepteerde zouden zij zwaar gestraft worden. Alleen door te zorgen dat er geen getuigen waren konden zij die straf ontlopen.

38. Het volgende verhaal past slecht bij de vorige paragraaf: Maximinus vraagt de soldaten het bericht van zijn verheffing tot keizer voor te zijn, en hier begint Herodianus alsof het normaal is dat het aan Alexander wordt gemeld. In elk geval heeft hij van de dood van de keizer een spannend en beeldend verhaal gemaakt.

39. Stofwolken rond optrekkende legers worden door antieke geschiedschrijvers vaak vermeld. Ze waren een goede manier om een aankomend leger al van afstand te zien.

40. Tussen 18 februari en 9 maart 235.

Boek 7

1. Vergelijk 6,1 met boek 1 n. 12.

2. Deze voorstelling van zaken lijkt overdreven en vooral bedoeld om een zo sterk mogelijk contrast tussen Maximinus en Alexander te schetsen.

3. Waarschijnlijk was de 'botenbrug' van Alexander (6,7) na gebruik weer afgebroken.

4. De *Historia Augusta* (Leven van de twee Maximini, 10,6) noemt meer dan vierduizend doden.

5. Zie 6,7.

6. In de *Historia Augusta*, Leven van de twee Maximini (6,8) staat de volgende passage over zijn lichaamskracht: '[Hij was] zo groot dat het verhaal ging dat hij meer dan acht voet en een duim lang was, en dat zijn duim zo dik was dat hij de armband van zijn vrouw als ring droeg. Verder doen in de volksmond de volgende verhalen de ronde: hij kon met zijn handen een wagen vol vracht trekken, in zijn eentje een beladen wagen voortduwen; als hij zijn paard een vuistslag gaf, stonden de tanden van het dier los, als hij het met zijn hak aanstootte, brak hij het de benen, hij kon tufsteen verkruiemelen, jonge bomen splijten; om kort te gaan, sommigen noemden hem Milo van Croton of Hercules of Antaeus.' (vertaling John Nagelkerken) Misschien bedoelt Herodianus Croton als hij van Griekse topatleten spreekt. Het is duidelijk dat Herodianus zeer negatief over Maximinus is, net als bijna alle auteurs uit de oudheid. Alleen de laatantieke Gotische geschiedschrijver Jordanes is positiever, omdat hij meent dat Maximinus een Gotische vader had.

7. Nog steeds in de omgeving van Mainz.
8. Deze mededelingen over de troepen zijn een herhaling van 6,7.
9. In de zomer van 235. De campagne tegen de Germanen zou van 235 tot 236 duren. De plaats van de gevechten is niet nader te bepalen.
10. Hiermee beëindigt Herodianus de beschrijving van Maximinus' optreden tegen de vijanden aan de grenzen. Het is typerend dat hij twee jaar strijd in een paar zinnen samenvat. In 236 kon Maximinus de strijd aan de Rijn als beëindigd beschouwen. Tussen 17 januari en 16 mei 236 benoemde hij zijn zoon C. Julius Verus Maximus tot Caesar. Vanaf 236 verlegde de strijd zich naar de Donau, waar Maximinus tegen Sarmaten en Daciërs vocht. Zijn overwinningen vierde hij met de eretitels *Dacicus Maximus* en *Sarmaticus Maximus*. De winter van 237/238 bracht hij weer door in Sirmium.
11. Sirmium (modern Mitrovitza in Noordwest-Servië) was onder de Flavische keizers een Romeinse stad geworden. Het lag op een belangrijk kruispunt van wegen en gold als uitvalsbasis voor strijd aan de Donau-grens.
12. In dit hoofdstuk geeft Herodianus een zeer negatief verslag van het keizerlijke bestuur. Ook andere bronnen wijzen op de hebzucht en het tirannieke gedrag van de keizer. Het kan zijn dat Maximinus daadwerkelijk wreed en hebzuchtig was, maar dit zijn standaard verwijten tegen heersers die zich niet op de (senatoriale) elite richten. Vanwege zijn lage afkomst hebben elite-schrijvers geen goed woord voor Maximinus over. Dat zou natuurlijk ook daadwerkelijk tot geweld tegen hen geleid kunnen hebben. Vanwege de langdurige oorlogvoering had Rome overigens ook steeds meer middelen nodig. Confiscatie was een snelle manier om aan geld te komen.
13. Mogelijk zijn hier fondsen voor de toekenning van gratis of goedkoop voedsel bedoeld. Het kan ook gaan om de gelden die zogenoemde *collegia* (een soort 'vakbonden') uit contributies van individuele leden bijeengebracht hadden. Dat waren bijvoorbeeld begrafenisfondsen, fondsen voor feesten of voor de aankoop van handelsvoorraden. Dat zou inderdaad 'vooral bij de massa verkeerd' gevallen zijn.
14. Deze geschiedenis speelde zich af in de stad Thysdrus (modern: El Djem) in de provincie Africa Proconsularis, door Herodianus omschreven met 'Carthago en omliggend gebied'. De hier bedoelde man, wiens naam onbekend is, zal de functie van procurator gehad hebben, zodat hij ver-

antwoordelijk was voor de inning van de belastingen. Hij had ook ruime jurisdictie in zaken die met financiën te maken hadden. In tijden van financiële problemen kon er aan het welvarende Africa Proconsularis veel geld onttrokken worden. Hoe heftig de consequenties daarvan konden zijn wordt duidelijk uit een aantal aan gouverneurs en keizers gerichte petitie's uit de derde eeuw, zoals CIL 3, 12336 uit Skaptopara. De gouverneur daar op dit moment is Gordianus, die later tot keizer zal worden uitgeroepen.

15. Het lijkt hier te gaan om pachters van grotere landeigenaren die samen optrokken met anderen uit de plattelandsbevolking. Die hadden allen te leiden onder de hoge belastingdruk en de slechte behandelingen door landeigenaren, met name de opzichters van de grote keizerlijke domeinen in Africa (vergelijk ILS 6870, de zogenoemde Saltus Burunitanus uit de tijd van Commodus). Er was dus algemene ontevredenheid, die tot deze opstand leidde.

16. De noordkust van Afrika is in deze tijd administratief als volgt verdeeld: Mauretanië (sinds 40 n.Chr.), Numidië (sinds Severus), Africa (sinds 146 v.Chr.). Africa was de oudste, rijkste, en belangrijkste provincie en had oorspronkelijk het hele gebied omvat. Daarom was de gouverneur een proconsul en moest hij door het lot gekozen worden uit oud-consuls. De gouverneurs van de buurprovincies waren van veel lagere rang. De troepenmacht van tienduizend man die ter bescherming van de gehele kuststrook diende stond onder leiding van de gouverneur van Numidië, die direct door de keizer werd aangesteld (*legatus*). Het hoofdkwartier was in Lambaesis. De proconsul kreeg van hem alleen een detachement ter beschikking voor bewaking en ordediensten. De *legatus* is in deze tijd Capellianus en aangezien hij trouw blijft aan Maximinus mislukt de opstand (7,9). De hoofdstad van de provincie Africa is Carthago, maar Gordianus is blijikbaar op dit moment in Thysdrus.

17. M. Antonius Gordianus Sempronianus, geboren in 158 of 159. Van zijn vroege leven is weinig bekend. Volgens de *Historia Augusta* (Leven van de drie Gordiani, 2,1), was zijn vader de Romeinse senator Maecius Marullus en zijn moeder Ulpia Gordiana, maar de namen kunnen ook fictief zijn. Hij lijkt een traditionele loopbaan gevolgd te hebben als questor, aediel en pretor, en werd gouverneur van Brittannië (216) en consul ergens tussen 220 en 222. Als oud-consul werd hij door lot aangewezen als gouverneur van Africa Proconsularis in 237.

18. Waarschijnlijk begin januari 238, mogelijk tussen de vijftiende en twintigste.

19. Africa, zie boek 7 n. 16.

20. Dit kan overdrijving van Herodianus zijn, maar het is opmerkelijk hoe snel beelden van heersers in het Romeinse rijk geproduceerd en verspreid konden worden. Daarbij ging het vaak ook om bewerkte beelden van eerdere heersers. Ook kunnen er geschilderde portretten geweest zijn, die snel gemaakt konden worden, maar niet bewaard zijn gebleven. Er zijn wel marmeren portretten van Gordianus I overgeleverd, maar het is goed mogelijk dat die zijn geplaatst tijdens het veel langere bewind van Gordianus III (238-244).

21. Zie boek 7 n. 16.

22. Romeinse consuls en pretoren beschikten al tijdens de republiek over een aantal speciale dienaren, die oorspronkelijk de straffen voltrokken, en later een meer ceremoniële betekenis kregen. Ze liepen bij officiële gelegenheden voor de magistraat uit, kondigden zijn komst aan en maakten de weg vrij. Een proconsul had elf lictoren, de keizer had er sinds Domitianus vierentwintig. Zij droegen op de linkerschouder een bundel iepen-, later berkentwijgen, waarin een executiebijl stak. Bij de keizers waren deze *fascēs* omwonden met lauwertakken, omdat hij imperator was voor het leven. Dit eerbewijs werd namelijk vroeger gereserveerd voor generaals die door de troepen tot imperator waren uitgeroepen. Aan de *fascēs* ontleende Mussolini de naam en het symbool voor het fascisme.

23. Zie boek 1 n. 28.

24. Zie boek 2 n. 18.

25. Het merendeel van de gardetroepen verbleef in Sirmium bij Maximinus onder commando van de collega van Vitalianus.

26. De quaestor was oorspronkelijk de financiële expert van een gouverneur, maar was ook verantwoordelijk voor boodschappen van de keizer.

27. Twee met een scharnier dicht te klappen plankjes, die aan de binnenzijde beschreven werden, en daarna dichtgebonden met linten, die verzegeld konden worden.

28. De Griekse tekst is onduidelijk: volgens sommige handschriften gaat hem om brieven 'van' Maximinus, volgens andere 'voor' Maximinus. Het lijkt logischer dat Herodianus het over brieven van Maximinus voor Vitalianus heeft. Waarom zou Vitalianus anders de officieren van Gordianus te woord staan? Vergelijk de reactie van Albinus op een soortgelijke moordpoging in 3,5,4.

29. De dagdienst begon bij het leger om zes uur.
30. Het was gebruikelijk in Rome dat belangrijke personen (*patronen*) bij het begin van de dag hun beschermelingen (*cliētes*) of mensen die hun hulp of sympathie nodig hadden voor een kort bezoek ontvingen; de zogenoemde *salutatio*. Ook hier is Vitalianus blijklaar erg vroeg mee.
31. Zie boek 1 n. 61.
32. Over Gordianus' zoon is weinig met zekerheid bekend. Hij was rond 192 geboren en consul geweest tijdens de regering van Alexander Severus. Dat hij met zijn vader tot keizer is uitgeroepen wordt ook duidelijk uit munten en inscripties.
33. Hij werd afgezet en tot staatsvijand (*hostis*) verklaard.
34. Zie boek 7 n. 14.
35. Zie boek 2 n. 27.
36. Het is niet mogelijk uit te maken wie van de personen van die naam is bedoeld. Mogelijk gaat het om C. Octavius Appius Suetrius Sabinus (consul in 214), L. Mantennius Sabinus (consul ergens voor 229), of P. Cadius Sabinus (voor de tweede keer consul in 216). Meer dan eenmaal consul zijn was uitzonderlijk, en kwam alleen voor bij mannen met een grote reputatie en sterke banden met het keizerhuis.
37. Het zal een ruime week geduurd hebben voor het nieuws uit Africa in Rome aankwam. Dat betekent dat Maximianus het nieuws hoorde rond de tijd dat de Gordiani in Africa verslagen werden.
38. Misschien is Maximinus militair commandant (*praefectus*) van Mesopotamië geweest.
39. Zie boek 7 n. 22.
40. Een gevolg van zijn vertrek was dat de noordelijke grensstreek minder goed beschermd was, wat tot serieuze problemen zou leiden door invallen van de Carpi en de Goten in 238.
41. Vanuit Sirmium, waar hij de winter had doorgebracht.
42. Numidië was onder Septimius Severus een aparte provincie geworden. De provincie stond onder bestuur van een direct door de keizer aangestelde legatus. In zijn provincie was het hoofdkwartier van de in de Afrikaanse provincies gelegerde troepen (*Lambaesis*). Over Capellianus is verder niets bekend. Zie ook boek 7 n. 16.
43. De ligging van deze forten is door luchtfotografie en moderne opgravingen bevestigd.
44. Dit wordt vaker in de Romeinse tijd genoemd (bijvoorbeeld Livius,

Vanaf de stichting van de stad, 35, 11, 8 en Lucanus, Burgeroorlog, 4, 682-3) en er zijn afbeeldingen van de Numidische cavalerie op de zuil van Trajanus.

45. Hij heeft volgens sommige bronnen twintig en volgens andere tweeëntwintig dagen geregeerd.

46. M. Clodius Pupienus Maximus (geboren in 164) en D. Caelius Calvinus Balbinus (geboortedatum onbekend) werden de nieuwe keizers. Hoewel zij de macht deelden wordt Pupienus altijd eerst genoemd. Pupienus was voor de eerste keer consul in 205 of 217, en voor de tweede keer in 234; Balbinus was consul in de periode voor 201 (toen hij proconsul van Asia was) en nogmaals in 213, met Caracalla – een bijzondere eer.

47. Het is duidelijk dat er in de senaat en daarbuiten verschillende partijen zijn. De tegenstanders van Maximinus zijn verdeeld.

48. De moeder was Maecia Faustina, de vader Junius Balbus. De jongen was op 20 januari 225 of 226 geboren, en was dus twaalf of dertien jaar oud. Hij wordt hier door Herodianus als veel jonger voorgesteld, zoals hij eerder Caracalla en Geta steeds als ouder presenteerde.

49. Zie boek 2 n. 62.

50. De Curia; de normale vergaderplaats aan het forum.

51. De dienstdienst van pretorianen was zestien jaar. De ouderen deden meestal garnizoensdienst.

52. Het beeld stond vlak bij de ingang. Zie boek 5 n. 24.

53. L. Domitius Gallicanus Papinianus, wiens indrukwekkende loopbaan bekend is door een inscriptie uit Taracco (CIL 2, 4115).

54. Misschien is P. Messius Augustinus Maecianus bedoeld, ook een senator uit Africa (AE 1932, nr. 34).

55. Er waren verschillende soorten gladiatoren, die elk op een andere wijze bewapend waren. Het inzetten van gladiatoren in de strijd was een noodmaatregel die vaker genoemd wordt, maar nooit positief: zo zou Vitellius zijn troepen met gladiatoren versterkt hebben (Suetonius, Vitellius, 15,2).

56. Rome bezat een uitgebreid net van waterleidingen. Het water kwam vanaf de aquaducten eerst in open kanalen, en vervolgens in loden en aardewerken pijpen de huizen binnen. De Romeinse Aqua Virgo voorziet Rome nog steeds van water, onder meer voor de Trevi-fontein.

57. Rome was een dichtbebouwde stad, met in de woonbuurten smalle straten met wooncomplexen van meerdere verdiepingen. Op de begane grond waren meestal winkels. Branden voorkomen was lastig, en er zijn

veel grote branden in de stad geweest. De bekendste was ongetwijfeld die onder Nero in 64. Maar ook in 80, 192 en 217 werden grote delen van de stad door vuur verwoest.

Boek 8

1. De beschrijving van de opmars sluit in eerste instantie aan bij de passage op het einde van 7,12. Herodianus beschrijft hier in detail de marsorde die hij eerder in algemene termen noemt. De bergen waar hij over spreekt zijn de Alpen. Alleen de vermelding van Hema (Emona, Ljubljana) past hier niet, omdat Maximinus deze stad moest zijn gepasseerd voor hij aan de grens en de Alpen kwam. Het lijkt onwaarschijnlijk dat hij daadwerkelijk al vanaf Sirmium de soldaten in gevechtsformatie liet marcheren, wat een overbodige belasting voor hen was en de marssnelheid vertraagde.

2. Dit was om ze in dit klimaat voor bewoning ongeschikt te maken.

3. Zie ook 2,11 voor de manier waarop Severus de Alpen oversteekt. Herodianus noemt daar ook de notie van de Alpen als een soort muur rond het Italische schiereiland, een gemeenplaats voor veel Romeinen. Zie onder andere Cicero, *Tegen Piso*, 81; Plinius, *NH*, 3, 31.

4. Bedoeld is de Via Gemina door de Julische Alpen, die Emona met Aquileia verbond.

5. Aquileia was sinds 181 v.Chr. een kolonie van Rome en werd vooral in de keizertijd een belangrijke handelsplaats. Marcus Aurelius gebruikte de stad vanaf 168 als belangrijke uitvalbasis en verdedigingspost tegen barbaarse invallen. Tot ver in de middeleeuwen bleef Aquileia belangrijk. In later tijden nam Venetië de rol van Aquileia over, vooral door verandering van de kustlijn.

6. Rutilius Pudens Crispinus kende een loopbaan waarin hij belangrijke militaire en administratieve functies vervulde. Hij koos Caracalla's kant tegen Geta, kreeg minder belangrijke functies tijdens de regeerperiodes van Macrinus en Elagabal, maar pakte onder Alexander Severus zijn carrière weer op. In totaal was hij gouverneur van vier verschillende provincies en consul (AE, 1929, nr. 158). Van Tullius Menophilus is weinig met zekerheid bekend behalve zijn naam (AE, 1962, nr. 265).

7. De rivier de Natiso, waarover schepen naar de stad konden varen (Strabo, 5,1,8).

8. De Romeinen hechtten groot belang aan de steun van de goden bij belangrijke (militaire) ondernemingen en kenden verschillende vormen om te toetsen of de goden steun zouden geven. Het 'ingewandenlezen' (*haruspium*) vormde een belangrijke variant en stamde volgens de overlevering uit de tijd van de Etrurische overheersing. Ingewanden van een offerdier, en speciaal de lever, werden door een deskundige (*haruspex*) onderzocht. Uit de vorm van de organen en eventuele afwijkingen bepaalden zij volgens zekere methoden de wil van een specifieke god.

9. De hoeveelheid inscripties uit Aquileia die aan deze god (Belinus of Belenus) gewijd is maakt duidelijk hoe populair hij daar was. Het was waarschijnlijk van oorsprong een Keltische god en hij werd ook in Noricum en Gallië veel aanbeden.

10. Bedoeld is de Sontius (Isonzo); de brug, aan het einde van de Via Gemina (boek 8 n. 4), lag bij het huidige Gorizia.

11. Volgens de geograaf Strabo waren de wijnvaten in de regio zo groot als huizen (5,1,12).

12. Zijn naam was C. Julius Verus Maximus. De benoeming vond plaats tussen 7 januari en 16 mei 236.

13. Bedoeld is het tweede Parthische legioen, dat door Severus in de buurt van Rome was gelegerd.

14. Waarschijnlijk midden april 238.

15. Thracië maakte al lang deel uit van het rijk, maar de inwoners worden toch met regelmaat barbaars genoemd (vergelijk 6,8). Het benadrukt natuurlijk ook de 'barbaarsheid' van Maximinus Thrax (de Thraciër).

16. Zie 7,10.

17. Zij volgden de Via Annia, later de Via Flaminia. Altinum lag in de buurt van het huidige Venetië. Tussen Altinum en Ravenna stroomt een groot aantal rivieren in zee uit.

18. Maximus was gouverneur geweest van de provincie Germanië, waar Germanen in het Romeinse leger als hulptroepen dienden. Herodianus vermeldt eerder dat Caracalla bijzonder vertrouwen had genoten in speciaal getrainde Germaanse cavalerieafdelingen (4,13), maar dit zijn andere eenheden.

19. Vermoedelijk de Circus Maximus bij de Palatijn. De circus diende wel vaker als plaats waar grote groepen konden verzamelen. Verschillende volksoproeren in het oude Rome begonnen daar.

20. Uit de beschrijving van de delta blijkt dat de Po bedoeld moet zijn. Zie ook boek 8 n. 17.

21. Herodianus pleit overal voor een keizerschap dat de macht deelt met de senaat (*aristokratia*). Zie boek 2 n. 14.

22. Waarschijnlijk bedoelt Herodianus hier de pretorianen en het Parthische legioen dat naar Rome was teruggekeerd.

23. Zie boek 8 n. 18.

24. Zie 2, 13.

25. Dit is het enige relatief precieze markeerpunt in Herodianus' beschrijving van de gebeurtenissen van 238. Maar helaas is de datum van deze *agones Capitolini* onbekend.

26. Hetzij begin mei (mogelijk de negende) of begin juni (6 of 7) 238. Hij zou regeren tot 244. Tijdens een expeditie tegen de Perzen werd hij tussen 13 januari en 14 maart vermoord door de commandant van de lijfwacht, Philippus Arabs.

LIJST VAN ROMEINSE KEIZERS

Augustus	27 v.Chr.-14 n.Chr.
Tiberius	14-37
Caligula	37-41
Claudius	41-54
Nero	54-68
Galba	9 juni 68-15 januari 69
Otho	15 januari 69-25 april 69
Vitellius	3 januari 69-21 december 69
Vespasianus	1 juli 69-24 juni 79
Titus	79-81
Domitianus	81-96
Nerva	96-98
Trajanus	98-117
Hadrianus	117-138
Antoninus Pius	138-161
Marcus Aurelius	161-180
Lucius Verus	161-169
Commodus	180-192
Pertinax	1 januari 193-28 maart 193
Didius Julianus	28 maart 193-1 juni 193
Septimius Severus	193-211
Clodius Albinus	april 193-19 februari 197
Pescennius Niger	mei 193-november 194
Caracalla	211-217
Geta	4 februari 211-26 februari 212
Macrinus	11 april 217-8 juni 218
Elagabal	218-222
Alexander Severus	222-235
Maximinus	235-238
Pupienus	maart 238-juni 238

Balbinus	maart 238-juni 238
Gordianus I	februari en maart 238
Gordianus II	februari en maart 238
Gordianus III	juni 238-244

REGISTER

- Abgar, koning van Osroëne 3,9
Achilles, Griekse held voor Troje 4,8,9
Adiabene, landstreek ten oosten van de Tigris (gebied van Kirkoeq) 3,9
Adventus, gardecommandant van Caracalla 4,12,14
Aemilianus, gouverneur van Asia en Syrië, generaal van Niger 3,2
Aeneas, Trojaanse held, stichter van Rome 1,11; 2,3
Africa (door Herodianus Libië genoemd), Romeinse provincie 2,9; 3,10;
4,3,8; 5,6; 6,1; 7,4,5,6,9,12; 8,1
Albaanse heuvels 8,5
Albinus, gouverneur van Brittannië, door Severus tot Caesar benoemd en
later gedood 2,15; 3,5,6,7,8
Alexander de Grote, koning van Macedonië 336-323 v.Chr. 1,3; 3,4; 4,8,9;
5,7; 6,2; 7,6
Alexander (M. Aurelius Severus Alexander), keizer 222-235 5,3,7,8; 6 *passim*;
7,1,2
Alexandrië, 1 stad in Syrië 3,4; 2 stad in Egypte 3,4; 4,3,8,9; 7,6
Alexianus, naam van Alexander Severus 5,3,7
Alpen 2,11; 3,6; 8,1
Altinum, stad bij Ravenna 8,6
Anchises, vader van Aeneas 2,3
Antigonus Monophthalmus, koning van Macedonië 1,3
Antiochië, hoofdstad van Syrië 2,7,8,10,14; 3,1-4,6; 4,3,8,9,13,15; 5,1,2,4;
6,4,6
Antoninus, keizer 211-217 (ook bekend als Bassianus en Caracalla) 3,10-15;
4 *passim*; 5,1,2; 6,3
Antoninus, keizer 212-222 (ook bekend als Elagabal, Heliogabalus en Bas-
sianus) 5 *passim*; 6,1
Antoninus Pius, keizer 138-161, 1,7
Antonius (Marcus Antonius), triumvir 43 v.Chr. 3,7,13

Apollo, Griekse god 8,3
 Aquileia, stad in Noord-Italië 8,2-7
 Arabia Felix, Zuidwest-Arabië 3,9
 Armenië 3,1,2,9; 6,5; 7,2
 Arsaces, eerste koning van Parthië 6,2
 Arsaciden, koningsgeslacht van Parthië 4,10
 Artabanus v, laatste koning van Parthië 213-224 3,9; 4,10,11,14,15; 6,2
 Artaxerxes (Ardashir), eerste koning van het Nieuw-Perzische rijk 208-241
 6,2-5
 Asclepius, god van de geneeskunst 4,8
 Asia, Romeinse provincie in Klein-Azië 3,1,2; 4,3,8; 6,2,4
 Astroarche, Phoenicische bijnaam voor Urania 5,6
 Augustus, eerste Romeinse keizer 27 v.Chr.-14 n.Chr. 1,1; 2,11; 3,7,13; 6,2
 Augustus, titel van Romeinse keizers 2,2,3,8,10,12; 3,2,9; 5,2; 6,8,9; 7,5,7,10

 Balbinus, keizer in 238 7,10,12; 8,6,7,8
 Barsemius, koning van Hatra 3,1,9
 Bassianus, andere naam voor Antoninus (Caracalla) 3,10
 Bassianus, andere naam voor Antoninus (Elagabal) 5,3
 Beles, god van Aquileia 8,3
 Berytus, stad in Syrië 3,3
 Bithynië, provincie in Klein-Azië 3,2,3; 4,3,8; 5,4
 Brittannië, Romeinse provincie 2,15; 3,7,8,14,15
 Britannicus, halfbroer van Nero 4,5
 Byzantium (Istanbul) 3,1,2,6; 4,3; 5,4

 Caesar (C. Julius Caesar) 3,7
 Caesar, titel van de kroonprins 2,15; 3,5,7,8; 5,4,7,8; 7,10; 8,4,6,7,8
 Campanië, landstreek in Italië in de omgeving van Napels 3,13
 Capellianus, *legatus* van Numidië 7,9
 Capitoool, burcht van Rome 4,8; 7,10
 Cappadocië, provincie in Klein-Azië 3,1,3
 Caracalla, Romeins keizer 211-217 3,9-15; 4 *passim*; 5,1,2; 6,3
 Carië, provincie van het oude Perzische rijk 6,4
 Carrhae, stad in Mesopotamië 4,13
 Carthago, hoofdstad van de provincie Africa 5,6; 7,4,6,9,11
 Chalcedon, stad in Klein-Azië tegenover Byzantium 4,3; 5,4

China 5,5
 Cilicië, landstreek in Klein-Azië op de grens van Cappadocië en Syrië 3,1,3
 Cleander, opperkamerheer van Commodus 1,12,13
 Commodus, keizer 180-192 1 passim; 2,1,2,5-7,10; 3,2; 4,6; 5,1,6
 Crispina, vrouw van Caracalla 1,8
 Crispinus, commandant van Aquileia 8,2,3
 Cybele (Magna Mater Cybele), godin die uit Pessinus naar Rome werd gebracht 1,10,11
 Cyrus, eerste koning van de Perzen 6,2
 Cyzicus, stad aan de zee van Marmara 3,2

 Darius III, laatste koning van het oude Perzische rijk, verslagen door Alexander de Grote 3,4; 6,2
 Diadumenianus, zoon van Macrinus 5,4
 Dido, stichteres van Carthago 5,6
 Dionysius, tiran van Syracuse 367-345 1,3
 Dionysus, Griekse god van de wijn 5,3
 Domitianus, keizer 81-96 1,3; 4,5
 Donau 1,6; 2,9; 4,7,8; 6,7

 Eclectus, opperkamerheer van Commodus 1,16,17; 2,1,2
 Egeïsche Zee 6,2,4
 Egypte 6,4; 7,6
 Elagabal, 1 Syrische god vereerd in Emesa 5,3,5,6; 2 keizer 212-222 5 passim; 6,1
 Emesa, stad in de provincie Syrië 5,3
 Eridanus, de rivier de Po 8,7
 Ethiopië 1,15
 Eufraat 2,7,8; 6,5
 Europa 2,8,14; 3,1; 4,3; 5,4; 6,2,4

 Fadilla, dochter van Marcus Aurelius 1,13
 Faros, vuurtoren bij Alexandrië 4,2
 Faustina, vrouw van Marcus Aurelius 1,7
 Fenicië 2,7; 3,3; 5,4,6
 Festus, secretaris van Caracalla 4,8
 Frygië, landstreek in Klein-Azië 1,11; 6,4

Galatië, provincie in Klein-Azië 3,2,3
 Gallicanus, senator uit Carthago 7,11
 Gallus, rivier in Phrygië 1,11
 Ganymedes, schenker van de goden 1,11
 Gallië (Frankrijk) 1,10; 3,7,8,15
 Germanië (Germanen), samenvattende naam voor de Romeinse provincie Germania en verschillende stammen aan de overzijde van Rijn en Donau waarmee de Romeinen oorlog voerden 1,3; 2,1,9; 4,7,13; 6,7,8; 7,1,2,8; 8,1,4,6,7,8
 Geta, broer van Caracalla, keizer 211-212 3,14; 4,3-6
 Glabrio (M. Acilius Glabrio) 2,3
 Gordianus I, keizer in 238 7,5-10; 8,1,6
 Gordianus II, zoon van Gordianus I, keizer in 238 7,7,9; 8,6
 Gordianus III, kleinzoon van Gordianus I, keizer 238-244 7,10; 8,6,7,8
 Griekenland 1,2,11,16; 2,11; 3,2; 5,3,5,7; 7,1

 Hadrianus, keizer 117-138 1,7
 Hannibal, generaal in de Tweede Punische oorlog 4,8
 Hatra, karavaanstad in het gebied tussen Tigris en Eufraat 3,1,5,9
 Hema (Emona, Ljubljana) 8,1
 Hercules, oorspronkelijk Griekse god 1,14,15

 Ilium, stad op de plaats van het oude Troje 1,14; 4,8; 5,6
 Illyrië, naam die Herodianus gebruikt voor een groep provincies: Raetia, Noricum, Dalmatia, Moesia, Dacia en Pannonia 1,9; 2,8-11,13,14,15; 3,1,2,4,7; 6,4,6,7; 8,2,5
 Ilos, mythische koning van Troje 1,11
 India 1,15
 Ionië, landstreek op de kust van Klein-Azië 6,4
 Ionische Zee, Adriatische Zee 8,1
 Issus, baai in Syrië 3,4

 Jocaste, vrouw van Laios, moeder van Oedipus 4,9
 Julia (Domna), vrouw van Septimius Severus 4,3,13; 5,3,4
 Julianus, keizer in 193 2,6,7,11,12,13; 3,1,2
 Julianus, commandant van de garde onder Macrinus 5,4
 Jupiter, de belangrijkste god van de Romeinen 1,7,9,11,14,16; 2,3,14; 3,8; 4,5; 7,10

Ktesiphon, hoofdstad van het Parthische rijk 3,9

Laetus, 1 commandant van de garde onder Commodus 1,16,17; 2,1,2; 2 generaal van Severus 3,7

Laodicea, stad in Syrië 3,3,6

Latium, gebied rond Rome 1,16

Laurentum, plaatsje in de buurt van Rome 1,12

Libië zie Africa

Lucilla, dochter van Marcus Aurelius 1,6,8; 4,6

Lucius Verus, keizer 161-169 1,8; 4,5; 6,2

Lugdunum (Lyon) 3,7

Macedo, samenzweerder tegen Maximinus 7,1

Macedonië, landschap op de Balkan, stamland van de Macedoniërs die onder leiding van Philippus en Alexander een wereldrijk opbouwden 1,3; 3,2; 4,8,9; 5,7; 6,2

Macrinus, keizer 217-218 4,12-15; 5,1-5

Maecenas, senator in Rome 7,11

Maesa (Julia Maesa), schoonzus van Septimius Severus en grootmoeder van Elagabal en Alexander Severus 5,3,5,7,8; 6,1

Magnus, samenzweerder tegen Maximinus 7,1

Mamaea (Julia Avita Mamaea), moeder van Alexander Severus 5,3,7,8; 6,1,5,8,9

Marcia, maîtresse van Commodus 1,16,17; 2,1

Marcus Aurelius, keizer 161-180 1,1-4,14; 2,1,4,9,10,14; 3,10; 4,1,5,6; 5,1,2; 6,1

Marius, Romeins generaal ten tijde van de republiek 3,7

Martialis, moordenaar van Caracalla 4,13

Matemianus, commandant van Rome onder Caracalla 4,12,13

Maternus, rebellerend soldaat 1,10,11

Mauretanië, Romeinse provincie 1,15; 3,3; 4,3,15; 6,7; 7,2,9; 8,1

Maximinus, keizer 235-238 6,8,9; 7 *passim*; 8 *passim*

Maximus zie Pupienus

Medië, gebied ten oosten van de Tigris 6,5,6

Menophilus, commandant van Aquileia 8,2

Mesopotamië, gebied tussen Tigris en Eufrat (Tweestromenland) en de in het noorden van deze streek liggende Romeinse provincie 3,9; 4,11,13,15; 6,2,6; 7,8

Mysië, Romeinse provincie aan de Beneden-Donau 3,10

Narcissus, moordenaar van Commodus 1,17

Nero, keizer 54-68 1,3; 4,5

Nicaea, stad in Bithynië 3,2

Nicomedië, stad in Bithynië 3,2; 5,5

Niger (C. Pescennius Niger Justus), keizer in 193 2,7-10,12,14,15; 3,1-6,8

Numidië, Romeinse provincie sinds de regering van Septimius Severus
4,3; 7,9

Nijl 4,9

Oceaan (Noordzee) 1,5,6; 3,14,15; 7,2

Osroëne, landstreek in Noord-Mesopotamië 3,9; 6,7; 7,1,2

Palladium, in Rome bewaard beeld van de godin Pallas 1,14; 5,6

Pannonië, provincie langs de Midden-Donau 1,3; 2,9; 3,10; 6,7,8; 7,2,3,8;
8,2,6

Parthië, het door Arsaces gestichte rijk van de Parthen, dat bij Tigris en
Eufrat aan het Romeinse gebied grensde. Het werd vernietigd door
Artaxares, die het Nieuw Perzische rijk stichtte 1,15; 3,1,5,9; 4,10,11,15;
5,1; 6,2,5,6,7; 7,2

Patroclus, Griekse held, vriend van Achilles 4,8

Perennius, commandant van de garde onder Commodus 1,8,9

Pergamum, stad in Klein-Azië 4,8

Perinthus, stad in Thracië 3,6

Pertinax (P. Helvius Pertinax), keizer in 193 2,1-7,9,10,13,14; 3,1; 4,6; 5,1;
8,8

Perzië, oorspronkelijk een landstreek aan de Perzische Golf, naam voor
het Oud-Perzische rijk (550 v.Chr.-330 n.Chr.) en het door Artaxares
gestichte Nieuw-Perzische rijk 6,2-7; 7,8

Pessinus, stad in Klein-Azië 1,11

Plautianus, commandant van de garde onder Septimius Severus 3,10-13;
4,6

Plautilla, dochter van Plautianus 3,10,13; 4,6

Pompeianus, gezaghebbend senator 1,6,8

Pompeius, staatsman uit de tijd van de republiek 3,7

Propontis (Zee van Marmara) 3,1; 4,3; 5,4; 6,2

Ptolemaeus II Philadelphus, koning van Egypte 308-246 1,3
Pupienus (M. Clodius Pupienus Maximus), keizer in 238 7,10,12; 8,6,7,8

Quadratus, samenzweerder tegen Commodus 1,8
Quintianus, samenzweerder tegen Commodus 1,8
Quartinus, samenzweerder tegen Maximinus 7,1

Ravenna, stad in Noord-Italië 8,6,7
Romulus, stichter van Rome 4,5
Rijn 2,9; 6,7; 7,1

Sabinus, stadscommandant van Rome 7,7
Sacra (Via Sacra, Heilige weg) 1,14; 2,9; 4,2; 7,6
Sarmaten, volksstam ten noorden van de Donau 7,8
Saturninus, ondergeschikte van Plautianus 3,11,12
Saturnus, Romeinse godheid 1,16
Severus, officier die door Caracalla werd gedood 4,6
Severus (L. Septimius Severus), keizer 193-211 2,9-15; 3 *passim*; 4,1-4,13;
5,3,7; 8,8
Sicilië 3,13; 4,6
Sirmium, hoofdstad van Pannonia inferior 7,2
Soaemias (Julia Soaemias Bassiana), moeder van Elagabal 5,8
Spanje 1,10
Sparta 4,8
Sulla, staatsman uit de tijd van de republiek 3,7; 4,8
Sulpicianus, schoonvader van Pertinax 2,6
Syrië, Romeinse provincie 2,7,10; 3,2,3,11; 5,4,5; 6,2,4

Tantalos, mythische koning 1,11
Taurus, gebergte op de grens van Syrië 3,1,2,3
Thracië, provincie ten noorden van Byzantium 2,14; 3,1; 4,8; 6,8; 7,1; 8,6
Thysdrus (El Djem), stad in de provincie Africa 7,6
Tiber, rivier in Italië 1,11; 5,8
Tiberius, keizer 14-37 4,5
Tigris, rivier in Mesopotamië 2,8; 3,4; 6,2,5
Titus, keizer 79-81 4,5
Trajanus, keizer 98-117 1,7; 6,2

Tyrrheense Zee 2,11; 8,1

Tyrus, stad in Phoenicië 3,3

Urania, in Carthago vereerde godin 5,6

Venus, Romeinse godin 2,3

Verissimus, volgens Herodianus de naam van een zoon van Marcus Aurelius 1,2

Vesta, Romeinse godin 1,14; 5,6

Vestaalse maagden (priesteressen van Vesta) 1,11,14; 4,6; 5,6

Victoria, beeld van godin in het senaatsgebouw 5,5; 7,11

Vitalianus, commandant van de garde 7,6,8

OVER DEZE UITGAVE

In de jaren zeventig van de vorige eeuw publiceerde de classicus M.F.A. Brok een volledige Nederlandse vertaling van het geschiedwerk van Herodianus (*Herodianus, Crisis in Rome*, vertaling M.F.A. Brok, Fibula-Van Dishoeck, Bussum 1973). Dat was in die tijd allerm minst iets vanzelfsprekends. De oudheid werd destijds nog vrij algemeen op een voetstuk gesteld: men keek met ademloze bewondering op naar de 'belangrijke auteurs'. Grote denkers, vermaarde dichters, voorbeeldige stilisten. Vanaf de jaren zestig kwam er een kleine stroom op gang van moderne vertalingen van klassieken om een nieuw, breder publiek te bereiken. Maar daarin bepaalden Homerus en de Griekse tragici, en bij de Romeinen Vergilius en Cicero, nog steeds in belangrijke mate het beeld.

Herodianus voldeed zeker niet aan het ideale plaatje van een klassieke auteur. Allereerst is hij een Griek die over de Romeinse keizertijd schrijft, waarmee hij dus zogezegd tussen Grieken en Romeinen in valt. En de keizertijd betreft dan niet de glorierijke begindagen van Augustus of de veelbesproken tijd van Nero, maar een periode die toen werd gezien als een tijdvak van verval en neergang. Herodianus' stijl is al evenmin een stralend baken van klassieke retorica en hoge normen. En dan schrijft hij ook nog over merendeels weinig verheffende taferelen: moorden en complotten, opstanden en bloedvergieten, krankzinnige, wrede en incompetent keizers, die niet zelden opereren in afgelegen streken in de periferie van het Romeinse Rijk.

Het getuigde dus van moed en durf om de tekst van deze destijds weinig populaire auteur in het Nederlands uit te brengen. Een expliciete verdediging van het werk geeft Brok eigenlijk niet, of het moet de obligate opmerking zijn dat Herodianus een belangrijke

contemporaine bron is. Maar er is meer wat hem de moeite van het lezen waard maakt. Zo schrijft Herodianus in vergelijking tot veel andere auteurs in een plezierig zakelijke stijl. Verzorgd en mooi, maar niet overdreven retorisch of pathetisch (afgezien natuurlijk van de regelmatig ingelaste speeches). En het gaat niet om lange reeksen feitjes alleen. De auteur geeft er geregeld blijk van dat hij de gebeurtenissen in een breder verband wil zien, en ook op zoek is naar directe oorzaken en achterliggende patronen. Herodianus is, anders gezegd, een intelligente auteur. En waar de derde eeuw vroeger gold als niet-klassiek en dus niet interessant, is er tegenwoordig juist sprake van interesse in de na-klassieke eeuwen. Een auteur met stijl en visie, die een goed verhaal heeft over spannende tijden: zo'n aanbeveling kan zeker niet voor elke antieke schrijver worden geformuleerd.

Daarbij komt nog dat de vertaling van Brok zijn tijd vooruit was. Hij vermeed de toen in vertalingen nog gangbare lange volzinnen en plechtige bewoordingen. Zijn Nederlands was niet wollig of geparfumeerd, maar juist strak en zakelijk. De Nederlandse uitgave van Herodianus van 1973 was dus verfrissend anders dan het meeste wat tot dan toe was verschenen.

Of de vertaling bij verschijning veel aandacht heeft gekregen is niet duidelijk (serieuze recensies in kranten zijn digitaal niet terug te vinden). Maar onder classici is het boek sindsdien een aanrader gebleven.

Toen uitgeverij Athenaeum het plan opvatte voor een uitgave van Herodianus' werk viel de keus dan ook snel op het maken van een heruitgave. De tekst van M.F.A. Brok is op een aantal punten natuurlijk niet meer eigentijds, maar bevat zoveel goeds dat een geheel nieuwe vertaling maken geen erg zinvolle onderneming leek. De aangehouden werkwijze is de volgende.

Allereerst werd de hele uitgave van Broks vertaling ingelezen en naar bewerkbare tekst omgezet. Vervolgens heeft Vincent Hunink de vertaling compleet herzien en bewerkt, een proces van enige maanden. Daarna heeft Olivier Hekster de vertaling voorzien van een geheel nieuwe inleiding, waarna hij het notenapparaat van

Brok heeft herzien en bewerkt. Ten slotte is de index van de oorspronkelijke uitgave zonder grote veranderingen overgenomen.

Bij de revisie van de vertaling bleek al snel dat er veel kleine en grote ingrepen nodig waren. Wie de 'oude' en 'nieuwe' tekst naast elkaar legt zal snel kunnen constateren dat het gaat om meer dan cosmetische correcties: amper een zin van de oude vertaling is onveranderd gebleven. Toch heeft de bewerker nadrukkelijk geprobeerd recht te doen aan de oude vertaling en de stijl van de eerste vertaler zichtbaar te laten.

M.F.A. Brok werkte aan de hand van de Griekse Teubner-tekst van Stavenhagen (Stuttgart 1967), al heeft hij ook gebruik gemaakt van de Loeb-uitgave van Whittaker (1969-1970). Bij de revisie is Whittakers tekst steeds het uitgangspunt geweest. Verder is soms ook gekozen voor de nieuwe Teubner-tekst door Carlo Lucarini (München/Leipzig 2005).

Bij inleiding en noten is er uiteraard naar gestreefd de stand van zaken in het huidige oudhistorisch onderzoek adequaat weer te geven. De inleiding van Brok is vervangen door een nieuwe tekst, zoals gemeld, maar zijn noten bleken op vele punten nog nuttig en bruikbaar. Natuurlijk is alles waar mogelijk aangepast aan de nu geldende normen.

Het resultaat is een heruitgave van de gewaardeerde vertaling van M.F.A. Brok, waarin Herodianus in de eenentwintigste eeuw hopelijk een nieuw Nederlandstalig publiek zal kunnen bereiken.

De revisoren zijn de medewerkers van uitgeverij Athenaeum, in het bijzonder redacteur Rob Zweedijk, erkentelijk voor hun extra tijd en aandacht voor dit bewerkelijke boek. Verder danken zij Willem Tielen, student Geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen, voor zijn welkome, praktische hulp bij het omzetten en bewerken van de noten.

